

‘Ze zijn gék geworden in Den Haag’

Willem Oltmans en de kwestie
Nieuw-Guinea

Door: Wouter Meijer (0200255)
Masterthesis Geschiedenis van Politiek en Cultuur
Begeleiders: Joes Segal en Edwin van der Veldt

Inhoud

Inleiding	4
<i>Verantwoording</i>	9
Proloog: het ontstaan van de kwestie Nieuw-Guinea	12
<i>Plotselinge onafhankelijkheid: 1945-1949</i>	12
<i>Een wisselend beleid: vroege argumenten voor behoud</i>	14
<i>Verscherping van het conflict: 1949-1956</i>	16
1. Oltmans en Soekarno	21
<i>Alle wegen leiden naar Rome</i>	21
<i>Een serie ontmoetingen</i>	22
<i>Oltmans' privé-leven: de zaak Roëll-Van Haagen-Westerman</i>	25
<i>Contacten in Indonesië</i>	28
2. Adres aan de Staten Generaal	30
<i>Adres aan de Staten Generaal</i>	31
<i>Reacties</i>	32
<i>Gevolgen</i>	36
<i>Oltmans' verzet in perspectief</i>	37
3. De Wittebrug Conferentie	40
<i>Gesprekken in Jakarta</i>	40
<i>Vorbereidingen voor Wittebrug</i>	41
<i>De Wittebrug Conferentie</i>	45
Intermezzo: de 'stille' jaren, 1958-1960	48
<i>Emigratie naar de VS</i>	48
<i>Nederlandse beleid en 'Amerikaanse garanties'</i>	49
<i>Verdere verharding: het zenden van de Karel Doorman</i>	52
4. Een nieuw Amerikaans beleid	54
<i>Ontmoeting met Walt Rostow</i>	54
<i>Gevolgen en een nieuw beleid (?)</i>	58
<i>Slot</i>	62
5. Het einde van de groep-Rijkens	64
<i>De groep-Rijkens in de publiciteit</i>	66
<i>Reacties en gevolgen</i>	69
<i>Slot</i>	72
Epiloog: de overdracht van Nieuw-Guinea	73

<i>De overdracht van Nieuw-Guinea</i>	74
Conclusie	78
Geraadpleegde bronnen en literatuur	86

Inleiding

‘Ik trek me geen flikker aan van wat de Nederlandse kranten schrijven, ik ga altijd zelf kijken’, zegt Willem Leonard Oltmans in het vroege voorjaar van 1997 tegen Theo van Gogh in een reeks interviews die Van Gogh in dat jaar met Oltmans opnam. De opmerking is typerend voor de eigenzinnige journalist, die op 30 september 2004 op 79-jarige leeftijd zou overlijden. Oltmans’ grote proces tegen de Nederlandse Staat – door wie hij naar eigen zeggen al vanaf 1956 onophoudelijk werd tegengewerkt en getreiterd – was ten tijde van de serie vraaggesprekken met Van Gogh nog volop aan de gang. Oltmans woonde op dat moment in een eenkamerwoning in de Amsterdamse Jordaan en probeerde rond te komen van een minimumuitkering, omdat hij in Nederland niet meer aan de bak kon komen. In mei 2000 werd het slepende conflict beëindigd dankzij de uitspraak van een arbitragecommissie onder leiding van voorzitter Pierre Vinken. Een passage uit het vonnis van de commissie luidt: ‘Ten aanzien van de immateriële schade voegen arbiters daaraan toe dat een ruime vergoeding op zijn plaats is, nu de Staat de reputatie van Oltmans ten onrechte ernstig heeft beschadigd en vervolgens zijn rehabilitatie tientallen jaren is blijven tegenwerken.’¹ Oltmans kreeg gelijk en ontving een schadevergoeding van ongeveer zeven miljoen gulden netto², nog altijd een exorbitant hoog bedrag voor een Nederlandse rechtszaak.

Oltmans’ conflict met de Nederlandse Staat vond zijn oorsprong in zijn bemoeienis met de kwestie Nieuw-Guinea, die hem met name door toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns bepaald niet in dank werd afgenomen. Op Luns’ initiatief zouden vanaf 1957 met grote regelmaat negatieve berichten worden verspreid over Oltmans, niet alleen naar redacties van Nederlandse dag- en weekbladen, maar ook naar de belangrijkste en vanaf 1964 zelfs alle Nederlandse ambassades en ‘consulaire posten’ in het buitenland. Een aantal van deze berichten zijn opgenomen in het boek van Ellen Pasman over Oltmans’ strijd met en proces tegen de Nederlandse staat, getiteld *Oud zeer: over de façades van de Nederlandse rechtstaat* (2002). Het resultaat was dat Oltmans vanaf dat moment steeds meer moeite zou hebben om als journalist zijn brood te verdienen, omdat steeds minder kranten en tijdschriften in binnen- en buitenland van zijn diensten gebruik wensten te maken. Het zwaartepunt van de berichten over Oltmans en de gevolgen daarvan lag overigens net na de kwestie Nieuw-Guinea in 1964. De schadevergoeding was zo groot omdat Oltmans de rest van zijn journalistieke leven last heeft gehouden van de verschillende instructies vanuit Buitenlandse Zaken en daardoor een grote hoeveelheid potentiële inkomsten is misgelopen.

¹ Vonnis geciteerd in Paul Frentrop, *Tegen het idealisme: een biografie van Pierre Vinken* (Amsterdam 2007), 907.

² Over de precieze financiële som zegt Pasman: ‘De Staat werd veroordeeld tot het betalen van 8 miljoen gulden vermeerderd met eventuele belastingschade, dat wil zeggen dat als Oltmans over dit bedrag belasting verschuldigd was de Staat deze voor zijn rekening moest nemen. In dit bedrag waren tevens de declaraties van de advocaten verdisconteerd, zodat Oltmans in feite ongeveer 7 miljoen netto overhield, gesplitst in 6,4 miljoen voor de vergoeding van de materiële schade en 600.000 gulden voor de immateriële schade.’ Zie Ellen Pasman, *Oud zeer: over de façades van de Nederlandse rechtstaat* (Amsterdam 2002), 315.

Oltmans' bemoeienis met de kwestie Nieuw-Guinea is voor het verloop van zijn verdere leven beslissend geweest en zal daarom in dit onderzoek centraal staan. Hij raakte betrokken bij dit conflict tussen Nederland en Indonesië toen hij in juni 1956 kennis maakte met Soekarno, de toenmalige president van Indonesië. De kwestie Nieuw-Guinea speelde toen al ruim zeven jaar, vanaf de soevereiniteitsoverdracht van Nederlands Indië aan Indonesië in 1949, en zou pas in 1962 worden beëindigd. Oltmans zou in de laatste jaren van de kwestie met regelmaat van zich doen spreken.

Zijn omstreden reputatie, die hij deels te danken had aan een aantal vreemde affaires in zijn privé-leven, heeft Oltmans vanaf het begin van zijn carrière in de weg gezeten, maar tegelijkertijd lijkt diezelfde carrière ook te hebben bijgedragen aan zijn reputatie. Pas na de uitspraak van de arbitragecommissie trad er enige verandering op in de beeldvorming van Oltmans. Hij had met zijn 'complottheorieën' kennelijk veel dichter bij de waarheid gezeten dan veel mensen altijd hadden gedacht en kreeg dan ook een tijdlang volop aandacht in de media. Bij zijn overlijden in 2004 werd er in de kranten echter fijntjes op gewezen dat Oltmans altijd een 'outcast' was gebleven. *Het Parool* noemt hem een 'relnicht'³, *De Volkskrant* beschrijft Oltmans als een 'razend ingewikkelde persoonlijkheid'⁴ en J.M. Bik van *NRC Handelsblad* geeft zelfs een hele lijst van typeringen die Oltmans tijdens zijn leven opliep: 'querulant', 'zelfbestelde dwarsligger', 'relnicht', 'landverrader', 'provocateur', 'kampioen van het vrije woord' en 'journalistieke grensverlegger'.⁵ Henk Hofland, een van Oltmans' betere vrienden in de jaren vijftig en zestig, typeerde Oltmans anders: 'Oltmans is een van de weinige mensen, die er meestal in slagen precies te doen waarin ze zin hebben. Hij wordt daarbij geholpen door een knap gezicht, een enorme energie, een scherp gerichte brutaliteit die hij kan afwisselen met mierzoete beleefdheid en meepraterij, verder gevoel voor zelfpubliciteit, minachting voor andermans opinies en een stapel boeken en kranten die hij altijd onder zijn arm draagt.'⁶ Het is duidelijk dat Willem Oltmans bepaald niet als doorsnee journalist bekend stond.

Oltmans heeft bijna zijn hele leven lang met een ijzeren discipline een dagboek bijgehouden.⁷ Zijn eerste notities maakte hij in 1934, toen hij negen jaar oud was. Niet alleen heeft hij zijn eigen geschreven aantekeningen bewaard, ook heeft hij talloze krantenberichten, tijdschriften, telegrammen, brieven en foto's in zijn dagboekordners opgeslagen. Vanaf 1985 is hij zijn eigen leven gaan analyseren en het dagboek gaan uitgeven in de vorm van memoires, waarvan inmiddels vierentwintig delen zijn verschenen. Uiteindelijk zal de totale omvang van Oltmans' memoires meer dan zeventig delen beslaan. Het nagelaten werk van Oltmans is om verschillende redenen zeer waardevol materiaal. Hij heeft op vrijwel unieke wijze zijn eigen leven gedocumenteerd en de wereld om zich heen waargenomen en becommentarieerd. Als journalist is hij op nationaal en internationaal terrein niet alleen als

³ *Het Parool*, 1 oktober 2004, 5.

⁴ *De Volkskrant*, 1 oktober 2004, 3.

⁵ *NRC Handelsblad*, 1 oktober 2004, 2.

⁶ H.J.A. Hofland, *Opmerkingen over de chaos* (Amsterdam 1963), 89.

⁷ Het totale werk bestaat uit ruim 1200 ordners en een flink aantal foto- en knipselmappen, die zijn opgeslagen in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

toeschouwer, maar ook als directe betrokkene onderdeel van de geschiedenis geweest. Juist in zijn bemoeienis met de kwestie Nieuw-Guinea treedt bij Oltmans deze wisselwerking tussen afstandelijke beschouwing en actieve deelname op interessante wijze naar de voorgrond.

Aan deze kwestie zijn de afgelopen decennia al vele onderzoeken gewijd. Ook vrij recent verschenen er over Nieuw-Guinea nog enkele studies. Zo publiceerde P.J. Drooglever een omvangrijk standaardwerk over het conflict om en het beheer van Nieuw-Guinea.⁸ Daarnaast deed Hans van de Wal onderzoek naar de rol van de Hervormde Kerk in de kwestie in het algemeen en de invloed van de ‘Oproep van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk tot bezinning op de verantwoordelijkheid van het Nederlandse volk inzake de vraagstukken rondom Nieuw-Guinea’ in het bijzonder.⁹ Jan Willem Brouwer onderzocht het optreden kabinet-De Quay in de laatste fase van het conflict en Dirk Vlasblom schreef een fraaie verhalende studie over de geschiedenis van het eiland en haar inwoners, de Papoea’s.¹⁰ Eerdere publicaties over Nieuw-Guinea waren gericht op het vinden van een oplossing voor het conflict¹¹, analyseerden het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid¹² of onderzochten een specifieke fase van de kwestie.¹³ Andere beschouwden het conflict vanuit economisch en politiek oogpunt¹⁴, gaven een overzicht van de Nederlands-Indonesische betrekkingen ten tijde van de problematiek rond Nieuw-Guinea¹⁵ of gaven een overzicht van de kwestie en de Nederlandse dekolonisatie.¹⁶

In sommige van deze werken wordt Oltmans slechts enkele keren genoemd¹⁷ of komt hij zelfs helemaal niet voor.¹⁸ In een aantal anderen wordt hij wel genoemd, maar blijft de informatie over zijn

⁸ Zie P.J. Drooglever, *Een daad van vrije keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht* (Amsterdam 2005).

⁹ Zie Hans van de Wal, *Een aanvechtbare en onzekere situatie. De Nederlands Hervormde Kerk en Nieuw-Guinea 1949-1962* (Hilversum 2007).

¹⁰ Zie respectievelijk Jan Willem Brouwer, ‘De Nieuw-Guineakwestie’, in: Jan Willem Brouwer en Jan Ramakers (ed.), *Regeren zonder rood. Het kabinet-De Quay 1959-1963* (Amsterdam 2007), 149-245 en Dirk Vlasblom, *Papoea. Een geschiedenis* (Amsterdam 2004).

¹¹ Zowel B.V.A. Röling als F.J.F.M. Duynstee publiceerden nog tijdens het conflict (respectievelijk in 1958 en 1961) een overzicht van de gebeurtenissen tot op dat moment met als doel om via een wetenschappelijke, rationele analyse een oplossing te vinden voor de kwestie. Zie B.V.A. Röling, *Nieuw Guinea als wereldprobleem* (Assen 1958) en F.J.F.M. Duynstee, *Nieuw Guinea als schakel tussen Nederland en Indonesië* (Amsterdam 1961).

¹² Zie bijvoorbeeld Ronald Gase, *Misleiding of zelfbedrog. Een analyse van het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid aan de hand van gesprekken met betrokken politici en diplomaten* (Baarn 1984) en P.B.R. de Geus, *De Nieuw-Guinea kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht* (Leiden 1984).

¹³ Zie bijvoorbeeld Jan L.R. Huydecoper van Nigtevecht, *Nieuw Guinea, het einde van een koloniaal beleid* (‘s Gravenhage 1990) over de onderhandelingen onder leiding van de Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker in 1962 die zouden leiden tot het ‘plan-Bunker’ en het conflict uiteindelijk tot een oplossing brachten. Zie ook Ben Koster, *Een verloren land: de regering Kennedy en de Nieuw-Guinea kwestie, 1961-1962* (Baarn 1991) over de rol van de VS in de eindfase van het conflict.

¹⁴ Zie Chris van Esterik, *Nederlands laatste bastion in de Oost. Economie en politiek in de Nieuw-Guinea-kwestie* (Baarn 1982).

¹⁵ Zie Hans Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Zeist 1994) en Martin Elands en Alfred Staarman (ed.), *Afscheid van Nieuw-Guinea: het Nederlands-Indonesische conflict 1950-1962* (Bussum 2003).

¹⁶ Zie in chronologische volgorde Robert C. Bone, *The dynamics of the Western New Guinea (Irian Jaya) problem* (Ithaca, Cornell 1962); Arend Lijphart, *The trauma of decolonization. The Dutch and West New Guinea* (New Haven 1966); William Henderson, *West New Guinea: the dispute and its settlement* (Seton Hall 1973); John Jansen van Galen, *Ons laatste oorlogje. Nieuw-Guinea: de pax neerlandica, de diplomatieke kruistocht en de vervlogen droom van een papoea-natie* (Weesp 1984); C.L.M. Penders, *The West New Guinea debacle. Dutch decolonisation and Indonesia 1945-1962* (Adelaide 2002).

¹⁷ Bijvoorbeeld bij de wat meer specifieke onderzoeken van Huydecoper, Brouwer en Van de Wal. Maar ook in de overzichtswerken van Jansen van Galen, Meijer en Penders wordt Oltmans slechts een of twee keer genoemd.

¹⁸ Bijvoorbeeld bij Bone, Henderson en Vlasblom.

bijdrage beperkt tot hooguit enkele alinea's.¹⁹ Slechts Hofland en Drooglever wijden meerdere pagina's aan Oltmans' rol in de kwestie.²⁰ Dat suggereert dat Oltmans' bijdrage aan de kwestie Nieuw-Guinea zeer beperkt is gebleven. In de eerste zes delen van Oltmans' memoires speelt Nieuw-Guinea echter een hoofdrol. Het conflict houdt hem voortdurend bezig en vanaf 1956 niet alleen als toeschouwer. Dat is een opmerkelijke discrepantie. Omdat zijn betrokkenheid bij het conflict zijn leven bovendien blijvend zou beïnvloeden rijzen er een aantal belangrijke vragen. Wat was nu de precieze rol die Oltmans speelde in de kwestie Nieuw-Guinea? Heeft hij werkelijk bijgedragen aan het vinden van een oplossing voor het conflict, zoals hij graag wilde, of is zijn bemoeienis feitelijk te verwaarlozen? En hoe werd er op zijn initiatieven gereageerd? Hoe beoordeelde Oltmans zijn eigen bijdrage en hoe deden andere betrokkenen (direct) en historici (achteraf) dat? Naast Oltmans' eigen verhaal, dat logischer wijze zeer gekleurd is, zijn ook de versies van andere spelers dus van groot belang. Om Oltmans' rol in de kwestie Nieuw-Guinea grondig te kunnen analyseren is het mede daarom noodzakelijk om van de kwestie zelf, los van Oltmans' bijdrage daaraan, een helder beeld te krijgen. Hoe heeft het conflict kunnen ontstaan? Wie waren erin verwickeld? En waarom heeft de kwestie zo lang geduurd?

Het doel van dit onderzoek wordt daarmee tweeledig. In de eerste plaats wil ik via een beschrijvende analyse van de verhalen en verslagen van Oltmans zelf, van andere directe betrokkenen en van latere commentatoren laten zien op welke manier Oltmans zich nu precies heeft beziggehouden met de kwestie Nieuw-Guinea. Via deze analyse zal in de tweede plaats duidelijk worden waarom Oltmans in de literatuur over Nieuw-Guinea al dan niet terecht zo weinig aandacht heeft gekregen.

De periode die in dit onderzoek extra aandacht krijgt loopt van Oltmans' eerste ontmoeting met Soekarno in juni 1956, tot aan de uiteindelijke overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië in augustus 1962. In deze zeven jaar was Oltmans niet voortdurend actief met de kwestie Nieuw-Guinea bezig. Bovendien speelde het conflict al sinds de soevereiniteitsoverdracht van Nederlands Indië aan Indonesië in 1949. Dat betekent dat Oltmans hier en daar wat meer naar de achtergrond zal verdwijnen en dat het af en toe noodzakelijk zal zijn ook buiten deze tijdsafbakening te treden. Enerzijds om Oltmans' achtergrond en daarmee samenhangende optreden beter te begrijpen en analyseren. Anderzijds om duidelijk te maken hoe de verhouding tussen de verschillende partijen in de kwestie Nieuw-Guinea heeft kunnen worden zoals hij in 1956 was.

Willem Oltmans heeft zich op zeer uiteenlopende wijze bezig gehouden met de kwestie Nieuw-Guinea. Ik laat in vijf hoofdstukken zien dat hij zich met zijn werkzaamheden steeds bevond in het schemergebied tussen journalistiek, diplomatie en politiek activisme. Deze beschrijvende analyse van Oltmans' betrokkenheid wordt voorafgegaan door een kort overzicht van de aanloop naar en de eerste jaren van de kwestie Nieuw-Guinea. Daarin wordt duidelijk waarom Nieuw-Guinea niet betrokken

¹⁹ Bijvoorbeeld bij Duynstee, Lijphart, Gase, Van Esterik en Koster.

²⁰ In zowel *Opmerkingen over de chaos* (1963) als *Tegels Lichten* (1972) wijdt Hofland een hoofdstuk aan de kwestie Nieuw-Guinea waarin Oltmans de nodige aandacht krijgt. Ook Drooglever gaat tamelijk uitgebreid op Oltmans' initiatieven in.

werd bij de soevereiniteitsoverdracht, wat daarvoor de argumenten waren, hoe het kwam dat Nederland en Indonesië met elkaar in conflict raakten over het gebied en wie daarbij de belangrijkste betrokkenen waren. Daarnaast wordt geschetst hoe de situatie er in 1956 voor stond; het jaar waarin Oltmans zich actief met de kwestie zou gaan bezig houden.

In juni 1956 ontmoette Oltmans Soekarno in Rome. Hij was een van de weinige Nederlandse journalisten die in het bezoek van de Indonesische president geïnteresseerd waren en de enige die in Italië met hem zou spreken. In het eerste hoofdstuk staan Oltmans' ontmoetingen met Soekarno aan centraal, die beslissend zouden zijn voor zijn stellingname in de kwestie. In de jaren 1956-1962 zou er regelmatig over Oltmans' privé-leven worden gepubliceerd. Om enigszins te begrijpen waar die berichten op doelden, is het noodzakelijk om in dit hoofdstuk kort een affaire uit het privé-leven van Oltmans te behandelen. Niet in de laatste plaats omdat hij door deze affaire zelf zou worden beïnvloed. Tot slot komt in dit hoofdstuk nog Oltmans' eerste reis naar Indonesië aan bod, waar hij veel indrukken zou opdoen over de situatie in het land en korte tijd met Soekarno zou meereizen.

De tweede keer dat Oltmans van zich deed spreken in de kwestie Nieuw-Guinea is van geheel andere aard dan zijn berichtgeving over en contact met Soekarno. Begin 1957 had Oltmans veel contacten gelegd binnen het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië. Hij zocht een manier om de beleidsmakers en de publieke opinie in Nederland te bereiken en te informeren over de positie van Nederlanders in Indonesië. Samen met professor Pieter Drost zou Oltmans een Adres aan de Staten Generaal opstellen. In hoofdstuk twee wordt beschreven waarom Oltmans deze beslissing nam, wat het Adres inhield, hoe er in Nederland op werd gereageerd en waarom er vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken vanwege dit Adres actie werd ondernomen tegen Oltmans.

Deze politiek geladen actie contrasteerde sterk met een ander plan, dat Oltmans slechts enkele maanden later opvatte. Voor korte tijd nam hij de rol van diplomaat aan en voerde in Nederland talloze gesprekken met politici en zakenlieden. Zijn streven was om via een conferentie op neutraal terrein Nederland en Indonesië weer dichter bij elkaar te brengen. In voorbereiding daarop probeerde hij in Nederland eensgezindheid te bereiken door het organiseren van de Wittebrug Conferentie. In hoofdstuk drie wordt onderzocht waar zijn pogingen uiteindelijk toe hebben geleid. Hoe werd er op zijn voornemen gereageerd, en was hij succesvol?

In 1958 emigreerde Oltmans definitief naar de Verenigde Staten, vooral vanwege het feit dat hij in Nederland voor vrijwel geen enkel dag- of weekblad meer mocht publiceren, afgezien van een sporadisch artikel in *Vrij Nederland*. Hij zou zich in de periode 1958-1960 wat minder actief met de kwestie Nieuw-Guinea bezighouden. Oltmans werd wat Nieuw-Guinea betreft vooral in beslag genomen door de strijd tegen zijn persoon die zich, zo was zijn ervaring, ook in Amerika voortzette. In deze jaren zou ondertussen het conflict om Nieuw-Guinea verder verharderen, onder meer door een incident met de *Karel Doorman*, het vlaggenschip van de Koninklijke Marine. Het was in deze periode dat Luns zijn stempel op het Nederlandse beleid drukte, met name door met regelmaat te wijzen op

Amerikaanse garanties bij een eventuele escalatie van het conflict, die hij via de Amerikaanse minister van de Buitenlandse Zaken John Foster Dulles had gekregen. In een kort intermezzo komen deze tussenliggende jaren en de ‘Amerikaanse periode’ van Oltmans aan bod.

Vanaf 1961 kwam de kwestie Nieuw-Guinea in een stroomversnelling terecht, met name dankzij een machtswisseling in het Witte Huis. Oltmans zag mogelijkheden voor een vredige oplossing van het conflict en zou zijn betrokkenheid nog tweemaal nadrukkelijk doen gelden. In april van dat jaar vond Oltmans een ingang bij het Witte Huis via Walt Rostow, een van de belangrijkste veiligheidsadviseurs van Kennedy die hij nog kende van zijn collegetour in de Verenigde Staten. Het gesprek van Oltmans met Rostow op 5 april 1961 is het uitgangspunt van hoofdstuk vier. Wat Oltmans zelf betreft is dit misschien wel het belangrijkste aandeel van zijn betrokkenheid in de kwestie Nieuw-Guinea geweest, omdat dankzij dit gesprek met Rostow Prins Bernhard bij het conflict werd betrokken, die volgens hem uiteindelijk een oorlog wist te voorkomen. De Prins krijgt in dit hoofdstuk wat extra aandacht, omdat hij volgens Oltmans’ eigen inzichten zo’n cruciale rol speelde.

In het vijfde en laatste hoofdstuk staat Oltmans’ band met de groep-Rijkens centraal. Vanaf 1956 had hij regelmatig via deze groep industriëlen, die handelde in het belang van het Nederlandse bedrijfsleven om de (economische) betrekkingen tussen Nederland en Indonesië te herstellen, contacten gelegd tussen verscheidene Nederlandse zakenlieden en Indonesische politici. Naar Oltmans mening was de rol van de groep-Rijkens in 1961 echter uitgespeeld. Hij kwam tot de conclusie dat het zijn taak was het bestaan van deze groep in de openbaarheid te brengen. Wat de gevolgen waren van deze openbaarmaking en hoe erop werd gereageerd in de Nederlandse pers en Oltmans’ eigen omgeving wordt in dit slothoofdstuk behandeld.

In een korte epiloog volgt een beschrijving van het laatste jaar van de kwestie Nieuw-Guinea, waarin het uiteindelijk tot een overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië zou komen. Bij de ontknoping van het conflict in 1962 was Oltmans niet meer direct betrokken, maar hij zou nog éénmaal vrij negatief in de publiciteit komen, met alle gevolgen van dien.

Verantwoording

Voor dit onderzoek baseer ik mij voor een belangrijk deel op het persoonlijke werk van Willem Oltmans. Het is hier ter verduidelijking nuttig enige woorden te wijden aan de opbouw en indeling van zijn dagboek en zijn memoires enerzijds, en mijn gebruik van deze bronnen anderzijds.

Oltmans heeft zijn memoires grotendeels opgebouwd rondom citaten uit zijn dagboek. Soms onderbreekt hij deze fragmenten vanuit het heden en levert hij commentaar of geeft hij wat extra informatie. Het belangrijkste doel voor het bijhouden van een dagboek en het schrijven van memoires was voor hem om zijn leven in retrospectief beter te begrijpen. ‘Voor mij is de primaire betekenis van het noteren van emoties en ervaringen steeds geweest om naar de dag toe te leven, dat ik voldoende kennis zou hebben verzameld om in rust en openheid te analyseren wat er de afgelopen halve eeuw

naar waarheid was gebeurd', zegt hij in het eerste deel van zijn memoires.²¹ Via het schrijven van zijn memoires hoopte hij op zijn grote levensvragen een antwoord te vinden.

Voor Oltmans was het lezen van andermans dagboeken altijd erg leerzaam geweest, zo heeft hij veel steun gehad aan en plezier beleefd met het uitpluizen van de persoonlijke aantekeningen van de Franse schrijver André Gide en de zeventiende-eeuwse Britse ambtenaar Samuel Pepys, die vooral dankzij zijn dagboeken beroemd is geworden. Op dezelfde manier dacht hij dat zijn dagboeken voor anderen een bron van inspiratie zouden kunnen zijn, want 'mensen toetsen nu eenmaal bij voorkeur hun eigen levenssituatie aan die van anderen'.²² Dat hij heeft besloten zijn memoires te publiceren, heeft voor een groot deel hiermee te maken. De enorme omvang van de memoires doet echter ook enige ijdelheid vermoeden.

Over het algemeen heeft Oltmans bij het weergeven van zijn dagboekfragmenten geprobeerd met name inhoudelijk zoveel mogelijk zijn oorspronkelijke aantekeningen aan te houden. In dat oorspronkelijke werk wisselt hij echter regelmatig van taal, soms zelfs binnen een zin. Schrijven in het Engels was voor hem even gebruikelijk als schrijven in het Nederlands. Omdat hij sinds zijn emigratie naar de Verenigde Staten steeds vaker in het Engels ging denken, vond hij het af en toe gemakkelijker om in het Engels te schrijven. Voor de leesbaarheid van zijn memoires heeft Oltmans al zijn Engelse aantekeningen naar het Nederlands vertaald. Af en toe heeft hij bovendien een zinsconstructie veranderd, of de verschillende aantekeningen elkaar iets soepeler en verhalender laten opvolgen. Los daarvan zijn er op enige (chronologische) slordigheden na geen grote verschillen waar te nemen tussen Oltmans' dagboekantekeningen en zijn weergave daarvan in de memoires. Het enige probleem is dat in Oltmans' memoires het onderscheid tussen dagboekfragment en later commentaar daarop niet altijd even goed zichtbaar is.

Kunnen wij als lezers dan wel onderzoekers Oltmans' waarheidsgetrouwe weergave van de werkelijkheid vertrouwen? Tot op zekere hoogte waarschijnlijk wel, maar Oltmans heeft, net als ieder ander mens, zijn eigen waarheid. Zijn weergave van zijn leven in de memoires is tegelijkertijd ook een interpretatie van zijn leven, door zijn keuze sommige aantekeningen wel en andere niet te publiceren, maar ook doordat hij soms achteraf commentaar levert op zijn belevenissen. Ook zijn verslag van de kwestie Nieuw-Guinea wordt daarmee gekleurd. Desondanks heeft Oltmans voor de lezer vermoedelijk niet veel achtergehouden. Niet alleen vanwege de enorme hoeveelheid delen die zijn memoires zullen beslaan, maar ook door zijn extreme openheid over elk aspect van zijn leven. Hij heeft werkelijk zijn hele leven naar waarheid willen documenteren. Een komisch voorbeeld van hoe ver hij daarin ging is een opmerking die de Indonesische ambassadeur Zairin Zain in 1961 tegen hem maakte en die dus ook in zijn aantekeningen terecht is gekomen: 'Je zit altijd als een kleine jongen op te schrijven wat ik zeg. Je

²¹ Willem Oltmans, *Memoires 1925-1953* (Baarn 1985), 18.

²² Oltmans, *Memoires 1925-1953*, 32.

moet concepties vormen en analyses maken.²³ Oltmans' waarheid wordt daarmee een open waarheid, die voor iedereen zichtbaar is.

Bij het gebruik van deze bronnen verwijs ik grotendeels naar de memoires, mijns inziens komt dat de leesbaarheid ten goede. Slechts in een paar gevallen zal ik direct naar het dagboek verwijzen, dat wil zeggen, (1) wanneer ik een fragment citeer dat niet in de memoires voorkomt, of (2) wanneer er serieuze verschillen zijn waar te nemen tussen dagboek en memoires, of (3) wanneer ik verwijs naar een apart document dat Oltmans in zijn dagboek bewaard heeft, zoals persoonlijke documenten, brieven en telegrammen van vrienden, collega's, werkgevers, politici, etcetera.

Tot slot nog een korte opmerking over de gehanteerde spelling. Ik heb ervoor gekozen om Indonesische namen als S(oe/u)karno en S(oe/u)bandrio consequent met een 'oe' te schrijven, zoals volgens de Nederlandse wijze van spellen voor de onafhankelijkheid. Dit mede doordat Soekarno zijn naam bij ondertekening zelf ook met een 'oe' schreef. Bij directe citaten van andere personen houd ik echter de spelling aan zoals de persoon in kwestie die heeft gebruikt. Het gebied waar het in het conflict tussen Nederland en Indonesië om draait, namelijk het westelijke deel van het eiland Nieuw-Guinea, zal ik consequent benoemen als Nieuw-Guinea. De vele betrokkenen die in mijn onderzoek aan het woord komen gebruiken enige uiteenlopende benamingen voor datzelfde gebied: Irian Barat, West Irian, Irian Jaya, West New Guinea en Nederlands Nieuw-Guinea. In citaten heb ik deze alternatieve benamingen van het gebied laten staan.

²³ Willem Oltmans, *Memoires 1961-1963* (Breda 1997), 15.

Proloog: het ontstaan van de kwestie Nieuw-Guinea

Plotselinge onafhankelijkheid: 1945-1949

Gedurende de Tweede Wereldoorlog was Nederland bijna geheel van Nederlands Indië afgesloten. Er was nauwelijks enige kennis van wat zich in het door Japan bezette gebied had afgespeeld tijdens de oorlogsjaren. Zo was men er niet van op de hoogte dat in deze jaren enkele veranderingen plaatsvonden in de houding van de Indonesische bevolking. Luitenant-Gouverneur-Generaal H.J. Van Mook benadrukt zelfs dat ‘Nederlands Indië en zijn leiders werden benaderd in een volstrekte onkunde van wat zich had afgespeeld.’¹

Feit was echter dat de Japanse bezetting het nationale bewustwordingsproces van het Indonesische volk aanzienlijk had versterkt en versneld. Toen Soekarno en Mohammed Hatta twee dagen na de Japanse overgave, op 17 augustus 1945, de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesia uitriepen, konden zij dan ook meteen rekenen op veel steun bij de bevolking, met name onder jongeren. De onafhankelijkheid van Nederlands Indië kwam voor de Nederlandse regering als een onaangename verrassing. Doordat de communicatie met het Nederlandse gebied ook kort na de oorlog nog slecht was, kreeg men in Nederland slechts in beperkte mate een beeld van de omvang van de onafhankelijkheidsbeweging. Dit veranderde pas toen twee maanden later Nederlandse troepen arriveerden om de orde te herstellen.² Van Mook, die aan het hoofd stond van dit ‘bevrijdingsleger’, zegt hierover: ‘Wij hadden te maken met het feit dat, althans te Batavia en langzamerhand ook elders op Java, de Indonesische wereld als een volstrekt gesloten gemeenschap tegenover ons stond.’³ De Nederlandse troepen stuitten dan ook op heftig verzet.

Al vrij snel werd duidelijk dat de orde in Nederlands Indië, zoals die voor de Tweede Wereldoorlog bestond, onherstelbaar was veranderd. Soekarno, die in Nederland werd gehaat vanwege zijn vermeende collaboratie met de Japanners, en Hatta wensten niets anders dan volledige onafhankelijkheid. In april 1946 vonden in het natuureservaat de Hoge Veluwe voor het eerst besprekingen plaats tussen een delegatie van de Republiek en een delegatie van de Nederlandse regering. De ontmoeting werd geen succes. Omdat Nederland inzag dat enige hervormingen noodzakelijk waren, kreeg Van Mook ruim twee maanden later de opdracht te beginnen met de opbouw van een federatie van de Indonesische deelstaten zoals de Nederlandse regering die op dat moment voor ogen had.⁴ Het Nederlandse streven was, zo legt historicus P.J. Drooglever uit, ‘de Republiek op zo bescheiden mogelijke voet in te passen in een Indonesische federatie waarin ook Nederland nog een stevige vinger in de pap zou houden.’⁵ De Republiek claimde echter dat het sinds

¹ H.J. van Mook, *Indonesië, Nederland en de wereld* (Amsterdam 1949), 71 e.v.

² Gase, *Misleiding of zelfbedrog*, 13.

³ Van Mook, *Indonesië*, 96.

⁴ Drooglever, *Een daad van vrije keuze*, 109.

⁵ Ibidem, 110.

het uitroepen van de onafhankelijkheid in augustus 1945 het alleenrecht bezat om heel Indonesië te vertegenwoordigen. Dit verschil in visie zou de komende jaren de Nederlands-Indonesische verhoudingen bepalen.⁶

Om steun te verwerven voor zijn federale plannen begon Van Mook een campagne in de buitengewesten van het voormalige Nederlands Indië. De eerste stap daartoe was de *Malino-conferentie* van 19 juli 1946, een conferentie overigens die, zoals historicus B.V.A. Röling aangeeft, door de Indonesiërs werd gezien als ‘een vergadering van handlangers van Nederland.’⁷ Van Mook deed daar een opmerkelijke uitspraak: ‘and when in the long run, all parts of Indonesia should like to unite into one single republic, then there is no objection against that either, if only this takes place without threat or compulsion.’⁸ Eén republiek dus, inclusief Nieuw-Guinea, want dat hoorde immers bij het gebied dat Van Mook hier omschrijft als ‘Indonesia’.

De volgende stap was een conferentie in *Pangkal Pinang* in oktober 1946 waar zich een aantal vertegenwoordigers van verschillende bevolkingsgroepen hadden verzameld, wederom op initiatief van de Nederlanders. Op de eerdere overeenkomsten van de *Malino-conferentie* werd nu een voorbehoud aangetekend waarin onder meer stond ‘dat aan Nieuw Guinea in verband met het voorgaande [dat er groepen Nederlanders en Indo-Europeanen zijn die uit Indonesië weg zullen willen] een, van Indonesië afgescheiden, afzonderlijke staatkundige status binnen het koninkrijk moet worden toegekend.’⁹ Röling zegt daarover: ‘We vinden hier de gedachte van Nieuw Guinea als een toevluchtsoord, als een veilige haven voor degenen, die in het nieuwe bestel van Indonesië geen plaats zouden kunnen vinden. Deze gedachte was de grondslag van de wens van een bijzondere status voor Nieuw Guinea.’¹⁰ Hier, in oktober 1946, werd voor het eerst het idee van een aparte status voor Nieuw-Guinea uitgesproken.

Een maand later stuurde het pas aangetreden kabinet-Beel een zware onderhandelingsdelegatie naar Batavia – het huidige Djakarta – met de historische naam Commissie-Generaal, vernoemd naar een Nederlandse missie in 1816.¹¹ Vreemd genoeg kwam Nieuw-Guinea in de langdurige onderhandelingen tussen de Commissie en de leiding van de Republiek niet ter sprake. Op 15 november 1946 werd naar aanleiding van deze onderhandelingen een akkoord gesloten dat bekend zou worden als ‘het akkoord van Linggadjati’. In de oorspronkelijke versie van dat akkoord stond onder Artikel 3 dat de Verenigde Staten van Indonesië (VSI) zullen omvatten ‘het gehele grondgebied van Nederlands-Indië’, tenzij een van de gebiedsdelen ‘langs democratischen weg te kennen geeft niet of nog niet tot de VSI te willen toetreden’.¹² Er was nog geen sprake van een aparte status voor Nieuw-Guinea. Dit in tegenstelling tot de aanvulling op de tekst van de *Malino-conferentie*. In Nederland

⁶ Ibidem.

⁷ Röling, *Nieuw Guinea*, 17.

⁸ Zie: David Wehl, *The birth of Indonesia* (Londen 1948), p. 129, Geciteerd in Röling, 17.

⁹ Tekst in ‘Ronde Tafel Conferentie, Feiten en Documenten’ (’s Gravenhage 1949), 94. Geciteerd in: Röling, 18.

¹⁰ Röling, 18.

¹¹ Drooglever, 111.

¹² Geciteerd in: ibidem, 112.

ontstond veel ophef over 'Linggadjati' toen de inhoud van dit akkoord bekend werd, want daarmee werd de regering van de Republiek min of meer erkend. In de Tweede Kamer werd onder leiding van C.P.M. Romme (KVP) en P.J. Oud (VVD) bezwaar gemaakt tegen het principeakkoord, hetgeen zou leiden tot de motie Romme-Van der Goes van Naters die later 'de aankleding van Linggadjadi' werd genoemd. In deze aankleding, zo laat onderwijskundige en publicist Ronald Gase zien, kwam Nieuw-Guinea ineens weer naar voren: 'Nieuw Guinea werd gezien als een gebiedsdeel, waarvoor overwegende redenen zouden kunnen zijn voor een niet, of nog niet toetreden tot de Verenigde Staten van Indonesië, of voor een bijzondere regeling, zonder dat de bevolking zelf zich daarover nu al zou kunnen uitspreken, zoals voor andere gebiedsdelen in het vooruitzicht was gesteld.'¹³

De Commissie Generaal keerde terug naar Indonesië voor nieuwe onderhandelingen, slechts gemachtigd om het aangepaste akkoord te ondertekenen, terwijl de Indonesiërs uitgingen van het oorspronkelijke akkoord, waarop ook in de Republiek een voorbehoud werd aangetekend. Desondanks werd het akkoord van Linggadjadi uiteindelijk op 25 maart 1947 ondertekend.¹⁴ Er was nu een officieel akkoord, maar het werd door beide vertegenwoordigingen op verschillende wijze geïnterpreteerd, met name wat Nieuw-Guinea betreft. Dat moest welhaast leiden tot verdere conflicten.

Na ondertekening van Linggadjadi werd door de Commissie Generaal verder onderhandeld over een federatieve overgangsregering, het akkoord was immers slechts een tussenoplossing, met name wat de Indonesiërs betreft, voordat kon worden overgegaan tot soevereiniteitsoverdracht. Een nieuw akkoord kon echter niet worden bereikt. Ondertussen probeerde de Republiek schaduwregeringen te formeren voor onder meer Borneo (dat nog onder Nederlands gezag stond) en ging het verder met pogingen haar gezag uit te breiden. Binnen een tijdsbestek van krap anderhalf jaar probeerde de Nederlandse regering middels twee Politie Acties in juli 1947 en december 1948 de orde en het gezag te herstellen. Erg succesvol waren de ingrepen niet. Bovendien liep de internationale reputatie van Nederland door deze acties ernstige schade op. Beide landen werden in 1949 onder druk van de Verenigde Naties aan de onderhandelingstafel gedwongen. Dat leidde in augustus 1949 tot de Ronde Tafel Conferentie in Den Haag. Na wederom lang en moeizaam overleg werd uiteindelijk op 2 november een akkoord gesloten, waarna op 27 december kon worden overgegaan tot de officiële soevereiniteitsoverdracht. Het enige probleem dat nu nog bleef staan was Nieuw-Guinea, maar volgens het akkoord zou daar binnen een jaar een oplossing voor worden gevonden.¹⁵

Een wisselend beleid: vroege argumenten voor behoud

Voor de Tweede Wereldoorlog bestond er in Nederland maar zeer beperkte interesse voor het afgelegen eiland Nieuw-Guinea. De historicus Harmen Meek laat in een artikel over kolonisatieplannen voor

¹³ Gase, 22.

¹⁴ Drooglever, 113.

¹⁵ Zie over de Politie Acties bijvoorbeeld Gase, 24-35 en Röling, 26-34. Zie over de Ronde Tafel Conferentie bijvoorbeeld Drooglever, 159-166 en Lijphart, *The trauma of decolonization*, 114-124.

Nieuw-Guinea in de jaren 1920-1940 zien, dat de ambitieuze kolonisatieplannen van een aantal particuliere verenigingen – onder andere de Vereniging tot Kolonisatie van Nieuw-Guinea (KNG) en de Stichting Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinea (SIKNG) – geen van allen enige steun konden vinden bij een van de grote politieke partijen. ‘Pas in 1934, toen olie werd gevonden’, zo stelt Meek, ‘ging de Nederlandse regering zich positief uitlaten over kolonisatie op Nieuw-Guinea.’¹⁶ Maar terwijl de verscheidene Nieuw-Guinea organisaties vooral tot doel hadden ‘een tweede Nederland’ te stichten, ging het de Nederlandse regering hoogstens om economische exploitatie (men verwachtte ook goud te vinden) of strategische belangen.¹⁷ De historicus Arend Lijphart wijst er bovendien op dat ‘New Guinea constituted by no means a major problem or a matter of major interest to the Dutch colonial policy makers.’¹⁸

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog, vooral vanaf 1949, was er plotseling wel veel interesse voor Nieuw-Guinea. Door de verslechterde verhouding met Indonesië voelden veel Indo-Europeanen (vooral in Indonesië geboren Nederlanders) zich in Indonesië niet meer thuis. Ze vergeleken hun situatie met die van de joden. Met het nodige gevoel voor dramatiek werd verkondigd dat Nieuw-Guinea betekende voor de Indo-Europeanen wat Palestina betekende voor de joden.¹⁹ Dat Nederland Nieuw-Guinea nog niet had overgedragen, zo stelt historicus Hans Meijer, was dan ook ‘in belangrijke mate te danken aan de druk die uit koloniaal-conservatieve (Indo-Europese) hoek was uitgeoefend op de Nederlandse politiek om het gebied te bestemmen tot nieuw Indo-Europees stamland.’²⁰ We zagen dit zelfde argument al in algemenere termen geformuleerd bij de conferentie van *Pangkal Pinang*. Overigens was het argument niet helemaal nieuw. Het was al te vinden bij het in 1919 opgerichte Indo-Europeesch Verbond (IEV), dat zich als belangrijkste doel had gesteld op te komen voor de belangen van de Indo-Europeanen in Nederlands-Indië. Maar in tegenstelling tot ruim vijfentwintig jaar eerder was er nu wel aandacht voor deze initiatieven.²¹

Veel Indo-Europeanen bleken echter weinig te voelen voor een vertrek naar Nieuw-Guinea. De meesten zouden uiteindelijk naar Nederland komen. Desondanks hield Nederland aan Nieuw-Guinea vast, nu met het argument, vooral vanaf 1952, dat het een aparte status verdiende omdat het gebied ten opzichte van de andere delen van voormalig Nederlands-Indië sterk in ontwikkeling was achtergebleven.²² Met dit idee in het achterhoofd probeerde Nederland van Nieuw-Guinea een modelkolonie te maken, volgens Meijer onder meer ‘om het bezit van het eiland jegens de internationale gemeenschap te rechtvaardigen.’ Het wrange daarbij is dat de georganiseerde scholing van de Papoea’s erin resulteerde dat zij al snel de door de Indo-Europeanen bezette banen innamen.

¹⁶ Harmen Meek, *Nieuw-Guinea als utopie. Nederlandse kolonisatieplannen 1920-1940* (Utrecht 2007, ongepubliceerde scriptie), 11.

¹⁷ Meek, *Nieuw-Guinea als utopie*, 10-11.

¹⁸ Lijphart, 70.

¹⁹ Hans Meijer, ‘Het uitverkoren land: de lotgevallen van de Indo Europese kolonisten op Nieuw-Guinea (1949-1962) *Tijdschrift voor geschiedenis* 112 (1999) 353-384, aldaar 356.

²⁰ Ibidem.

²¹ Meek, 9, 30.

²² Gase, 119.

Mede daardoor zou het verblijf van de Indo-Europese gemeenschap op Nieuw-Guinea uitlopen op een teleurstelling.²³ Er bleek zodoende al in de eerste jaren na de oorlog een merkwaardige tegenstrijdigheid aanwezig te zijn in het door Nederland gevoerde Nieuw-Guinea-beleid.

Verscherping van het conflict: 1949-1956

De Ronde Tafel Conferentie beloofde een oplossing voor de kwestie Nieuw-Guinea binnen een jaar. Die oplossing zou er niet komen. Soekarno had in zijn nieuwjaarsrede op 2 januari 1950 al beloofd dat *Irian Barat*, zoals Nieuw-Guinea door de Indonesiërs werd genoemd, nog dat jaar bij Indonesië zou komen. Op onafhankelijkheidsdag, acht maanden later, benadrukte hij in een toespraak: 'Dit is geen kleine kwestie. Dit is een hoofdkwestie.'²⁴ Indonesië ging er dan ook vanuit dat Nieuw-Guinea op korte termijn, nog in dat jaar, zou worden overgedragen. In die opvatting werd men nog gesterkt doordat minister J.H. Van Maarsseveen in maart 1950 op de eerste ministersconferentie van de Nederlands-Indonesische Unie, die bestond sinds 1949, tegenover premier Hatta verklaarde dat Indonesië op termijn de soevereiniteit over Nieuw-Guinea zou krijgen. Hatta stelt dat 'de PvdA mede schuldig [was] aan het ontstaan van deze vertroebelde zaak'. Van Maarsseveens verklaring stond namelijk lijnrecht tegenover die van minister-president Willem Drees, en het was juist Drees die tijdens de Ronde Tafel Conferentie 'zo krampachtig vasthield aan West-Irian.'²⁵

Men had in Nederland sowieso al een bijzonder slechte indruk van de Indonesische leiders in het algemeen en Soekarno in het bijzonder. Dat werd nog versterkt doordat Soekarno in diezelfde onafhankelijkheidsrede van 17 augustus 1950 officieel de eenheidsstaat van Indonesië uitriep. Daarmee werden de Verenigde Staten van Indonesië, zoals die volgens de Ronde Tafel Conferentie sinds 1949 bestonden, opgeheven. Met name Drees heeft dit Soekarno zeer kwalijk genomen.²⁶ De sfeer die zou kunnen leiden tot een voor beide partijen acceptabele oplossing werd er door dit toenemende wederzijdse wantrouwen bepaald niet beter op.

Begin 1951 kwam het eerste kabinet-Drees ten val. Het Indonesië-beleid, met name de houding ten aanzien van Nieuw-Guinea, was de aanleiding voor onenigheid tussen het ministerie van Buitenlandse Zaken en dat van Overzeese Rijksdelen. Minister van Buitenlandse zaken D.U. Stikker (VVD) was van mening dat Nederland Indonesië moest beschouwen zoals het alle andere landen beschouwde. Bovendien was hij een van de weinige Nederlanders van gewicht die van Nieuw-Guinea af wilden. Maar zijn positie was zwak, want zelfs binnen zijn eigen partij kreeg hij nauwelijks steun.²⁷ Nadat bijna zijn hele partij begin 1951 een motie van afkeuring ten aanzien van het regeringsbeleid tijdens de onderhandelingen met Indonesië had gesteund, kwam Stikker tot de conclusie dat hij moest

²³ Meijer, 'Het uitverkoren land', 383-4.

²⁴ Lambert Giebels, *Soekarno. President: een biografie 1950-1970* (Amsterdam 2001), 79.

²⁵ Hatta in een brief aan Dr. A.C. Groeneveldt op 5 januari 1961, geciteerd in: Gase, 36.

²⁶ Gase, 37. Vgl. W. Drees, *Zestig jaar levenservaring* (Amsterdam 1962), 257-58.

²⁷ J.G. Kikkert, *De wereld volgens Luns* (1992), 73.

aftreden. Dit leidde vervolgens tot het aftreden van het kabinet op 24 januari. De crisis duurde ruim zeven weken, maar zelfs daarna kon men het over Nieuw-Guinea nog niet eens worden. Mede daardoor plaatste Drees Nieuw-Guinea voorlopig ‘in de ijskast’.²⁸

Ten tijde van het tweede kabinet-Drees gebeurde er wat Nieuw-Guinea betreft inderdaad weinig. Pas bij het aantreden van het derde kabinet-Drees in 1952 kwam Nieuw-Guinea weer ter sprake, maar niet op een manier die een oplossing naderbij zou brengen. De post voor Buitenlandse Zaken zou worden vervuld door een tweemanschap. Naast J.W. Beyen, die werd belast met de problemen binnen Europa, werd J.M.A.H. Luns naar voren geschoven. Hij was een persoonlijke vriend van Romme en zou zich bezig houden met de problemen buiten Europa: ‘Daarin had ik precies dezelfde bevoegdheden als mijn collega. Nieuw Guinea viel dus onder mijn directe bevoegdheden’, aldus Luns.²⁹ Romme en Luns hadden via een briefwisseling al voor het aantreden van Luns uitgebreid contact gehad over Nieuw-Guinea. In deze briefwisseling, die is bestudeerd door de historicus J.G. Kikkert, stelt Luns dat de Nederlandse aanwezigheid in het gebied van de Stille Oceaan van grote betekenis was. ‘Nederland moet geloofwaardig blijven’, schreef hij. Bovendien zou het behoud van Nieuw-Guinea volgens Luns economische voordelen opleveren. Romme kreeg het vervolgens voor elkaar om ‘de opvoeding van de bevolking van Nieuw-Guinea tot zelfstandigheid’ tot doelstelling van de Nederlandse politiek te verklaren. Daarmee werd volgens Kikkert de eventuele overdracht van Nieuw-Guinea effectief op de lange baan gezet, ‘want met die opvoeding was nog maar nauwelijks een begin gemaakt.’³⁰ Dit standpunt moet volgens de top van de KVP beter te verkopen zijn geweest dan de economische en strategische belangen, want in de correspondentie tussen Romme en Luns, zo merkt Gase op, ‘blijkt niets van enigerlei bewogenheid van de kant van Luns ten aanzien van het lot van de Papoea’s’.³¹

De kwestie Nieuw-Guinea verdween daarmee wederom van de politieke agenda. Van Indonesische zijde werd geprobeerd om de kwestie weer bespreekbaar te maken. Dit leidde af en toe tot nieuwe onderhandelingen, maar daarin werd vooral duidelijk dat de eerder genoemde Nederlands-Indonesische Unie waarschijnlijk niet veel langer houdbaar zou zijn, wanneer de kwestie Nieuw-Guinea niet zou worden opgelost.³² Daarnaast had Soekarno in zijn onafhankelijkheidsrede van 1952 het beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea scherp verwoord: ‘We zullen voor Irian vechten om aldus aan het de facto gezag van Nederland een eind te maken.’³³ Soekarno had bovendien niet veel later een brief ontvangen van de Nederlandse journalist M. Van Blankenstein, die goede relaties had met Indonesische nationalist³⁴, waarin stond dat hij van Luns weinig goeds hoefde te verwachten.³⁵

Twee jaar lang gebeurde er vrij weinig. Mede daardoor zal Soekarno het idee hebben gekregen het

²⁸ Drees, *Zestig jaar levenservaring*, 266.

²⁹ Luns geciteerd in Gase, 41.

³⁰ Kikkert, *De wereld volgens Luns*, 75-76.

³¹ Gase, 42.

³² Giebels, *Soekarno*, 85.

³³ *Ibidem*, 87.

³⁴ Elisabeth van Blankenstein, *Dr. M. van Blankenstein. Een Nederlands dagbladdiplomaat 1880-1964* (Leiden 1999), 299.

³⁵ Giebels, 87.

over een andere boeg te moeten gooien als hij de kwestie wilde oplossen. In zijn rede op onafhankelijkheidsdag in 1954 maakte hij daarom bekend dat de kwestie Nieuw-Guinea aan de Verenigde Naties zou worden voorgelegd. In een vrij bescheiden resolutie werd erop aangedrongen een oplossing te vinden voor de kwestie ‘in conformity with the principles of the Charter of the United Nations.’ De resolutie haalde echter niet de benodigde tweederde meerderheid, mede doordat de VS zich van stemming onthielden.³⁶

Nadat de resolutie in de Verenigde Naties niets had opgeleverd, veranderde er ruim een jaar vrij weinig in de verhouding tussen Nederland en Indonesië. Pas in december 1955 vonden er weer besprekingen plaats, eerst in Den Haag en vanaf 16 december in Genève. Deze besprekingen zouden bekend worden als de Geneefse Conferentie en waren tevens de laatste officiële besprekingen tussen beide landen. De Nederlandse delegatie werd geleid door minister van Buitenlandse Zaken Luns, de Indonesische delegatie stond onder leiding van zijn ambtgenoot Ide Anak Agung Gde Agung. Nieuw-Guinea stond tijdens deze besprekingen weliswaar op de agenda, maar met de aantekening dat beide partijen hun standpunt ten aanzien van de soevereiniteit zouden handhaven. Desondanks zou de conferentie mislukken, omdat ook over andere punten geen overeenstemming kon worden bereikt. Kikkert wijst er bovendien op dat er op voorhand al twee grote struikelblokken waren die een succesvolle conferentie in de weg stonden. Enerzijds ‘liepen er [in Jakarta] te veel rond, die niet echt naar een overeenkomst met Nederland op dit moment streefden’, anderzijds ‘waren er [in Den Haag] te veel die niet echt over Nederlands Nieuw-Guinea wensten te onderhandelen.’³⁷

Over de precieze oorzaken van het mislukken van de Geneefse Conferentie lopen de meningen sterk uiteen. Het is van belang hier kort bij stil te staan, omdat door het mislukken van deze conferentie het conflict werkelijk vast kwam te zitten. In de eerste fase van de besprekingen werden er verschillende voorstellen op tafel gelegd en boekte men enige vooruitgang. Op 7 januari 1956 werd echter de eerste serie besprekingen opgeschort, enerzijds omdat men het niet eens kon worden over de geschillenregeling³⁸, anderzijds om de beide regeringen de kans te geven te overleggen. Na langdurig aandringen van de Indonesische regering werden op 7 februari de besprekingen hervat.³⁹

Met name over deze laatste dagen van de conferentie, 7-11 februari 1956), bestaat veel onduidelijkheid. Luns beweert in het boek *Luns: 'Ik herinner mij...'* (1971) dat hij tijdens deze fase van de conferentie via de inlichtingendiensten op de hoogte kwam van een onderschept telegram ‘waaruit bleek dat men in Jakarta al besloten had de conferentie te doen mislukken.’⁴⁰ Luns wilde daarom hoog spel spelen door alle door Indonesië gedane voorstellen te aanvaarden in de wetenschap dat Indonesië

³⁶ Ibidem, 88.

³⁷ Kikkert, 82.

³⁸ Het agendapunt luidde: ‘Bespreking van het Indonesische voorstel tot vervanging van de bestaande financieel-economische overeenkomst door een of meer nieuwe overeenkomsten en de methoden, welke daartoe zouden kunnen leiden.’ Zie Duynstee, *Nieuw Guinea als schakel*, 229.

³⁹ Vgl. Gase, 48 en Duynstee, 233.

⁴⁰ Michiel van der Plas, *Luns: 'ik herinner mij...'. Vrijmoedige herinneringen van Mr. J.M.A.H. Luns zoals verteld aan Michiel van der Plas* (Leiden 1971), 92.

dit niet zou kunnen accepteren, want de conferentie kon immers niet slagen. Anak Agung zou volgens Luns inderdaad geantwoord hebben dat hij dit niet kon aannemen ‘omdat het te laat is’.⁴¹ Luns stelt dat ‘de Indonesiërs niet met ons tot overeenstemming *wilden* komen, overigens op instructie van hun regering. De Indonesische regering zocht namelijk het conflict met Nederland om binnenlands-politieke redenen!’⁴²

Het verhaal van Luns wordt echter vanuit verschillende kanten ontkend dan wel genuanceerd. Anak Agung ontkent in *Vrij Nederland* stellig het bestaan van zo’n telegram: ‘Er is nooit sprake geweest van een dergelijk telegram. Wij wilden de Nederlands-Indonesische conferentie van 1955/56 juist tot een goed einde brengen.’ Hij zegt verder:

‘Er heeft inderdaad een laatste gesprek plaatsgevonden. Naar aanleiding van de voor ons onaanvaardbare “waterdichte arbitrageclausule” heb ik een tegenvoorstel geformuleerd. Maar helaas was dat voor mr. Luns niet acceptabel. Ik heb toen op mijn beurt gezegd: “Dit is het uiterste waartoe wij kunnen gaan.” Maar Luns zei: “Dit kan ik niet aanvaarden.” Toen was er een *deadlock*.’⁴³

In hetzelfde interview beweert Agung overigens dat na de mislukking van Genève de radicalen en communisten geheel op de hand van Soekarno waren. Agung lijkt daarmee te impliceren dat Soekarno toen al niet meer geloofde in besprekingen met de Nederlanders, maar of Soekarno invloed heeft gehad op de besprekingen is moeilijk aan te tonen. Soekarno-biograaf Lambert Giebels suggereert weliswaar dat Soekarno zich afzijdig heeft gehouden, omdat hij ‘constitutioneel gezien in die tijd niet in een positie [was] dat hij de Indonesische delegatie instructies kon geven’, maar of hij zich daadwerkelijk niet met de besprekingen heeft bemoeid blijft onbeantwoord.⁴⁴

Ook Jelle Zijlstra, destijds minister van Economische Zaken en lid van de Nederlandse delegatie in Genève, heeft zo zijn bedenkingen bij het verslag van Luns. Hij wijt het mislukken van de conferentie weliswaar niet alleen aan Luns, want ‘de houding van onze delegatie heeft niet vastgezeten op Luns, het was het Nederlandse standpunt’⁴⁵, maar hij herinnert zich de laatste dagen van de conferentie duidelijk anders. Zijlstra zegt wel op de hoogte te zijn van een telegram van Hoge Commissaris⁴⁶ graaf W.F.L. van Bylandt die waarschuwde: ‘voortgezette duur van besprekingen is voor regering zeer moeilijk element, ook in haar eigen partijen (...) de meest losse en vage verbintenis zou wel eens de beste kunnen blijken.’⁴⁷ Een telegram zoals Luns beschrijft heeft Zijlstra echter nooit

⁴¹ In zijn boek uit 1971 herinnert Luns zich dit verhaal overigens net iets anders dan in een interview met Ronald Gase in 1984, maar het komt ongeveer op hetzelfde neer. Vgl Van der Plas, *Luns*, 94 en Gase, 47.

⁴² Luns geciteerd in Gase, 47.

⁴³ Anak Agung in *Vrij Nederland* 18 mei 1985, 12.

⁴⁴ Giebels, 115.

⁴⁵ Jelle Zijlstra, *Per slot van rekening. Memoires* (Amsterdam 1992), 154.

⁴⁶ Volgens het statuut van de Nederlands-Indonesische Unie dienden zowel de Nederlandse als de Indonesische regering een Hoge Commissaris in elkaars hoofdstad te plaatsen.

⁴⁷ *Ibidem*, 153.

gezien. Hij gelooft zelfs dat het al dan niet bestaan van zo'n telegram geen verschil zou hebben gemaakt want, zo zegt hij in *Vrij Nederland*:

‘het wezenlijk belangrijke punt is dit: op het moment dat het laatste dramatische gesprek tussen Luns en Anak Agung heeft plaatsgevonden en Luns zegt: “je kunt alles hebben” en Anak Agung zegt: “het hoeft niet meer, het kan niet meer” (iets dat Anak Agung dus ontkent, maar dat is woord tegen woord), op dat moment was de zaak in Jakarta al gedraaid.’⁴⁸

F.J.F.M. Duynstee, prominent KVP-lid en destijds fel tegenstander van Luns, bevestigt in zijn boek *Nieuw Guinea als schakel tussen Nederland en Indonesië* (1961) dat de voorstellen van Luns te laat kwamen. Anak Agung kon ze niet aanvaarden, want ‘het Indonesische kabinet was praktisch demissionair; de algehele ontstemming in Indonesië, zelfs in gematigde kringen, had een kookpunt bereikt.’⁴⁹

De Indonesische regering zegde nog geen twee dagen na het mislukken van de conferentie de Nederlands-Indonesische Unie eenzijdig op. Op 25 april werd zelfs een wetsontwerp aangenomen waarin alle overeenkomsten van de Ronde Tafel Conferentie werden opgezegd. De Nederlandse regering voegde mogelijk als reactie via een grondwetsherziening in 1956 Nieuw-Guinea weer toe aan het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden onder de naam Nederlands Nieuw Guinea.⁵⁰ Wie uiteindelijk de hoofdschuldige was bij het mislukken van de Geneefse Conferentie is moeilijk aan te geven. Feit is dat vanaf dat moment een diplomatieke oplossing in de kwestie Nieuw-Guinea voorlopig onbereikbaar was.

Het is hier van belang op te merken dat in de loop van de kwestie het standpunt van de Nederlandse regering nooit erg duidelijk zou worden, los van het uitgangspunt dat men Nieuw-Guinea niet zomaar aan de Indonesiërs wilde overdragen. Officieel bleef men lang waarde hechten aan ‘het lot van de Papoea’s’, maar naarmate Luns halverwege de jaren vijftig meer zijn stempel op het beleid zou drukken verhardde het beleid en verdwenen de argumenten enigszins naar de achtergrond. Voor het kabinet-De Quay was Nieuw-Guinea aanvankelijk zelfs geen *issue* van betekenis. De regering was in steeds mindere mate bereid met Indonesië te onderhandelen over de kwestie.⁵¹ Niet in de laatste plaats omdat men van Indonesië voortdurend een meegaande opstelling bleef verwachten, terwijl de Indonesiërs juist ongeduldiger werden. Het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid werd daarmee vooral een beleid van ‘niet toegeven’. De meningen over de vraag wat er dan wél met Nieuw-Guinea moest gebeuren bleken vooral tegen het einde van het conflict nogal veranderlijk.

⁴⁸ Jelle Zijlstra in *Vrij Nederland* 4 januari 1986, 8.

⁴⁹ Duynstee, 234.

⁵⁰ Gase, 49.

⁵¹ Brouwer, ‘De Nieuw-Guineakwestie’, 164.

1. Oltmans en Soekarno

Alle wegen leiden naar Rome

In de vroege jaren vijftig hield Willem Oltmans zich nog niet erg met de kwestie Nieuw-Guinea bezig. Wel had hij van jongs af aan een bijzondere belangstelling voor Indonesië. Mede onder aanmoediging van zijn ouders verdiepte hij zich in zijn jeugd al in het oude Indië. Een groot deel van zijn familie kwam er immers vandaan. Zijn grootouders van moeders kant hadden op Java kinineplantages gehad en ontwikkelden het eerste zuivere, witte kininetablet, het medicijn tegen malaria. Mede daardoor stond de familie Oltmans er financieel goed voor en groeide Willem, geboren in 1925, op in een rijke, ietwat statige omgeving.¹

Tijdens zijn opleiding op Nijenrode in de jaren 1946-48 ontmoette Oltmans Henk Hofland, die later een bekende Nederlandse journalist zou worden. Ze werden goede vrienden. Hofland spoorde Oltmans aan de journalistiek in te gaan en hielp hem in augustus 1953 zelfs aan zijn eerste baan door hem aan te bevelen bij het *Algemeen Handelsblad*. Het werk bij dit blad viel Oltmans echter nogal tegen, hij zat veel achter zijn bureau, maar kreeg daar niet veel te doen. Op sommige dagen werkte hij meer dan de helft van de tijd aan zijn dagboek (toen al een groots opgezet project), wat hem het nodige commentaar van zijn collega's opleverde. Oltmans zou het uiteindelijk niet lang uithouden bij het *Algemeen Handelsblad*, waar hij na precies een jaar weer vertrok. Na een korte tussenstop bij *United Press*, vertrok Oltmans begin 1956 naar Italië, onder andere om een hoop gedoe in zijn privé-leven te ontlopen.

In Rome hoopte Oltmans met regelmaat artikelen te kunnen leveren voor *De Telegraaf*, waarmee hij op advies van een vriend contact had gelegd. Hoewel hij op dat moment geen vaste correspondent was met een grote hoeveelheid opdrachten, kon hij nu voor het eerst dicht op het nieuws zitten, zoals hij dat graag wilde. In zijn werkhouding speelde het advies van zijn vader, dat je in je leven altijd 'de sleutel, die alle deuren opent' bij je dient te hebben, een grote rol. Diens boodschap aan zijn zoon was, zo heeft Oltmans onthouden: 'Laat je nooit door niemand en niets afschrikken; ga linea recta op je doel af; welke de hindernissen, die op je weg zullen liggen, ook mogen zijn.'² Hij zou dit advies ter harte nemen, vermoedelijk meer dan zijn vader destijds had kunnen voorzien.

Terugkijkend op zijn periode in Italië schrijft Oltmans in zijn memoires over het bezoek van Soekarno aan Rome in 1956:

'Het was natuurlijk absurd, dat hij [Soekarno] naar West-Europa zou reizen en niet als eerste regeringsstad 's Gravenhage zou aandoen, maar Rome en Bonn. Nederland had psychologisch nog

Hoofdstuk 1

¹ Oltmans, *Memoires 1925-1953*, 14-15.

² Ibidem, 27.

nimmer verwerkt, dat de strijd tegen Sukarno was verloren (...) de president van Indonesië werd (...) nog altijd (...) voorgesteld als een rabiate belanda-hater.³

Overigens ziet Oltmans in deze passage over het hoofd dat Soekarno zelf op dat moment vermoedelijk helemaal niet geïnteresseerd was in een staatsbezoek aan Nederland, aangezien hij steeds beweerde dat hij naar Nederland wilde komen *nadat* de kwestie Nieuw-Guinea was opgelost. Oltmans geeft toe dat hij destijds onder invloed van zijn familie zelf ook dacht dat Soekarno ‘niet bepaald tot de vrienden van Nederland kon behoren’. Desondanks vond hij het als journalist zijn taak om verslag te doen van dit bezoek.⁴

Waarschijnlijk was Oltmans voor zijn ontmoeting met Soekarno reeds een voorstander van de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië, maar dat is niet helemaal zeker. Enerzijds leek hij de ‘kolonialistische’ houding van Nederland niet te kunnen waarderen, maar anderzijds geeft hij in een gesprek met de Indonesische ambassadeur in Rome Soetan M. Rasjid aan dat hij Soekarno niet wilde spreken ‘uit sympathieke overwegingen (...) want ik heb mijn bedenkingen over wat er in Indië is gebeurd.’ Hij wilde zijn lezers vooral informeren over Soekarno, met wie Nederland immers in een politiek geschil was verwickeld.⁵ Oltmans was dan ook hoogst verbaasd toen bleek dat hij de enige Nederlandse journalist was die interesse had in een gesprek met de Indonesische president of diens bezoek aan Rome in het algemeen. Collega-journalist A.H. Luijdjens van het *Algemeen Handelsblad* zei hem zelfs letterlijk: ‘Er is immers geen sprake van, dat wij een letter zullen schrijven over dit bezoek en zeker zullen we alle officiële recepties van Sukarno boycotten.’⁶ Inderdaad zou geen enkele Nederlandse krant verslag doen van Soekarno’s bezoek aan Italië. Ook de Nederlandse regering beschouwde het bezoek als een vijandige daad.

Op 7 juni 1956 kreeg Oltmans de bevestiging dat een gesprek met Soekarno mogelijk was. Hij telegrafeerde dit bericht meteen naar J.J.F. Stokvis, hoofdredacteur van *De Telegraaf*. In de namiddag van diezelfde dag ontving hij al een antwoordtelegram. Daarin stond: ‘DONT ASK SUKARNO INTERVIEW FOR TELEGRAAF, STOKVIS.’⁷ Oltmans was met stomheid geslagen. Hij voelde zich door Stokvis belemmerd in zijn journalistieke werk, maar trok zich niets aan van het telegram, ging in gesprek met Soekarno en probeerde zijn verslag daarvan via een andere weg te publiceren. Dat lukte uiteindelijk via het Franse persbureau *Agence France Presse*.

Een serie ontmoetingen

Oltmans’ allereerste ontmoeting met Soekarno vond plaats in de tuin van de Indonesische ambassade

³ Willem Oltmans, *Memoires 1953-1957* (Baarn 1986), 136-7

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, 138.

⁶ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 137.

⁷ Koninklijke Bibliotheek (KB) Den Haag, dagboek Willem Oltmans [hierna W.O.], inv. nr. 1956 VII 7 juni.

in Rome, waar hij op 12 juni een tuinfeest bijwoonde. Ambassadeur Rasjid stelde Oltmans aan Soekarno voor. De laatste vroeg: ‘Bent u Nederlander?’ Oltmans was overrompeld door het feit dat Soekarno gewoon Nederlands sprak en antwoordde in het Engels. Vervolgens nodigde Soekarno hem uit de volgende dag mee te gaan naar Pompeï. Daar zou hij de Indonesische president langer te spreken krijgen.⁸

In Pompeï maakte Oltmans twee dagen later foto’s van het Indonesische gezelschap dat door de ruïnes aan de voet van de Vesuvius liep. Soekarno wenkte hem en er ontwikkelde zich een gesprek:

Oltmans begon in het Engels: ‘Well your Excellency, I only wanted to express to you that Indonesia still has many kontjoh⁹ in Holland.’

Soekarno schakelde meteen over op Nederlands: ‘U kent dat woord.’

‘Ja excellentie, ik wou, dat ik wist wat we konden doen.’

‘Ik heb gezegd, dat als Irian is geregeld er geen problemen meer zijn.’

Roeslan Abdoelgani, minister van Buitenlandse zaken, voegde zich bij het gesprek: ‘Ik ga nog verder: als Irian geregeld wordt, gaat de president een statiebezoek aan Nederland brengen.’

Soekarno: ‘Dat is juist.’¹⁰

Soekarno doet hier een belangrijke uitspraak over Nieuw-Guinea, die hij tegen Oltmans nog veelvuldig zou herhalen en die uitdrukkelijk ingaat tegen de visie van Luns, zoals de laatste die verwoordde in zijn herinneringen: ‘Vervolgens zou ik erop willen wijzen dat, indien er geen Nieuw-Guinea-zaak had bestaan, er door Soekarno andere, even grote moeilijkheden zouden zijn geschapen.’¹¹ Na de beëindiging van de kwestie in 1962 zou de verhouding tussen Nederland en Indonesië inderdaad snel worden hersteld, zoals Soekarno had beloofd.

Oltmans reisde de daaropvolgende vijf dagen met het Indonesische gezelschap mee door Italië. Volgens de eerder geciteerde Soekarno-biograaf Giebels was het ‘tekenend voor Soekarno’s kwistige manier van reizen dat Oltmans zich meteen op staatskosten bij het gezelschap kon aansluiten.’¹² Tijdens deze reis sprak Oltmans nog een aantal malen met de Indonesische president. Soekarno deed daarbij een opvallende uitspraak over de Greet Hofmans-affaire, die opnieuw impliceerde dat hij Nederland in principe niet kwaad gezind was: ‘We mogen dan een geschil met jullie hebben over Irian, maar we respecteren jullie koningin ten zeerste. Ik vind het een pijnlijke zaak en afschuwelijke publiciteit.’¹³ Oltmans was positief verrast door Soekarno’s inzichten. Hij vond het ‘sensational’ dat hij de Indonesische president beter leerde kennen en vaak met hem praatte.¹⁴

⁸ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 143-4.

⁹ Indonesisch voor ‘vrienden’.

¹⁰ KB dagboek W.O. inv. nr. 1956 VIII 14 juni.

¹¹ Van der Plas, 101.

¹² Giebels, 128.

¹³ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 147.

¹⁴ KB dagboek W.O. inv. nr. 1956 VIII 17 juni.

Ook in Duitsland reisde Oltmans met het gezelschap van Soekarno mee, hoewel hij dit keer geen officiële uitnodiging had. Af en toe ging hij daarvoor op inventieve wijze te werk:

‘Ik [was] bij het inspecteren van de erewacht op een zorgvuldig afgezet perron, met fotocamera’s om mijn nek, dicht achter Sukarno blijven lopen. Een Indonesische collega had mij er op geattendeerd, dat de Amerikaanse adviseur van Sukarno Joe Borkin naar Washington was afgereisd, zodat zijn couchette dus leeg zou blijven. Ik reisde in Borkins slaappleats mee.’¹⁵

Eenmaal aan boord, maakten de Indonesiërs daar nauwelijks een probleem van, zelfs toen de West-Duitse staatspolitie in de gaten kreeg dat er iemand in de trein aanwezig was die er niet behoorde te zijn.

Oltmans hield aan zijn gesprekken met Soekarno en de reizen met het presidentieel gezelschap door Italië en Duitsland een positief gevoel over. In *Elseviers Weekblad* had hij in twee reportages op 23 en 30 juni 1956 op de valreep toch nog in Nederland verslag kunnen doen van zijn ervaringen. Hij schreef onder meer dat Soekarno iemand was die ‘het Indonesisch-Nederlandse geschil zeer gematigd en rustig benadert.’ Ook schreef hij: ‘Ik geloof stellig, dat de woorden, welke Sukarno te Pompei tegen mij sprak, gemeend en oprecht waren.’¹⁶

Oltmans herinnert zich in zijn memoires dat zijn waardering voor de persoon Soekarno ‘niet haalbaar, en taboe’ was. Zijn eigen familie had er grote moeite mee.¹⁷ Op zijn artikelen, die op zichzelf niet overdreven schreeuwerig of pro-Indonesisch overkomen, kwam veel reactie. Wellicht typerend voor de houding van veel Nederlanders ten aanzien van Soekarno is de reactie van ene heer A. van Gorem-Heken, die in een briefje rechtstreeks aan Oltmans zegt dat ‘U nog wel iets kunt leren van andere volken van de voormalige archipel, wat betreft hun oordeel over Javanen. Zij kennen een spreekwoord: “een dode javaan liegt niet”’.¹⁸ Tussen de veelal negatieve geluiden bevond zich hier en daar ook een positieve noot, onder meer van ene A.W. van Ooijen, die zegt van 1904 tot 1938 in Nederlands-Indië te hebben gewoond en gewerkt. Hij schrijft: ‘En inzake de overdracht wil ik zeggen, dat ik persoonlijk het zeer verstandig zou vinden als de Nederlandse regering op de kortst mogelijke termijn daartoe zou besluiten en dat ik die overdracht zeer zou toejuichen.’¹⁹

Oltmans werd aanvankelijk beïnvloed door het beeld van Soekarno zoals dat in de Nederlandse pers werd geschetst. Daarin werd de Indonesische president vaak afgeschilderd als een collaborateur met de Japanners die de Nederlanders haatte en was hij de symbolisering van alles wat slecht was aan Indonesië.²⁰ Terugkijkend op zijn eerste reeks ontmoetingen met Soekarno zegt Oltmans: ‘Voor mijzelf

¹⁵ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 149.

¹⁶ *Elseviers Weekblad*, 23 en 30 juni 1956.

¹⁷ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 151.

¹⁸ KB dagboek W.O. inv. nr. 1956 X 29 juni.

¹⁹ Ibidem, 2 oktober.

²⁰ Zie bijvoorbeeld Lijphart, 129-130.

was Sukarno een ander mens geworden. Zelfs een mens totaal tegengesteld aan het beeld, zoals ik mij dat door de jaren heen over hem had gevormd. Hij was voor mij geen vijand meer.²¹ Sterker nog, Oltmans zou Soekarno in toenemende mate gaan zien als een vriend. Hij was eerder al van mening dat de Nederlandse regering het verlies van Nederlands Indië niet had kunnen accepteren. Zijn ontmoetingen met Soekarno sterkten hem in die opvatting. Bovendien begon bij Oltmans nu het idee te groeien dat hij de Indonesische kant van de kwestie Nieuw-Guinea in Nederland aan het licht moest brengen, want in Nederland bestond van Soekarno slechts een zeer vertekend, negatief beeld. Zijn artikelen in *Elseviers* waren daartoe een eerste bescheiden poging.

Oltmans' privé-leven: de zaak Roëll-Van Haagen-Westerman

Bij terugkomst in Nederland wachtte Oltmans een koude douche. In een gesprek met Stokvis zegt deze tegen Oltmans: 'Ik ken u eigenlijk niet, maar eerlijk gezegd geloof ik, dat u een rare snippenschietter bent.' Ook Oltmans privé-leven komt in het gesprek naar voren als Stokvis zegt het jammer te vinden 'dat uw schoonvader zo tegen u ageert'. Dezelfde dag bleek dat hoofdredacteur De Keizer van *Elseviers* Oltmans niet meer wenste te ontvangen, onder andere vanwege de reeks negatieve reacties op zijn artikelen, maar ook 'als gevolg van "informaties" over mijn persoon, die van verscheiden kanten waren binnen gekomen.'²² Het is hier van belang een en ander toe lichten over Oltmans' persoonlijke situatie op dat moment, omdat het bepaald niet de laatste keer zou zijn dat Oltmans' zakenrelaties werden bemoeilijkt of zelfs beëindigd vanwege wat er over zijn privé-leven bekend was.

In zijn periode op Nijenrode had Oltmans veel mensen leren kennen, waaronder ook de tweeling Inez en Charles Roëll. Omdat hij de twee halverwege 1950 uit het oog verloren was, besloot hij hun moeder een brief te schrijven om te vragen hoe het ze verging. Een cruciale beslissing die, in zijn eigen woorden, 'tot rampen zou leiden'. In mei 1950, niet lang nadat Oltmans haar geschreven had, kreeg hij van Etty Roëll, de moeder van Charles en Inez, het verzoek om haar dochter in Zwitserland op te zoeken, haar te helpen de kracht te vinden haar relatie met de Zwitser François Gonet te verbreken en haar terug naar Nederland te halen, omdat zij hoogst ongelukkig was in Zwitserland. Etty Roëll beweerde zelfs dat haar dochter in gevaar was. Oltmans was wel gecharmeerd van Inez. Hij had haar al een tijd niet gezien, maar herinnerde zich haar als een 'absolute schoonheid', en besloot haar in eerste instantie te schrijven. Op 7 juli reisde Oltmans op kosten van moeder Roëll naar Lausanne en beleefde hij en Inez samen een aantal romantische dagen. Inez besloot een streep onder haar relatie met Gonet te zetten. Oltmans zou daarbij een soort bemiddelende rol spelen, waarbij hij in juli een aantal keer op en neer naar Lausanne reisde. Onder stevige druk van moeder Roëll kwam rond 1 augustus uiteindelijk Inez' broer Charles haar 'ophalen'. Oltmans bevond zich op dat moment in een hotel in de buurt. Terwijl Inez en Charles aan het inpakken waren, keerde Gonet onverwacht terug naar huis. Hij zag wat

²¹ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 151.

²² Ibidem, 152.

er aan de hand was, pakte zijn revolver, richtte op Charles en schoot hem neer.²³

Dit was slechts het begin van een langlopende reeks affaires. Charles overleefde het incident, Gonet belandde in de cel, maar Inez zou de relatie met hem uiteindelijk toch niet verbreken. Oltmans en Inez hielden er sindsdien een intieme, maar wispelturige vriendschap op na. Moeder Etty Roëll liet steeds duidelijker merken dat zij graag zou zien dat haar dochter uiteindelijk met Oltmans zou trouwen. Ondertussen had Oltmans ook ene Albert Hilverdink ontmoet, een jongen van Indonesische afkomst. Oltmans voelde zich tot hem aangetrokken en er ontstond een zeer intieme vriendschap.²⁴ In de daarop volgende maanden bleef er veel onduidelijk. De inmiddels 26-jarige Oltmans voelde zich ‘totaal als rondwarend in een niemandsland’. De vriendschap met Inez ontwikkelde zich niet tot een relatie, mede door de veranderlijkheid van Inez, maar ook doordat Oltmans niet lichamelijk wilde worden zolang de relatie niet ‘echt’ voelde. Moeder Roëll zag de oorzaak daarvan in Oltmans’ relatie met ‘Bertie’ Hilverdink, waar zij door het nodige ‘spionagewerk’ volledig van op de hoogte bleek te zijn. Heftige scènes tussen Etty Roëll en Oltmans werden opgevolgd door lijm- en paaipogingen van haar kant, waarbij ze hem zelfs een keer een Steinway vleugel cadeau deed.²⁵

Oltmans was het gedoe zat en verbrak in januari 1951 voorlopig het contact met moeder en dochter Roëll, maar daar zou het niet bij blijven. Steeds weer doken de twee op in Oltmans’ leven, waarbij het onduidelijk blijft in hoeverre Oltmans hiervan zelf de oorzaak was. Feit is dat de Roëlls in 1954 nog precies op de hoogte waren van Oltmans’ doen en laten. Er ontwikkelde zich in die tijd een vriendschap tussen Oltmans en John van Haagen, een marinier van Indonesische afkomst. Diens vader was absoluut niet blij met dit contact. Hij probeerde via zijn zoon John en samen met Etty Roëll Oltmans te laten arresteren wegens handtastelijkheid. John verklaarde daarover tegen Oltmans nadat die reeds door rechercheurs was bezocht:

‘Mevrouw Roëll beloofde me, dat wanneer ik met Greet [zijn vriendin] zou trouwen ik alles van haar zou krijgen wat ik maar wilde. Maar dan moest ik wel zoveel mogelijk bezwarende verklaringen tegenover de politie over jou [Oltmans] afleggen (...) De bedoeling van Roëll was om jou de gevangenis in te werken.’²⁶

In maart 1955 zou Etty Roëll daar bovenop nog een rechtszaak tegen Oltmans aanspannen omdat hij haar ‘voor vele duizenden guldens zou hebben opgelicht met reizen naar Zwitserland enzovoorts.’ De reizen dus, die Oltmans op verzoek van diezelfde mevrouw Roëll had gemaakt.²⁷

²³ Oltmans, *Memoires 1925-1953*, 141 en 192-99.

²⁴ Ongeveer vanaf dit jaar zou Oltmans steeds vaker het gezelschap van mannen verkiezen boven dat van vrouwen. Desondanks was zijn ideaal nog lange tijd dat hij uiteindelijk met een lieve vrouw wilde trouwen. Oltmans sprak zelf in die tijd niet van homoseksuele gevoelens of homoseksualiteit. Heeft zich lange tijd tot beide geslachten op verschillende manieren aangetrokken gevoeld.

²⁵ Oltmans, *Memoires 1925-1953*, 201,203, 205-9.

²⁶ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 25, 56-7.

²⁷ Ibidem, 71.

Ook halverwege 1955, toen Oltmans inmiddels een relatie had met Frieda Westerman, met wie hij later zelfs drie jaar getrouwd zou zijn, dook de naam Roëll weer op. ‘Roddels’ over Oltmans bereikten eerst Frieda zelf, die erdoor ontdaan was. Later bleek ook vader Westerman, een steenrijke oliemagnaat, via de advocaat van mevrouw Roëll, Mr. Heldring, volledig op de hoogte te zijn gebracht over Oltmans’ twijfelachtige reputatie. Zo was Oltmans ‘gebrouilleerd met zijn ouders’, had hij ‘mevrouw Roëll geld afgeperst’ en zou hij ‘een homoseksuele verhouding met John van Haagen’ hebben gehad.²⁸ Oorspronkelijk wilde Westerman dat zijn aanstaande schoonzoon met hem in zaken zou gaan. Oltmans was daar toen niet op ingegaan. Die afwijzing en deze nieuwe informatie maakte vader Westerman woest. Vooral zijn dochter moest het ontgelden omdat zij zich inliet met een figuur als Oltmans. Mede dankzij deze berichten wenste Frieda’s familie niet langer contact met haar te hebben zolang zij met Oltmans omging.²⁹

Het merkwaardige aan de zaak is dat Oltmans Etty Roëll ondanks al deze affaires af en toe nog gewoon opbelde, waarbij hij steeds opnieuw oprecht verrast en teleurgesteld leek over haar gedrag. Het is moeilijk te achterhalen of Oltmans sommige zaken wellicht overdreven spectaculair heeft weergegeven. Ik maakte in de inleiding duidelijk dat Oltmans streefde naar volledige eerlijkheid en openheid over zijn leven. Toch is het moeilijk te begrijpen dat hij zich ondanks dit soort affaires zo lang met iemand als Etty Roëll heeft ingelaten. Bovendien is hij in zijn commentaar achteraf niet erg kritisch wat betreft zijn eigen zoektocht naar identiteit en bijbehorende experimenten, die er ongetwijfeld aan hebben bijgedragen dat er onduidelijkheid bestond over bijvoorbeeld zijn seksuele geaardheid. Het voert te ver om Oltmans zelf als schuldige aan te wijzen voor het veroorzaken van deze wonderlijke affaires, maar hij lijkt zich niet altijd bewust te zijn geweest van wat zijn vriendschappen met verschillende mensen en zijn extreme openheid daarover, bijvoorbeeld tegenover mensen als Etty Roëll, voor gevolgen konden hebben.

Wel is het na kennis te nemen van deze episode uit Oltmans’ leven, begrijpelijk dat hij vanwege de zaak Roëll-Van Haagen-Westerman in zijn latere leven met regelmaat het idee had dat er tegen hem werd samengespannen. Informatie over Oltmans’ privé-leven, vaak verwijzend naar bovenstaande affaires, zou steeds op allerlei onverwachte momenten opduiken, zo bleek al in 1956. Ellen Pasman, een van de advocaten die Oltmans ondersteunden in zijn proces tegen de staat en daar later verslag van deed, wijst er bijvoorbeeld op dat er al vroeg op politiek niveau over Oltmans werd geschreven. H.N. Boon, de Nederlandse ambassadeur in Rome, waarschuwde minister Luns voor Oltmans in een brief op 11 juli 1956. Boon noemt Oltmans ‘impulsief’ en ‘niet correct in de weergave van uitlatingen van anderen’. Bovendien moest men oppassen met Oltmans, want

‘bij een eerste kennismaking, althans met oudere en hoger geplaatste personen, is zijn nette

²⁸ Ibidem, 79, 84.

²⁹ Inderdaad zou Frieda’s familie het contact pas herstellen na haar scheiding van Oltmans in 1960.

voorkomen en quasi bescheiden optreden soms misleidend. Zonder falen blijkt spoedig daarna dat hij een persoon is tegenover wie grote voorzichtigheid in acht genomen moet worden.³⁰

Het toeval wilde, dat Boon bevriend was met de moeder van Frieda Westerman.

Contacten in Indonesië

In de tweede helft van 1956 wilde Oltmans Soekarno achterna reizen naar Iran en de Sovjet-Unie. Via de vice-president van de KLM Emile van Konijnenburg, die enthousiast was over Oltmans' artikelen voor *Elseviers* en bevriend was met Soekarno, kreeg Oltmans een retourticket naar Teheran. Een gesprek daar leverde weinig op. De reis naar de Sovjet-Unie zou op advies van een medewerker Soekarno niet doorgaan omdat het volgens hem op de Russen een verkeerde indruk zou maken wanneer 'nu juist een Nederlands journalist in gezelschap van de Indonesische president zou reizen'.³¹

Begin november vertrok Oltmans naar Indonesië. Het was hem op dat moment nog niet helemaal duidelijk wat hij daar wilde bereiken, maar hij hoopte op een of andere manier de beide partijen (Nederland en Indonesië) te kunnen verzoenen. Via *NRC*, *Algemeen Handelsblad*, *Het Vaderland* en *Vrij Nederland* verwachtte Oltmans als freelance journalist af en toe artikelen op te kunnen sturen om het Nederlandse publiek te informeren over de situatie in Indonesië. In een gesprek met de Nederlandse persattaché in Indonesië R.C. Pekelharing kwam Oltmans erachter dat hij afgezien van Hans Martino de enige Nederlandse journalist in Indonesië was. Volgens Pekelharing had 'de Nederlandse pers alle hoop opgegeven wat Indonesië betreft'.³² Voor Oltmans' artikelen, die hij met enige regelmaat naar Nederland stuurde, bleek inderdaad maar matig interesse: nog niet de helft werd geplaatst.

Op 31 december woonde Oltmans een toespraak van Soekarno bij. Na afloop merkte Soekarno Oltmans op en vroeg hem oudjaar op het paleis door te brengen. Oltmans schrijft hier met trots over. Soekarno bleek erg geïnteresseerd in het wel en wee van de journalist. Ze leken het goed met elkaar te kunnen vinden. Over zijn verblijf op het paleis zegt Oltmans:

'Ik was er voor mijn gevoel niet eens zozeer als journalist, maar in de eerste plaats als Nederlander. Als vertegenwoordiger van een land dat keet had met die Sukarno. De taak, en plicht, zo men wil, mij daar te presenteren als doorsnee Nederlander, die Indonesië en Indonesiërs op geen enkele manier verafschuwde.'

Al eerder bleek uit de gesprekken en ontmoetingen die Oltmans met Soekarno en een aantal andere Indonesiërs had, dat Oltmans niet de enigszins afstandelijke en kritische houding aannam die je wellicht van een journalist kunt verwachten. Hij legde in Indonesië vooral contacten en maakte er zelfs snel en

³⁰ Pasman, *Oud zeer*, 37.

³¹ Oltmans, *Memoires 1953-57*, 162, 163.

³² *Ibidem*, 192.

makkelijk vrienden. Zoals hij zelf zegt: ‘Ik voelde mij er onmiddellijk thuis.’³³

Ondertussen had de binnenlandredacteur van NRC H.J. Roethof Oltmans een brief gestuurd met een enthousiaste reactie op Oltmans ‘sfeerstuk’ over straatverkopers in Indonesië. In de brief zegt Roethof verder:

‘Niettemin zagen wij ons genoodzaakt het polemische slot, waarin Mr. Luns nogal scherp werd aangepakt, drastisch te besnoeien. Per slot van rekening had de bewindsman op het moment, dat je deze regels neerschreef en hem ietwat uit de hoogte aanbeval zich persoonlijk nog eens van de situatie op de hoogte te stellen, nog meer rijst in Jakarta gegeten, dan jij zelf.’³⁴

En wat verder: ‘Welnu, als je dan in het begin reeds te hard van stapel zou lopen, zou je beslist je doel voorbij gaan schieten, waarmee je noch je eigen belangen, noch de belangen van de NRC een dienst zou bewijzen.’³⁵ Deze brief bevat een paar interessante elementen. In de eerste plaats is de algemene toon van de brief vriendelijk en bemoedigend. Oltmans krijgt positief commentaar op zijn getuigenverslag van de Indonesische samenleving, maar wel op een manier waaruit blijkt dat hij eind 1956 nog geen gevestigd journalist was. Daarnaast krijgt hij enige kritiek op de felle toon waarmee zijn artikel geschreven is. Hij zou dus wat voorzichtiger te werk moeten gaan.

Oltmans kon zich bepaald niet vinden in dit soort commentaar. Eerder had hij al van zijn vriend Henk Hofland begrepen dat diens ware mening in een artikel over Hongarije door zijn hoofdredacteur werd geschrapt ‘omdat de tijd er nog niet rijp voor was’.³⁶ Oltmans wond zich hierover enorm op en stelde zichzelf de vraag: ‘tot op welke hoogte moet een journalist, die er op uit wordt gezonden om zijn lezers van zijn krant te informeren, naar waarheid en naar werkelijkheid, zijn privé-belang, of de dreiging van het opzeggen van abonnementen laten prevaleren boven het landsbelang?’³⁷ Het antwoord lijkt duidelijk: eerlijk berichten over Indonesië en Nieuw-Guinea was volgens Oltmans in het landsbelang en dus belangrijker. Hij gaat verder: ‘In mijn “mind” begon zich een rebellie af te tekenen tegen het nog-niet-rijp-zijn syndroom van verantwoordelijke journalisten in de vrije vaderlandse pers.’³⁸ Deze rebellie zou Oltmans begin 1957 snel omzetten in actie.

³³ Ibidem, 197.

³⁴ KB dagboek W.O. inv. nr. 1957 I, brief gedateerd op 21 december 1956.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Hofland in een brief aan Oltmans, zie Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 201.

³⁷ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 203.

³⁸ Ibidem.

2. Adres aan de Staten Generaal

Begin 1957 bezon Oltmans zich op een manier om vanuit Indonesië de Nederlandse parlementariërs en de publieke opinie te bereiken en te overtuigen met andere inzichten wat betreft de kwestie Nieuw-Guinea. Hij wilde daarbij ‘de geluiden, die andere Nederlanders, diplomaten en zakenlieden, niet bij het publiek in het vaderland konden overbrengen op zo effectief mogelijk[e] wijze bekendheid geven.’¹ Via Emile van Konijnenburg had hij inmiddels contact met de groep-Rijkens. Dit was een informele groep van voornamelijk Nederlandse industriëlen en zakenlieden onder leiding van Unilever-topman Paul Rijkens. De groep had geen officiële organisatie en sprak dan ook niet namens het gehele Nederlandse bedrijfsleven. ‘Het was’, aldus Rijkens, ‘een wisselend gezelschap’ waarvan de leden elkaar vooral vonden vanwege ‘hun standpunt, dat afweek van dat van de regering’.² De groep probeerde te bemiddelen in de kwestie door via informele gesprekken met hooggeplaatste Indonesiërs de officiële onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië weer op gang te brengen. De groep was, net als Oltmans, voor de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië, omdat in hun ogen alleen daardoor de (economische) betrekkingen tussen Nederland en Indonesië konden worden hersteld. Van Konijnenburg was samen met Rijkens de belangrijkste vertegenwoordiger van deze groep. Rijkens was tevens bevriend met Prins Bernhard. Zij kenden elkaar onder meer via de Bilderbergconferenties.³ Via de contacten van deze groep probeerde Oltmans informatie in te winnen bij Nederlandse zakenlieden in Indonesië.

Ondertussen had Oltmans op 21 januari 1957 een artikel gepubliceerd in de *Indonesian Observer* waarin hij onder meer schreef dat Nieuw-Guinea eigenlijk meteen aan Indonesië had moeten worden overgedragen.⁴ Persattaché Pekelharing was niet blij met het artikel. Hij vond Oltmans’ stelling ‘brutaal’. Bovendien leek het hem verstandiger nu niet over Nieuw-Guinea te schrijven. Oltmans vernam daarnaast van Piet van Bel⁵ dat Hans Martino, de enige andere Nederlandse journalist in Indonesië, van mening was dat Oltmans weliswaar lef had, maar niet wist waarover hij sprak.⁶ Het is opvallend hoe vaak er op Oltmans voorkomen en zijn artikelen werd gereageerd met ofwel de opmerking dat hij te weinig ervaring of kennis van zaken had, ofwel dat hij te stellig dan wel te fel schreef, hetgeen het

Hoofdstuk 2

¹ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 207.

² Paul Rijkens, *Handel en wandel: nagelaten gedenkschriften, 1888-1965* (Rotterdam 1965), 167.

³ De Bilderbergconferentie is een jaarlijkse bijeenkomst die in 1954 voor het eerst werd georganiseerd in het Bilderberg Hotel in Oosterbeek naar aanleiding van de verslechterende relatie tussen de Verenigde Staten en Europa. Initiatiefnemers waren o.a. de Pool Jozef Retinger, Paul Rijkens, de Belgische ex-premier Paul van Zeeland en Prins Bernhard. Dean Rusk, de minister van Buitenlandse Zaken van de VS ten tijde van de regering-Kennedy, was een van de deelnemers. Deze politieke conferenties hadden een zeer geheim karakter. Zie ook Gerard Aalders, *De Bilderbergconferenties: Organisatie en werkwijze van een geheim Transatlantisch Netwerk* (Amsterdam 2007).

⁴ *Indonesian Observer* 21 januari 1957, 3.

⁵ Een in Indonesië geboren Nederlander die de geluidsinstallaties bij de toespraken van Soekarno verzorgde. Oltmans zou later bevriend raken met Van Bel.

⁶ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 209.

belang van de krant, de regering of Oltmans zelf in gevaar bracht. Het is niet uitgesloten dat dit soort reacties voor een deel te wijten waren aan Oltmans' stijl, maar het blijft merkwaardig dat er vooral door Nederlanders zelden inhoudelijk op zijn standpunten werd gereageerd.

Adres aan de Staten Generaal

In deze periode leerde Oltmans ook de Nederlandse gasthoogleraar constitutioneel recht aan de Universitas Indonesia in Djakarta Pieter Drost kennen, die net als Oltmans voor de overdracht van Nieuw-Guinea was. Ze spraken avonden lang over een methode om het parlement en de publieke opinie in Nederland doeltreffend te bereiken. Tijdens een van de gesprekken kwam de mogelijkheid van een Adres aan de Staten Generaal ter sprake. Oltmans had van het bestaan van deze mogelijkheid gehoord via Pekelharing. Drost reageerde enthousiast op dit idee. Hij zou de tekst schrijven. Oltmans en Drost probeerden vervolgens het Adres aan zoveel mogelijk vooraanstaande Nederlanders in Indonesië voor te leggen in de hoop dat ze het mede zouden ondertekenen. Oltmans zegt daarover: 'Soms zegde men ons een handtekening toe, die later, na onderling overleg in de roddelende en aarzelende Nederlandse gemeenschap dan weer werd teruggetrokken. Iedereen, de moedigen niet te na gesproken, scheen in zijn broek te doen voor mogelijke reacties uit Nederland.' Uiteindelijk zetten niet meer dan achttien Nederlanders hun handtekening onder de tekst, mede doordat toezeggingen van een aantal functionarissen van verschillende Nederlandse bedrijven op het laatste moment door hun superieuren nog werden teruggetrokken.⁷ De meeste handtekeningen kwamen dan ook niet uit het bedrijfsleven, maar van Nederlandse academici werkzaam in Djakarta.⁸

Op 28 januari 1957 werd na de verzending aan de Staten Generaal de volledige tekst van het Adres gepubliceerd in *De Nieuwsgier*, een Nederlandstalige krant die in Indonesië werd uitgegeven. Ernaast werd een oproep geplaatst dat Nederlanders in Indonesië die zich met de inhoud van de tekst konden verenigen, hun steun zouden kunnen betuigen. De slotalinea van het Adres luidt (de toon is hier iets feller dan in de rest van de tekst):

'In verband met het bovenstaande hebben ondergetekenden de eer de Leden van de Staten-Generaal eerbiedig te verzoeken wel ten spoedigste te overwegen of het Nederlandse belang niet gebiedend eist, dat de Nederlandse Regering haar afwijzende en onbuigzame houding wijzigt en zich alsnog bereid verklaart met de Indonesische regering van de gedachten te wisselen teneinde "door vredelievende en redelijke middelen" te geraken tot een definitieve vaststelling van de staatkundige status van Nieuw-Guinea in een geest van verdraagzaamheid, welwillendheid, bereidheid en vertrouwen.'⁹

⁷ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 210-11.

⁸ Drooglever, 377.

⁹ Zie voor volledige tekst Oltmans, *Memoires 1953-1957*, Appendix III.

De toon van het Adres is scherp kritisch, maar niet onredelijk. De auteurs wijzen op de moeilijk houdbare internationale positie van Nederland, de belangen van Indonesië en het Nederlandse zakenleven en doen daarnaast een verzoek tot vergevingsgezindheid, zowel van Nederlandse als Indonesische kant. Een overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië komt niet ter sprake. De nadruk ligt op het verzoek tot heroverweging van het Nederlandse standpunt.

Ondanks het relatief gematigde Adres, was Oltmans zich ervan bewust dat zijn actie met Drost gewaagd was. In zijn boek *De verraders* (1968), dat leest als een lange tirade tegen de Nederlandse staat, zegt Oltmans zelfs: ‘Als het dan niet mogelijk is langs bestaande kanalen de verziekte vooroordelen en misvattingen van een kritieke situatie te doorbreken, dan maar via een fikse rel.’¹⁰ Een dag voor de publicatie zou Oltmans Soekarno voor het eerst bij een massabijeenkomst in actie zien in Bandung. Hij was onder de indruk van de sprekende Soekarno, die in een soort trance leek te verkeren. Soekarno trok fel van leer tegen het Nederlandse imperialisme, waardoor de sfeer in de massa sterk anti-Nederlands werd, met enige benauwde momenten voor Oltmans zelf tot gevolg. Op de terugweg uit Bandung, veilig in de auto, overhandigde Oltmans Soekarno een exemplaar van het Adres. Soekarno las de tekst en zei daarna: ‘Wim, je hebt je land een belangrijke dienst bewezen. Maar ik vrees, dat ze je in Den Haag niet zullen begrijpen.’¹¹ Soekarno’s opmerking zou een understatement blijken.

Reacties

Op het ministerie van Buitenlandse zaken sloeg het Adres in als een bom. Minister Luns vatte het op als een ondermijning van het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid en zocht onmiddellijk naar een schuldige. Ellen Pasma – die zich zoals gezegd in de jaren negentig intensief heeft beziggehouden met de wijze waarop Oltmans vanaf 1956 door de staat werd tegengewerkt – legt uit dat vanaf dat moment ‘alle aandacht op Oltmans [werd] geconcentreerd, die immers het initiatief had genomen om het kanaal naar de Staten-Generaal te vinden.’ Het was voor het eerst dat het Nederlandse parlement op een dergelijke manier direct werd aangesproken. Over Oltmans zouden in opdracht van Luns de komende jaren vele berichten en instructies circuleren op onder meer de Nederlandse ambassade en permanente vertegenwoordig in Jakarta, Washington en New York. Hij werd daarin afgeschilderd als ‘onbetrouwbaar’, als iemand die ‘de Indonesische zaak verkocht en verknocht was aan Soekarno’ en als een mislukte journalist die waar mogelijk de toegang moest worden geweigerd. In Washington zou ambassadeur J.H. Van Roijen de lijn van Luns volledig onderschrijven en persoonlijk toezien op de vergaring en verspreiding van informatie over Oltmans.¹² Het waren dit soort berichten die in Oltmans’ proces tegen de staat als belangrijke voorbeelden werden gebruikt om aan te tonen dat hij wel degelijk was tegenwerkt.

¹⁰ Willem L. Oltmans, *De Verraders* (Utrecht 1968), 70-1.

¹¹ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 214.

¹² Pasma, 36 en 38.

Oltmans had het bestaan van waarschuwingen en instructies rondom zijn persoon al jaren vermoed. In 1991 zouden zijn vermoedens eindelijk worden bevestigd toen hij via een beroep op de Wet Openbaarheid Bestuur alle belastende documenten in zijn bezit kreeg – naar eigen zeggen via tussenkomst van koningin Beatrix, met wie hij een ‘speciale band’ had, omdat zij net als Oltmans (maar niet tegelijkertijd) een deel van haar opvoeding en onderwijs had genoten bij Gertrude Buringh Boekhoudt, die voor Oltmans ‘als een tweede moeder’ was geweest. In datzelfde jaar nog begon hij zijn proces tegen de staat.¹³

Binnen twee dagen na de publicatie van het Adres werd Oltmans door drie bladen middels een telegram ‘ontslagen’. Op 29 januari ontving hij een bericht van hoofdredacteur W. van Wijk van *Het Vaderland*: ‘Cannot accept mixing of journalistic and political activities stop sorry to discontinue relations with you and Het Vaderland.’¹⁴ En een dag later van M. Rooy van *NRC*:

‘Ben hogelijk verbaasd over door U ontketende Adres-actie stop daarmee overschrijdt U verre grenzen van journalistieke werkzaamheid stop gebruik hierbij van uw kwaliteit van nrc medewerker voor mij onaanvaardbaar stop ik verbreek terstond relatie met u en verbiedt u verder gebruik van nrc legitimatie.’¹⁵

Een vergelijkbaar telegram ontving Oltmans ook van H.M. Planten van het *Algemeen Handelsblad*.¹⁶ Alleen Mathieu Smedts van *Vrij Nederland* hield de relatie met Oltmans intact. Later zou Oltmans via Hofland bevestigd krijgen dat het ministerie van Buitenlandse Zaken en de Binnenlandse Veiligheidsdienst de verschillende hoofdredacteurs hadden gewaarschuwd dat Oltmans ‘staatsgevaarlijk’ zou zijn en dat men toch echt niet men een figuur waarover de meest compromitterende rapporten circuleerden in zee kon gaan.¹⁷

Of deze specifieke waarschuwing zich ook bij de documenten bevond die Oltmans in 1991 in handen kreeg is niet helemaal duidelijk. Pasmaan suggereert subtiel het bestaan van de waarschuwingen door te stellen dat ‘deze kranten [ze doelt hier op *NRC* en *Het Vaderland*] begrepen wat er van hen werd verlangd’.¹⁸ Bovendien past een dergelijk bericht in de lijn van de berichten over Oltmans waarvan het bestaan inmiddels wel bevestigd is. Overigens is het ontslag van Oltmans ook zonder dat de redacties gewaarschuwd zouden zijn wel enigszins te begrijpen, aangezien de politiek geladen actie voor een objectieve journalist hoogst ongebruikelijk was.

Ook de reacties op Oltmans’ Adres in de kranten zelf waren niet mis te verstaan. *De Telegraaf* opende op 1 februari met een hoofdartikel waarin onder meer staat: ‘Deze poging getuigt of van een

¹³ Oltmans over mejuffrouw Buringh Boekhoudt zie *Memoires 1925-1953*, o.a. 52 e.v. en 72 e.v., over Beatrix en Buringh Boekhoudt, zie *ibidem*, 191 en 214.

¹⁴ KB dagboek W.O. inv. nr. 1957 III 29 januari.

¹⁵ *Ibidem*, inv. nr. 1957 IV, 30 januari.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 216 en 255-7.

¹⁸ Pasmaan, 39.

ontstellende naïviteit of van een sluw raffinement, omdat Nederlanders in Indonesië *uiteraard* in een moeilijke positie verkeren, omdat zij niet vrij zijn in hun beslissingen [cursivering is van mij].¹⁹ Hiermee wekte *De Telegraaf* de indruk dat het volledig van de situatie in Indonesië op de hoogte was, of in ieder geval beter dan Oltmans. *De Telegraaf* had op dat moment echter geen correspondent in Indonesië. Het grootste gedeelte van het artikel werd besteed aan het ‘karakteriseren’ van Oltmans door te stellen dat hij nog allerlei onafgeloste schulden open had staan en dat hij op kosten van de Indonesische regering allerlei reizen had gemaakt. Columnist Pasquino beschuldigt Oltmans in dezelfde krant zelfs van landverraad en trekt een vergelijking met Johan van Oldenbarnevelt. Ook het *Algemeen Handelsblad* schrijft via Albert Besnard een hoofdartikel dat erg op de persoon Oltmans is gericht. Zo staat er onder meer:

‘Het is bijzonder raadselachtig hoe deze nog jonge journalist (...) zonder ooit in het land te zijn geweest en zonder enige ervaring in Indonesische aangelegenheden, zich zoveel aanzien heeft kunnen verwerven, dat hij een aantal Nederlanders, waaronder professoren, voor zijn wagen heeft kunnen spannen.’²⁰

De Volkskrant en *Het Parool* keurden het Adres eveneens af.

Opvallend is dat geen enkele krant werkelijk op de inhoud van het Adres reageerde. Volgens Oltmans zelf was dat vooral te wijten aan het feit dat Hans Martino en het ANP simpelweg niet de hele tekst van het Adres hadden verspreid.²¹ Henk Hofland zoekt de oorzaak elders. Hij stelt in zijn boek *Tegels Lichten* (1972) dat ‘wat de organisatoren van het Adres niet hadden beseft was, dat de bunker van de Nederlandse publieke opinie voor redelijke argumenten allang weer ontoegankelijk was geworden.’²² Het maakte, met andere woorden, niet uit wat er in het Adres stond, het zou op voorhand al worden afgekeurd. De timing van het Adres was dan ook niet erg handig. Nog geen jaar eerder had Indonesië tot ontzetting van vele Nederlanders de overeenkomsten van de Ronde Tafel Conferentie eenzijdig opgezegd, terwijl de leden van de Staten Generaal nu werd gevraagd zich juist mild op te stellen tegenover Indonesië. Voor dat verzoek was maar weinig begrip. Oltmans was er zelf overigens van overtuigd dat sommige Nederlandse kranten, met name *De Telegraaf*, zich zo op zijn persoon richtten omdat ze ‘over het dossier aangaande het zogenaamde bestelen van mevrouw Roëll beschikte[n].’²³

Oltmans had zichzelf sowieso in een lastige positie gemanoeuvreerd. Hij werd in de Nederlandse pers niet langer als een onafhankelijk journalist beschouwd, maar als iemand die aan de zijde van de Indonesiërs stond. Soekarno had hem daarvoor al min of meer gewaarschuwd. Inderdaad wekte

¹⁹ *De Telegraaf*, 1 februari 1957, 3.

²⁰ *Algemeen Handelsblad*, 2 februari 1957, 3.

²¹ Oltmans, *De verraders*, 73

²² H.J.A. Hofland, *Tegels lichten, of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten* (Amsterdam 1972), 57.

²³ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 218.

Oltmans in Nederland de indruk dat hij als loopjongen van Soekarno fungeerde, door zich met regelmaat in zijn omgeving te begeven. Oltmans ontkende dat, maar was wel gecharmeerd van de Indonesische president, die hij zelfs als vriend beschouwde. Waarschijnlijk heeft hij niet beseft, of niet willen beseffen, hoe gevoelig dat in Nederland lag. Zelfs Willem Drees, minister-president van 1948-1958 en dus verantwoordelijk voor het Nieuw-Guinea-beleid in die periode, was overtuigd van de onbetrouwbaarheid van Soekarno.²⁴

Oltmans' activiteiten in Indonesië werden tot dan toe grotendeels gesponsord door de groep-Rijkens. Vele gesprekken had hij gevoerd met de goedkeuring of zelfs aanmoediging van Emile van Konijnenburg in het achterhoofd. Juist bij het publiceren van het Adres aan de Staten Generaal verwachtte Oltmans daarom vanuit deze hoek steun. Van Konijnenburg vertelde Oltmans aanvankelijk over 'vele en koortsachtige contacten achter de schermen', maar kon hem die steun uiteindelijk niet geven. Hij zei over de telefoon tegen Oltmans: 'Zelfs het Parool heeft jullie Adres afgekraakt. De pers hier maakt het ons onmogelijk achter jullie te gaan staan.'²⁴ De groep-Rijkens was geschrokken van Oltmans' impulsieve actie, Oltmans was op zijn beurt teleurgesteld dat hij geen openbare steun kreeg van deze groep industriëlen. Toch bleef er voorlopig contact, met name doordat Van Konijnenburg en Oltmans goed met elkaar overweg konden en beiden bovendien in contact stonden met Soekarno.

Oltmans en Drost kregen overigens wel degelijk steun. De oproep in *De Nieuwsgier* leverde ruim vierhonderd ondertekende adhesiebetuigingen op vanuit het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië.²⁵ Deze steunbetuigingen werden in eerste instantie stuk voor stuk, later in lijsten, gepubliceerd. Ook werden kopieën ervan verstuurd naar de Griffier van de Staten-Generaal in Den Haag. Sommigen uitten hun steun via een brief direct aan Oltmans. Vooral de brief van de heer E. Koppelaar is opvallend: 'Alhoewel ik er weinig effect van verwacht, gezien de onverklaarbaar-halstarrige houding van de Nederlandse Regering tot op het huidige ogenblik, verklaar ik hiermede gaarne in te stemmen met de tekst van het adres.' In een p.s. voegt hij nog toe: 'Bovenstaande sombere aanhef wil niet zeggen, dat ik het genomen initiatief niet kan waarderen, integendeel.'²⁶ In *De Nieuwsgier* reageert ene J. de Groot met een ingezonden stuk waarin hij zijn onbegrip uit over het verband tussen de zogenaamde 'twijfelachtigheid der actie en de journalist Oltmans'. Iets verder schrijft hij: 'De heer Oltmans is mij volkomen onbekend (...) Ik acht het des te blamerender voor de betweters in Nederland, dat dit initiatief juist van deze jongeman moest uitgaan.'²⁷ In Indonesië was er vanuit het Nederlandse kamp dus de nodige steun voor het adres. Vanuit Nederland zouden Oltmans en Drost echter geen enkele steunbetuiging ontvangen.

²⁴ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 218 en *De verraders*, 74.

²⁵ Oltmans heeft al deze ondertekende adhesieverklaringen stuk voor stuk bewaard, in originele versie. Ze bevinden zich in KB dagboek W.O. inv. nr. 1957 IV.

²⁶ KB dagboek W.O. inv. nr. 1957 IV, 30 januari.

²⁷ *De Nieuwsgier*, 2 februari 1957, 7.

Gevolgen

Na alle commotie rond het Adres besloot Oltmans voorlopig naar de Verenigde Staten te vertrekken. Terugkijkend op deze episode was Oltmans vooral verontwaardigd over de reacties gericht tegen zijn persoon en probeerde hij zich zowel in zijn memoires als in zijn al eerder verschenen boek *Den Vaderland Getrouwe, uit het dagboek van een journalist* (1973) te verdedigen tegen de 'leugens' in de kranten en de 'kant noch wal rakende onzin' die over zijn persoon werd verspreid. Ook Oltmans zelf heeft weinig oog voor de inhoudelijke reactie, maar dat is te begrijpen, want op inhoudelijk gebied gebeurde er vrijwel niets. Berustend stelt hij vast: 'Na het gebruikelijke kabaal doofde ook dit initiatief als een nachtkaaars.'²⁸ Toch lijkt hij wel degelijk teleurgesteld te zijn geweest dat het Adres in Nederland vooral negatieve reacties tot gevolg had. Dat hij tijdelijk naar de Verenigde Staten vertrok was vermoedelijk niet alleen vanwege de felle reacties.

Het precieze effect van het door hem en Drost opgestelde Adres aan de Staten Generaal was toen nog niet duidelijk. Ook achteraf is dat niet eenvoudig te beoordelen. Vanuit het Nederlandse bedrijfsleven kwamen in Indonesië weliswaar de nodige steunbetuigingen binnen, maar volgens de historicus Hans Meijer zagen de Nederlanders in Indonesië in feite 'geen heil meer in protest'.²⁹ De reactie van Koppelaar lijkt dit te bevestigen. Meijer voegt er overigens nog aan toe dat veel Nederlanders verder geen risico meer wensten te lopen en het land in 1957 'massaal' ontvluchtten. De term massaal is hier enigszins misleidend omdat Meijer het hier heeft over een percentage vertrekkende Nederlanders van minder dan tien procent. Deze cijfers zijn ook nog eens onbetrouwbaar, zoals hij zelf al aangeeft.³⁰ Bovendien woog het aantal Nederlanders dat Indonesië verliet sowieso niet op tegen de hoeveelheid Nederlanders die in december 1957 door de Indonesiërs min of meer gedwongen zouden worden het land te verlaten, doordat veel Nederlandse bedrijven werden geconfisqueerd.³¹ Oltmans zelf had vlak voor de publicatie reeds ondervonden dat het Nederlandse bedrijfsleven zich in een lastig parket bevond, met name omdat men zich zorgen maakte om de reacties vanuit Nederland.

Het doel van het Adres was echter niet geweest om in Indonesië de nodige ophef te veroorzaken, maar juist om het Nederlandse publiek te bereiken en te beïnvloeden. Wat dat betreft was het Adres aan de Staten Generaal een weinig succesvolle actie. Integendeel zelfs, door de reacties in de pers bleef de inhoud van het Adres voor het publiek onbekend en werd vooral duidelijk dat men in Nederland in het geheel niet toe was aan andere inzichten inzake de kwestie Nieuw-Guinea. In de Nederlandse pers bestond namelijk het idee, zo legt Arend Lijphart uit, dat de ondertekenaars van het Adres 'were unable to express a free and independent opinion'. Deze kritiek was onweerlegbaar, want, zo gaat Lijphart verder

²⁸ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 220 en Willem L. Oltmans, *Den Vaderland getrouwe, uit het dagboek van een journalist* (Utrecht 1973), 33 en 34.

²⁹ Hans Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Zeist 1994), 560.

³⁰ Ibidem.

³¹ Giebels, 169 e.v.

‘if Dutchmen living in Indonesia feared retaliation by the Indonesian government as a result of the Dutch New Guinea policy over which they had very little control, retaliatory measures might also be feared by those who were unwilling to oppose the Dutch government publicly on this issue.’³²

Lijphart legt uit dat de situatie zoals die geschetst werd in de Nederlandse pers in werkelijkheid ingewikkelder was. Angst voor repercussies was zeker niet de belangrijkste factor. Het Adres was een behoorlijk treffende omschrijving van de standpunten van de Nederlanders in Indonesië. Als het bedrijfsleven het Adres niet helemaal ondersteunde, was dat volgens Lijphart eerder omdat het te gematigd was, omdat het geen voorkeur uitsprak voor de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië. Het idee van repercussies speelde in Nederland een veel grotere rol dan voor de Nederlanders in Indonesië, die het toch al grondig oneens waren met het Nederlandse beleid. Als gevolg daarvan was het Adres, aldus Lijphart, ‘unsuccessful and even backfired, because its originators had failed to reckon with the strength of the image of Indonesia, in the Dutch mind, as a police state.’³³ Hofland zou later in iets andere woorden tot ongeveer dezelfde conclusie komen, zoals we hebben gezien. Het vreemde is dat Drooglever juist bijna het tegenovergestelde vermoedt. Hij stelt dat mensen uit het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië hun steun voor het Adres niet durfden uit te spreken omdat ‘zij bang waren hun vingers te branden bij een Nederlandse regering die op dit punt bijzonder gevoelig kon zijn.’³⁴ Dat is precies wat Oltmans zelf ook dacht. Hij zou het bij zijn volgende poging om invloed uit te oefenen in de kwestie dan ook over een andere boeg gooien.

Oltmans' verzet in perspectief

In de binnenlandse politiek in Nederland speelde de kwestie Nieuw-Guinea lange tijd geen rol van betekenis. Er heerste volgens Drooglever vanaf 1952 een eensgezindheid waarin ‘de politiek van de ijskast’ in brede kring gewenst was, ook bij het Nederlandse volk.³⁵ Pas vanaf 1956 ontstond er enig actief verzet tegen het gevoerde Nieuw-Guinea-beleid. Oltmans’ pogingen de kwestie bespreekbaar te maken in 1956 en 1957 waren daar een onderdeel van. Hij acteerde in tegenstelling tot de groep-Rijkens in het openbaar, waardoor zijn initiatieven in de pers enige aandacht kregen en discussie opleverden, maar zijn invloed op de publieke opinie moet niet worden overschat.

Van veel meer maatschappelijk gewicht was de ‘Oproep van de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk tot bezinning op de verantwoordelijkheid van het Nederlandse volk inzake de vraagstukken rondom Nieuw-Guinea’. Dit document werd opgesteld door het leidinggevende orgaan van de zending van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Raad voor de Zending, en overgenomen door de synode van de Hervormde Kerk, die het vervolgens op 22 juni 1956 verzond aan de kerkenraden. In

³² Lijphart, 222.

³³ Ibidem.

³⁴ Drooglever, 377.

³⁵ Ibidem, 374.

de tekst stond onder meer, zo schrijft Hans van de Wal, dat

‘Nederlanders zich zouden moeten afvragen of het Nederlandse bewind de bewoners van Nieuw-Guinea niet afsnoerde van hun “natuurlijke nabuurland Indonesië” en zodoende de “aansluiting bij de grote nabuur” bemoeilijkte, terwijl ook de onvermijdelijke binding van buitenlands bestuur en zendingsarbeiders problematisch was.’³⁶

De synode zag het niet als haar taak een oplossing voor de kwestie aan te dragen, maar wilde slechts een richting aangeven. Daarbij deed ze, aldus Van de Wal, ‘een beroep op de leden van de Hervormde Kerk, maar ook op het gehele Nederlandse volk “om zich los te maken van geliefkoosde denkbeelden en van vaste, vertrouwde maar gevaarlijke schema’s”’.³⁷

In tegenstelling tot Oltmans, die feitelijk als eenzame journalist opereerde, had de Hervormde Kerk een brede achterban. Ze vertegenwoordigde bijna een derde van de Nederlandse bevolking en beschikte over het nodige moreel gezag dat niet zomaar terzijde kon worden geschoven. De ‘Oproep van de Hervormde Synode’ leidde dan ook tot felle discussies, zowel binnen de Kerk zelf als in de pers. De reacties waren over het algemeen negatief. ‘Zowel de liberale als de confessionele pers’ keerden zich aldus Drooglever ‘tegen de Synode’.³⁸ Het opvallende is dat sommige kranten al vóór de publicatie van de ‘Oproep’ reageerden. Ze baseerden zich daarbij op een samenvatting van de discussie in de synode die gemaakt was ten behoeve van de kerkelijke pers. Van de Wal legt uit dat de landelijke pers daarmee aan de haal is gegaan, waardoor de NRC de Hervormde Kerk ervan kon beschuldigen voor de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië te opteren, terwijl de werkelijke tekst van de ‘Oproep’ voor die beschuldiging geen enkele aanleiding gaf. Dit heeft de discussie over de ‘Oproep’ volgens Van de Wal aanzienlijk beïnvloed.³⁹

Desondanks heeft, zo stelt Arend Lijphart, de ‘Oproep van de Hervormde Synode’, veel meer dan Oltmans’ Adres aan de Staten Generaal een half jaar later, de publieke discussie over de kwestie Nieuw-Guinea heropend. Invloed op het beleid bleef weliswaar uit, maar toch heeft de synode een geleidelijke verandering in de publieke gemoedstoestand ten aanzien van Nieuw-Guinea in gang gezet.⁴⁰ Het opmerkelijke is dat zowel de ‘Oproep’ als Oltmans’ Adres in feite slechts een heroverweging van het Nederlandse standpunt ten aanzien van Nieuw-Guinea voor ogen hadden. Op beide initiatieven werd in de pers zeer fel en gepikeerd gereageerd. De gezaghebbende Hervormde Kerk had echter een veel sterkere positie. Bovendien bleef de kritiek inhoudelijk, terwijl bij Oltmans vooral diens reputatie de gemoederen bezighield. Daardoor kwam hij persoonlijk onder vuur te liggen en raakte zijn boodschap ondergesneeuwd.

³⁶ Van de Wal, *Een aanvechtbare en onzekere situatie*, 139.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Drooglever, 376.

³⁹ Van de Wal, 148.

⁴⁰ Lijphart, 207.

3. De Wittebrug Conferentie

Gesprekken in Jakarta

In mei 1957 keerde Oltmans terug naar Djakarta. Hij had wederom een aantal gesprekken met Soekarno en interviewde daarnaast Mohammed Hatta. Die was vanaf de stichting van de Republiek Indonesia betrokken bij de onderhandelingen met Nederland. In 1957 werd in Indonesië vooral de nadruk gelegd op de verschillen tussen Soekarno en Hatta. De laatste was in Nederland overigens veel minder gehaat dan de eerste, hij werd over het algemeen als verstandiger gezien. Hatta zegt in het gesprek met Oltmans onder meer:

‘Voor Indonesië is de eis om Irian-Barat nu een ere-kwestie geworden (...) Ik heb in den beginne nimmer het gevoel gekregen, dat Nederland Irian van het voormalige koninkrijk wilde scheiden. Ik heb ook nooit begrepen, waarom uw regering zich daar op het laatste moment aan heeft vast gegrepen (...) Beseft men wel voldoende in Nederland, dat de voortdurende strijd over dit gebied de gehele situatie tussen Nederland en Indonesië onnodig bederft?’¹

Interessant is dat ook Hatta het idee had dat Nederland pas op het laatste moment besloot aan Nieuw-Guinea vast te houden, zonder dat het daarbij voor de Indonesiërs duidelijk was wat daar nu precies de argumenten voor waren. Voor Hatta, net als voor grootste deel van de Indonesiërs waarmee Oltmans zou spreken, was de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië een vanzelfsprekendheid die onnodig lang op zich liet wachten.

In Indonesië werd het interview begin juni in verschillende bladen gepubliceerd. Oltmans was tevreden omdat hij het gevoel had dat hij juist de overeenkomsten tussen Hatta en Soekarno had geprobeerd te accentueren. In Nederland duurde het wat langer, maar werd het interview uiteindelijk wel geplaatst, begin juli in *Vrij Nederland*. Oltmans was ondertussen weer in contact gekomen met Pieter Drost, waarmee hij het Adres aan de Staten Generaal had opgesteld. Drost adviseerde Oltmans om, als hij terug was in Nederland, buiten de publiciteit om met politici de situatie in Indonesië te bespreken.² Voordat hij terug ging naar Nederland, zou Oltmans echter eerst nog een aantal reizen door Indonesië maken met het presidentiële gezelschap.

Voor Oltmans' betrokkenheid bij de kwestie Nieuw-Guinea waren deze reizen niet van erg groot belang. Toch wil ik uit de tournee van Soekarno een moment kort uitlichten, omdat daarmee de Indonesische kant van de kwestie enigszins kan worden genuanceerd. Oltmans was bij verschillende toespraken aanwezig en werd daarbij zo nu en dan opgevoerd als een van de weinige Nederlanders die

Hoofdstuk 3

¹ Oltmans, *Memoires 1953-1957*, 279.

² Ibidem, 281.

de Indonesiërs steunde in de kwestie Nieuw-Guinea. De algemene toon van de toespraken van zowel president Soekarno als minister van Buitenlandse Zaken Abdoelgani was echter sterk anti-Nederlands en -koloniaal. Een van de reizen ging langs de verschillende eilanden van de Molukken. Over een bezoek aan een van deze eilanden schrijft Oltmans:

‘Ook op Ternate spraken zowel Ruslan Abdulgani als Bungkarno. En hoe verder we reisden en hoe meer zij zichzelf herhaalden, hoe feller werden de beschuldigingen aan het adres van Nederland en de politiek ten aanzien van Irian-Barat. Ik was het in grote lijnen eigenlijk met ze eens, maar het gescheld op Nederland enerveerde me langzamerhand in hoge mate (...) Ik, die hem [Soekarno] zo goed kende (...) ergerde me aan deze optredens, omdat ze een kant van Bungkarno lieten zien, die niet alleen minder sympathiek was, maar me afstootte (...) Want het was niet allemaal slecht en negatief wat Nederlanders in Indië verrichtten.’³

Deze observatie is interessant omdat dit een van de weinige keren was dat Oltmans zich kritisch uitliet over Soekarno. Hij was al bij veel van dit soort toespraken aanwezig geweest, maar deze keer ging het hem blijkbaar te ver. Oltmans zegt hier impliciet dat Soekarno meerdere gezichten heeft. Precies deze strategische en opportunistische politieke houding werd Soekarno in Nederland nu juist zo verweten. Bovendien illustreert het fragment dat de kwestie Nieuw-Guinea en daarmee de strijd tegen Nederland in Indonesië, met name voor Soekarno zelf, een belangrijke bindende factor was in de ‘Indonesische revolutie’. Hij was immers bepaald niet onomstreden in Indonesië. Dit soort tournees gebruikte hij om te werken aan de eensgezindheid van zijn volk. Daarmee kan de harde opstelling van Soekarno in de kwestie vanaf 1956 voor een deel worden verklaard.

Voorbereidingen voor Wittebrug

Begin september 1957 keerde Oltmans terug naar Nederland. Afgezien van een korte onderbreking had hij bijna een jaar in Indonesië doorgebracht. De toespraken van Soekarno en Abdoelgani deden Oltmans vermoeden dat de Nederlandse bedrijven in Indonesië in de nabije toekomst waarschijnlijk zouden worden genationaliseerd en dat veel, zo niet alle Nederlanders het land zouden worden uitgezet. Een vermoeden dat later zou worden bevestigd. Bij terugkomst in Nederland had Oltmans zichzelf een doel gesteld: ‘Ik beschouwde het na mijn verblijf van één jaar in Indonesië als mijn plicht om buiten iedere publiciteit in Haagse bestuurskringen van mijn ervaringen te gaan getuigen.’⁴ Zo zou hij in september en oktober met verschillende Nederlandse politici en zakenlieden spreken. Aanvankelijk wilde hij hen informeren over de situatie in Indonesië en de aanstaande economische represailles tegen Nederland vanuit Indonesië. Daartoe sprak Oltmans op 21 september met Van Konijnenburg van KLM en wat later met de heren Peekema en Van Karnebeek van Standard Vacuum Oil Company.

³ Oltmans, *Memoires, 1953-1957*, 328.

⁴ Willem Oltmans, *Memoires 1957-1959* (Baarn 1987), 10.

Vanaf 24 september begon Oltmans vervolgens aan een serie gesprekken met een aantal (oud-) politici. De eerste die hij sprak was oud-premier L.J.M. Beel. Oltmans vond hem een ‘kille, zakelijke, super roomse mijnheer’. Hij was vooral geschokt door een uitspraak van Beel over de Tweede Politie Actie: ‘De tweede politie actie in Indonesië was mijn beslissing, mijnheer Oltmans. Deze beslissing was onvermijdelijk, zowel voor ons, als voor Indonesië. Het werd de hoogste tijd, dat we de Indonesiërs discipline bijbrachten.’ Beel bleek nog steeds volkomen achter deze beslissing te staan. Hij was het met Oltmans eens dat ‘we hier in Den Haag dikwijls te traag reageerden’, maar geloofde niet in een overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië.⁵

De volgende dag sprak Oltmans met Hein Vos, Eerste-Kamerlid voor de PvdA. In eerste instantie wees Vos erop dat in Den Haag ‘eigenlijk geen helder beeld meer over de werkelijke situatie in Indonesië [bestaat]’. Desondanks had hij commentaar op Soekarno, die zich veel te veel met de kwestie Nieuw-Guinea zou bemoeien, en de Indonesische regering. ‘Eerst moet Djakarta bewijzen, dat zij over een regering beschikt, die verantwoordelijk optreedt’, pas dan kon er over Nieuw-Guinea worden gesproken, zo vond Vos.⁶ Deze houding, die er vanuit gaat dat Indonesië eerst de ‘goodwill’ van Nederland moet terugverdienen, was bij meer Nederlandse politici te vinden. Het is een houding die erg botste met de Indonesische visie op de kwestie, niet in de laatste plaats omdat dit vanuit Nederlands oogpunt een heel redelijk standpunt was. Het merendeel van de Indonesiërs vond het echter vanzelfsprekend dat Nieuw-Guinea zou worden overgedragen, het was immers een onderdeel van het vroegere Nederlands-Indië. Men begreep niet waarom (onderhandelingen over) de overdracht vanuit Nederland steeds weer vertraagd of uitgesteld werd. In die zin verwachtten de Indonesiërs net zo goed ‘goodwill’ van de Nederlanders als andersom.

Hein Vos reageerde overigens ook nog kort op het Adres aan de Staten Generaal: ‘Wij waren met handen en voeten gebonden (...) Bovendien zouden mensen in Indonesië er last mee hebben kunnen krijgen, wanneer ze niet tekenden.’⁷ Vos bevestigt hier dat het beeld dat in de Nederlandse pers bestond, namelijk dat het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië vanwege eventuele represailles niet vrij was om te het Adres te ondertekenen, ook bij politici bestond.

Diezelfde middag bezocht Oltmans ook nog CHU Tweede Kamerlid freule Wttewaal van Stoetwegen. Zij was tevens een van de Nederlandse gedelegeerden naar de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in New York. Wttewaal van Stoetwegen deed in het gesprek met Oltmans een aantal interessante uitspraken. Ze beweerde dat Nederland ‘inderdaad psychologisch de soevereiniteitsoverdracht van Indië niet [heeft] verwerkt (...) Wat we eigenlijk hebben gedaan is Nieuw-Guinea als troostprijs voor onszelf aan de Indonesiërs onthouden.’ Dit was precies Oltmans’ eigen standpunt, hij vroeg haar dan ook waarom ze met haar inzichten niet tegen Luns had teruggeknokt.

⁵ Oltmans, *Memoires 1957-1959*, 11-12.

⁶ Ibidem, 13-14.

⁷ Ibidem, 14.

Haar antwoord is opmerkelijk:

‘Ach mijnheer Oltmans, een mijnheer in Zeeland vlast op mijn kamerzetel. Dit soort mensen gaat absoluut over lijken. Wanneer ik thans op de bres zou gaan staan voor een oplossing inzake Nieuw-Guinea zouden ze me uit de partij smijten (...) Sub rosa kan ik veel meer doen (...) De haat tegen Soekarno zit zéér diep in dit land.’⁸

Nu rijst logischerwijs de vraag of er in die tijd meer politici waren die er wat Nieuw-Guinea betreft zulke opvattingen op na hielden, en of zij zich uit angst voor hun positie in ieder geval in het openbaar niet op een dergelijke wijze uitlieten. Oltmans dacht van wel. In de regel zaten er volgens hem vooral ‘lafbekken’ in Den Haag, hoewel hij in het geval van freule Wttewaal van Stoetwegen vermoedelijk allang blij was dat hij eens iemand sprak die zich met zijn standpunten kon verenigen, want waar hij in zijn commentaar achteraf op een gesprek regelmatig erg kritisch was over zijn gesprekspartner, liet hij bij de freule dit commentaar achterwege.

Een heel ander geluid verkondigde de VVD’er F.H. van de Wetering, waarmee Oltmans op 26 september sprak. Van de Wetering was, overigens in tegenstelling tot Oltmans zelf, in Nieuw-Guinea geweest en wist het een en ander over het gebied en haar inwoners. Oltmans’ verslag van een deel van het gesprek is interessant (en vermakelijk) genoeg om hier wat ruimer te citeren:

‘Wijzend op [een foto van] peniskoker-dragende Papoea’s, zei hij [Van de Wetering]: ‘En u wilt deze mensen overdragen aan Indonesië?’ Ik antwoordde, dat ik de vorige maand de eilanden Ternate, Tidore en een aantal mensen in Indonesië had ontmoet en dat gelaatstrekken in die gebieden ongetwijfeld meer overeenkomst vertoonden met Sukarno dan met Hare Majesteit, Drees of Luns. ‘De Papoea’s zijn in wezen zéér intelligent’, aldus de heer van de Wetering. ‘Wij hebben daar reeds van alles opgebouwd (...) Wat kan Sukarno Irian-Barat schelen? Wat moet Indonesië met dat gebiedsdeel beginnen?’

Iets later in het gesprek gaf Van de Wetering toe dat Nederland in 1948 grote fouten had gemaakt: ‘Eigenlijk bestond op de Ronde Tafel Conferentie niet de geringste belangstelling voor Nieuw-Guinea.’ Helemaal aan het einde van het gesprek, na enig bekvechten, deed hij nog een belangrijke uitspraak: ‘De allergrootste moeilijkheid met Nieuw-Guinea en de verhouding met Indonesië in Den Haag is, dat niemand meer zijn gezicht wil verliezen.’⁹

Dit gesprek met Van de Wetering laat in feite in een notendop zien met welke vaak tegenstrijdige gedachten veel Nederlandse politici rond 1957 in de kwestie Nieuw-Guinea werden geconfronteerd. Enerzijds was er de haat voor Soekarno. Men was al niet blij dat Soekarno de Indonesische

⁸ Ibidem, 14-15.

⁹ Ibidem, 17-18.

onafhankelijkheid had bewerkstelligd en nu wilde hij ook nog Nieuw-Guinea hebben. Anderzijds had Nederland in eerste instantie zelf ook weinig interesse in het gebied getoond, maar was men inmiddels begonnen de Papoea's 'op te voeden' en wilde men dat project liever niet meer uit handen geven. Als Nieuw-Guinea moest worden afgestaan, dan toch in ieder geval op een waardige manier. De enigszins gepikeerde houding van Van de Wetering maakt duidelijk hoe Nederlandse politici konden worstelen met deze problematiek.

Op 28 september sprak Oltmans vervolgens met Th.M.J. de Graaf, de burgemeester van Lisse en een belangrijke figuur binnen de KVP, de partij van Luns. De Graaf had een verrassende kijk op de verhouding tussen Nederland en Indonesië: 'We moeten Indonesië niet meer beschouwen als een bijzondere Nederlandse aangelegenheid maar als een buitenlandse mogendheid en in groter verband zien tussen Oost en West (...) We moeten streven naar een verhouding, zoals met ieder souverain land.' Over de kwestie Nieuw-Guinea zei hij: 'De Indonesiërs [De Graaf doelt hier met name op Hatta] waren zelf ook niet in Nieuw-Guinea geïnteresseerd, maar ik begrijp best, dat zij toen [tijdens de Ronde Tafel Conferentie] dachten, dat wij Irian-Barat na één jaar zouden afgeven, want ik heb hen dit zelf ook doen geloven.' Hiermee nuanceert De Graaf het beeld dat Indonesië in eerste instantie net als Nederland geen interesse had in Nieuw-Guinea, zoals dat bij veel Nederlandse politici bestond. Hij bevestigde wat Hatta al eerder tegen Oltmans had gezegd, namelijk dat de Indonesiërs er vanuit gingen dat de overdracht snel zou volgen. Ook De Graaf bevestigde, net als Wttewaal, dat het behoud van Nieuw-Guinea 'in ruime mate een kwestie van ressentiment over het verlies van Indië aan Sukarno [is].'¹⁰

In de laatste week van september en de eerste week van oktober voerde Oltmans nog een aantal gesprekken, waaronder met de communistische kamerleden Wagenaar en Gortzak (CPN). Zij waren van plan geweest Oltmans' Adres te steunen, maar deden dit uiteindelijk niet 'omdat de positie van de ondertekenaars al zwak genoeg was.'¹¹ Blijkbaar gingen ze er vanuit dat het Adres met steun van de weinig populaire communisten helemaal ten dode opgeschreven zou zijn. Ook sprak Oltmans nog met oud-minister van Koloniën Ch.J.I.M. Welter. Hij zag Soekarno als het grootste probleem omdat 'zolang Sukarno er is en de leiding heeft in Djakarta de kwestie Irian-Barat niet zal kunnen worden opgelost.'¹² Welter vertelde helaas niet waarom, althans, Oltmans heeft er geen verslag van gedaan. Het is in dit geval jammer dat Oltmans niet heeft doorgevraagd, want hij kon het vrij goed vinden met Welter, die bovendien goed op de hoogte bleek van de situatie in Indonesië. Hij zag Soekarno weliswaar als een probleem, maar in tegenstelling tot een aantal andere gespreksgenoten van Oltmans had Welter geen hekel aan Soekarno. Waar Oltmans met zijn opvattingen over Soekarno meestal botste met zijn gesprekspartners, was hier wellicht een meer open gesprek over de Indonesische president mogelijk

¹⁰ Ibidem, 20-23.

¹¹ Ibidem, 28.

¹² Ibidem, 33.

geweest.

Na deze serie gesprekken was bij Oltmans begin oktober de gedachte gerezen Nederlandse politici en zakenlieden met elkaar in contact te brengen, zodat men daarna eensgezind zou kunnen beginnen aan nieuwe onderhandelingen met de Indonesiërs. Oltmans' plan was om uiteindelijk 'een poging te ondernemen Nederlandse en Indonesische politici en zakenlieden (...) aan één tafel te krijgen.' Hij wilde dat doen in de vorm van een conferentie op neutraal terrein, bijvoorbeeld in Teheran. Het plan was ambitieus, aangezien er al ruim anderhalf jaar geen officiële onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië meer hadden plaatsgevonden. In een overleg met Van Konijnenburg, die Oltmans probeerde te adviseren bij zijn plannen, werd besloten dat ter voorbereiding op de conferentie eerst de Nederlandse deelnemers bij elkaar moesten komen.¹³ Het idee was om naast een aantal politici enige vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven en Van Konijnenburg zelf namens de groep-Rijkens uit te nodigen. Opvallend is dat van de politici die Oltmans tot dan toe gesproken had, alleen de heer De Graaf bereid was aan deze bijeenkomst deel te nemen. Freule Wttewaal, die toch ook redelijk op een lijn zat met de standpunten van Oltmans, zou er bijvoorbeeld buiten blijven. Wellicht omdat haar partij geen medewerking wilde verlenen of omdat ze het zelf te riskant vond.

Wel legde Oltmans contact met P.J. Idenburg van de PvdA, die tevens voorzitter bleek te zijn van een PvdA-commissie¹⁴ die zich bezig hield met de kwestie Nieuw-Guinea. Idenburg was enthousiast over Oltmans' plannen en zei contact op te zullen nemen met mede PvdA-leden J.A.W. Burger en J.W. Meijer Ranneft. Als vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven waren ondertussen de heren D.A. Delprat (voorzitter van de Kamer van Koophandel van Amsterdam) en K.P. van de Mandele (voorzitter van de Kamer van Koophandel van Rotterdam) vastgelegd. Overigens had Oltmans al vóór dit advies de Indonesische persattaché op het Hoge Commissariaat in Den Haag Soedjoko ingelicht. Een primeur voor Soekarno werd dus moeilijk.

De Wittebrug Conferentie

Op 17 oktober 1957 kwamen de deelnemers bij elkaar in Hotel de Wittebrug in Amsterdam. De Graaf moest op het laatste moment tot zijn spijt mededelen dat er niemand van de KVP aanwezig zou zijn, ook hij zelf niet. Omdat ook van de VVD niemand definitief had toegezegd waren de enige aanwezige politici uiteindelijk drie leden van de PvdA, te weten Idenburg, Meijer Ranneft en A.M. Joekes. De andere deelnemers waren Delprat, Van de Mandele en Van Konijnenburg. Oltmans wachtte de zes deelnemers op in een speciaal gereserveerde kamer en had voor ieder een door hem opgesteld document klaargelegd. Oltmans legde in een korte inleiding uit hoe hij tot het plan gekomen was en

¹³ Ibidem, 39.

¹⁴ Deze commissie probeerde de regering ervan te overtuigen dat Nederland principieel tegen elke vorm van kolonialisme was, waardoor het behoud van Nieuw-Guinea onhoudbaar zou worden.

trok zich daarna terug.¹⁵

Na ongeveer twee uur werd Oltmans weer binnengeroepen door Delprat. Hij werd bedankt voor het genomen initiatief, maar Delprat verzocht Oltmans vrijwel meteen daarna vriendelijk of hij zich als journalist voorlopig uit een en ander wilde terugtrekken. ‘Wij hebben bewondering voor wat u heeft bereikt’, zei Delprat, ‘maar u zult het met mij eens zijn dat het beter is wanneer u thans, zoals u voornemens was, terug naar New York zou gaan om de debatten in de Verenigde Naties over Nieuw-Guinea te verslaan.’ Oltmans aarzelde, maar legde zich bij het voorstel neer. Het gesprek tussen de zes heren bleek nuttig te zijn geweest en er werden plannen gemaakt voor vervolgsessies. Oltmans zou daar, zoals afgesproken, verder buiten worden gehouden.¹⁶

Ondanks het verzoek van Delprat zou Oltmans zich echter dezelfde dag nog naar het Indonesische Hoge Commissariaat in Den Haag begeven met een verzoek aan de Indonesische persattaché Soedjoko of hij een telegram wilde sturen naar toenmalig Indonesisch minister van Buitenlandse Zaken Soebandrio. Via dat telegram wilde Oltmans Soebandrio op de hoogte stellen van de conferentie en verzocht hij te streven naar ‘absolute geheimhouding ten aanzien van Indonesië’. Soedjoko wilde meer weten, maar Oltmans vond dat hij verder geen mededelingen kon doen. Soedjoko werd kwaad en stuurde Oltmans weg. Daarop diende Oltmans een klacht in bij Soedjoko’s superieur Max Maramis.¹⁷ In een antwoordbrief schreef Maramis dat Soedjoko handelde volgens de door Maramis zelf opgestelde richtlijnen, met andere woorden, als Oltmans Soedjoko niet wilde inlichten, betekende dat automatisch dat hij ook Maramis niet wilde informeren. Maramis vertelde Oltmans dat hij het met zijn telegram dan verder zelf maar moest uitzoeken.¹⁸ Beide heren leken zich gepasseerd te voelen en wilden niets meer met Oltmans te maken hebben. Een maand later verscheen er op 19 november via de journalist Dries Ekker, waarmee Soedjoko volgens Oltmans nauwe banden onderhield, in *Het Parool* een artikel waarin Oltmans ervan werd beschuldigd ‘op directe persoonlijke instructies van de Indonesische minister van buitenlandse zaken Soebandrio’ het Nederlandse bedrijfsleven en de financiële wereld zodanig onder druk te hebben gezet, dat zij op hun beurt druk op de Nederlandse regering zouden uitoefenen zodat de overdracht van Nieuw-Guinea mogelijk zou worden.¹⁹ Oltmans was ervan overtuigd dat Soedjoko achter dit artikel zat.

Los van dit ‘geschil’ met Soedjoko is het opvallend dat Oltmans toch besloot een aantal Indonesiërs te informeren. In het telegram vermeldde hij namelijk ook nog dat hij contact zou opnemen met ambassadeur Moekarto en permanent vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties Sastroamidjojo. Daarnaast verzocht hij Soebandrio ook diens voorganger Roeslan Abdoelgani te informeren. Blijkbaar ging Oltmans er vanuit dat al deze mensen hun mond niet voorbij zouden praten,

¹⁵ Oltmans, *Memoires 1957-1959*, 47-48.

¹⁶ Ibidem, 48.

¹⁷ Ibidem, 49.

¹⁸ KB dagboek W.O. inv. nr. 1957 XX, 18 oktober.

¹⁹ *Het Parool*, 19 november 1957, 1 en 4.

anders zou van de ‘absolute geheimhouding’ weinig terechtkomen. Wilde Oltmans graag laten zien wat hij voor elkaar had gekregen? Handelde hij uit trots, omdat hij het niet kon verkroppen dat hij zich niet meer met zijn eigen ‘project’ kon bemoeien? Of dacht hij dat het informeren van een aantal Indonesiërs een verstandige zet was, zodat ze op de hoogte waren van het feit dat er in Nederland nog in het geheim gewerkt werd aan een oplossing in het conflict tussen Nederland en Indonesië? De precieze beweegredenen van Oltmans voor het versturen van dit telegram blijven onduidelijk, maar vermoedelijk zal hij zeker trots zijn geweest op het resultaat van de bijeenkomst, wat wel te begrijpen is. Het lijkt niet bij Oltmans te passen een dergelijk resultaat voor zich te houden. Hij kon het niet laten een paar belangrijke Indonesiërs te informeren, wellicht ook in de hoop dat Soekarno, die hij immers graag mocht, op de hoogte zou worden gebracht. De manier waarop hij dat deed was echter op zijn zachtst gezegd niet erg handig.

Feit is dat Oltmans’ optreden uiteindelijk negatief in de publiciteit kwam, terwijl de resultaten van de Wittebrug Conferentie niet meer van belang bleken te zijn, toen in Indonesië op 1 december 1957 (na een aanslag op Soekarno een dag eerder) inderdaad maatregelen tegen Nederlanders en het Nederlandse bedrijfsleven werden aangekondigd, wrang genoeg precies zoals Oltmans zelf al had verwacht. Deze maatregelen waren onderdeel van een grotere reeks economische sancties die tegen Nederland werden ondernomen. De regering werd daartoe min of meer gedwongen omdat in de Indonesische publieke opinie het geduld jegens Nederland begon op te raken.²⁰ Als er dankzij Oltmans bij sommige Nederlandse politici al bereidheid was ontstaan om met de Indonesiërs te onderhandelen zakte die nu weer naar het nulpunt.

²⁰ *The Indonesian Spectator*, 15 december 1957, 5.

Intermezzo: de ‘stille’ jaren, 1958-1960

Emigratie naar de VS

De Wittebrug Conferentie zou verder geen vervolg krijgen en omdat Oltmans het gevoel had dat hij dankzij minister Luns en consorten in Nederland als journalist nergens meer terecht kon, vertrok hij op 22 december 1957 naar de Verenigde Staten. Af en toe zou hij nog naar Nederland terugkeren, maar in juni 1958 emigreerde hij officieel. In de Verenigde Staten hield Oltmans zich nog altijd volop met de kwestie Nieuw-Guinea bezig. Hij las veel kranten, zowel Nederlandse als Amerikaanse, en legde al snel contacten met allerlei Indonesische diplomaten. Daarnaast probeerde hij door artikelen en ingezonden brieven in grote en kleinere Amerikaanse kranten en tijdschriften de kwestie Nieuw-Guinea ook daar onder de aandacht te brengen. Daarvan kon hij echter bij lange na niet rondkomen. Om toch in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien begon Oltmans lezingen te geven over de internationale politiek via W. Colston Leigh Incorporated.

In de jaren 1958-1960 zou Nieuw-Guinea weliswaar een hoofdonderwerp blijven voor Oltmans, maar vanuit de VS was hij voorlopig minder direct betrokken bij de kwestie. Zijn betrokkenheid verwerd vaker tot een persoonlijke strijd om gehoord te worden, dan dat hij wezenlijke invloed had op het verloop van het conflict. Het probleem was dat Oltmans in Nederland nauwelijks kon publiceren omdat hij slechts een freelance verbintenis met *Vrij Nederland* had, verder had hij als journalist geen enkele werkgever meer. Ook deze verbintenis kwam onder vuur te liggen toen Oltmans in maart 1958 een ingezonden brief aan de *The Washington Post* over de ‘Amerikaanse blunders in Indonesië’ ondertekende als correspondent voor de Verenigde Naties van *Vrij Nederland*, zonder dat hoofdredacteur Smedts daar toestemming voor had gegeven of er zelfs van op de hoogte was gesteld. Oltmans beseftte kennelijk goed wat hij deed, want in zijn memoires zegt hij daarover: ‘Je kon er donder op zeggen, dat daar gelazer van zou komen. Maar tegenstanders moesten zich maar verder bloot geven.’²¹

Inderdaad ontving Oltmans een paar dagen later van Smedts een telegram waarin deze aangaf dat Oltmans zich voor een Amerikaanse krant niet zomaar als correspondent van *Vrij Nederland* kon uitgeven. Toen Oltmans in april een aantal dagen in Amsterdam verbleef hadden beide heren daarover een gesprek. Smedts bevestigde Oltmans’ vermoeden dat Luns en Van Roijen, de Nederlandse ambassadeur in Washington, kwaad waren over Oltmans’ brief: ‘Het ministerie van Buitenlandse Zaken nodigde me onmiddellijk uit om over jou in Den Haag te komen praten (...) Wat ze wilden was, dat ik je meteen zou telefoneren, dat ik alle banden met je voorgoed verbrak.’ Ook Stokvis van *De Telegraaf* had aan Smedts gevraagd of hij Oltmans als medewerker zou ontslaan.²²

Intermezzo

²¹ Oltmans, *Memoires 1957-1959*, 128.

²² Ibidem, 147.

Het is tekenend voor Oltmans' eigenzinnigheid dat hij in de wetenschap dat er moeilijkheden van konden komen, zijn ingezonden brief toch op een dergelijke manier ondertekende. Het maakt de reactie van Buitenlandse Zaken echter niet minder opvallend. Ondanks het feit dat Oltmans al bij zo goed als geen enkel blad zijn artikelen kwijt kon en hij inmiddels uit Nederland was vertrokken, zag men hem op het ministerie blijkbaar nog altijd als een gevaar voor de regeringspolitiek. De reactie op Oltmans' brief in de *The Washington Post* zou daarvan zeker niet het laatste voorbeeld zijn. De eerder geciteerde Ellen Pasman wijst erop dat na het 'incident' met de *The Washington Post* ambassadeur Van Roijen op verzoek van Luns zijn best deed om de hoofdredacteuren van de verschillende grote Amerikaanse kranten 'op de dubieuze figuur Oltmans' te wijzen. 'Binnen anderhalve maand', stelt Pasman, 'waren zowel *The Washington Post*, *The Wall Street Journal* als *The New York Herald Tribune* zodanig over Oltmans geïnformeerd dat het bijzonder onwaarschijnlijk was dat deze kranten ooit nog een stuk van hem zouden publiceren.'²³

Oltmans was zich er terugkijkend in 1987 overigens van bewust dat hij zelf soms mede de oorzaak was van de conflicten of problemen rond zijn persoon. Hij zag zichzelf vergeleken bij de 'algemeen geldende maatstaven' als 'uitzonderlijk open'; open jegens zichzelf, jegens anderen en jegens zijn leven. 'Ik denk, en ik weet', zegt hij in zijn memoires, 'dat die openheid een belangrijk deel van mijn leven extra belast en gecompliceerd heeft gemaakt.'²⁴ Misschien was het niet alleen de openheid die het hem moeilijk maakte, want begin oktober 1958 ondertekende Oltmans een brief aan *The New York Times* wederom als vertegenwoordiger van *Vrij Nederland*. Nadat hij om die reden alsnog ontslagen werd door Smedts merkte Oltmans op dat Luns en Van Roijen nu eindelijk hun zin hadden, omdat hij geen enkele Nederlandse werkgever meer had.²⁵ In dit specifieke geval moet hem dat niet verbaasd hebben, hij had het kunnen weten. Dat Oltmans er in zijn memoires toch een opmerking over maakt is ongetwijfeld bedoeld om nog eens te onderstrepen wat een 'bastards' Luns en Van Roijen waren. Het past bij de stijl van zijn memoires, waarin hij vaak het slachtoffer is van acties gericht tegen zijn persoon, maar in dit geval is zijn opmerking onterecht.

Nederlandse beleid en 'Amerikaanse garanties'

Tijdens het vierde en laatste kabinet Drees (1956-1958) was het Nederlandse standpunt ten aanzien van Nieuw-Guinea nauwelijks gewijzigd.²⁶ Ondertussen was echter duidelijk geworden dat Indonesië begin 1958 bezig was zich te bewapenen. Omdat de betrekkingen tussen Nederland en Indonesië op dat moment toch al niet best waren, ontstond binnen de Nederlandse regering het idee dat het noodzakelijk was zich te verzekeren van internationale, liefst militaire steun, mocht het conflict zich ontwikkelen tot een gewapende strijd. Met name minister Luns zou zich hiermee gaan bezig houden. Bij een besloten

²³ Pasman, 45.

²⁴ Oltmans, *Memoires 1957-1959*, 211-12.

²⁵ Ibidem, 230.

²⁶ Lijphart, 261.

NAVO-ministersconferentie in Kopenhagen begin mei 1958 sprak de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten, John Foster Dulles, zijn zorgen uit over de toestand in Indonesië en de verslechterde verhouding van dat land met Nederland. Dulles sprak tijdens de bijeenkomst ook met Luns. In dat gesprek zou Dulles volgens Luns (toen hij op 9 mei verslag deed van de conferentie) hebben verzekerd dat Nederland kon rekenen op Amerikaanse steun in het geval van een conflict. Deze verzekering was echter slechts mondeling gedaan. Daarom werden in de weken volgend op de conferentie door ambassadeur Van Roijen pogingen ondernomen om de garantie schriftelijk bevestigd te krijgen.²⁷

Op deze Amerikaanse militaire garanties moeten we hier kort wat dieper ingaan, omdat in de jaren vanaf 1958 het Nederlandse regeringsbeleid ten aanzien van Nieuw-Guinea daar grotendeels op gebaseerd zou zijn. In de periode tussen mei en oktober 1958 had Van Roijen regelmatig contact met de regering Eisenhower. In een interview met Ronald Gase zegt Van Roijen daarover: ‘Uit die contacten was het mij in ieder geval duidelijk geworden, dat Foster Dulles niet het gevoel had door zijn uitspraken tegenover mr. Luns gecommiteerd te zijn tot duidelijke stellingname ten gunste van Nederland, absoluut niet.’²⁸ J.L.R. Huydecoper van Nigtevecht, die destijds direct onder Van Roijen werkte, zegt over de verklaringen van Dulles: ‘Een steuntoezegging van de draagwijdte die volgens parlement en pers in die jaren in Nederland gegeven was, heb ik daarin nooit kunnen lezen.’²⁹

Eind september 1958 vertrok Luns zelf naar Washington. Op 7 oktober vond er een door Van Roijen georganiseerd, informeel diner plaats op de Nederlandse ambassade in Washington, waarbij Luns een schriftelijke verklaring van ongeveer tien regels van Dulles zou hebben ontvangen. De historicus Albert Kersten wijst er met klem op dat Dulles toen wel degelijk een toezegging heeft gedaan, maar dat over de interpretatie daarvan de meningen uiteen lopen.³⁰ Wat er letterlijk in deze verklaring stond, is nooit helemaal duidelijk geworden, omdat Luns het document nooit aan iemand heeft laten zien. In de Eerste en Tweede Kamer en aan het kabinet heeft Luns in ieder geval meermaals bevestigd dat indien Indonesië Nieuw-Guinea zou aanvallen, Nederland dan kon rekenen op Amerikaanse militaire en diplomatieke steun, daarbij doelend op deze schriftelijke bevestiging. In het parlement en ook in de pers zijn deze Amerikaanse garanties altijd zeer serieus genomen, zoals verschillende bronnen bevestigen.³¹

De Amerikanen waren echter niet in een positie om zomaar hun steun uit te spreken aan een Westerse bondgenoot. De Amerikaanse ambassadeur in Indonesië Howard P. Jones was van het Amerikaanse standpunt vrij goed op de hoogte. Over de Amerikaanse visie op de kwestie Nieuw-Guinea in de jaren 1957-58 zegt hij:

²⁷ Gase, 52-3.

²⁸ Gase, 184.

²⁹ Jan L.R. Huydecoper van Nigtevecht, *Nieuw Guinea, het einde van een koloniaal beleid* ('s Gravenhage 1990), 46.

³⁰ Zie Albert Emmanuel Kersten, *Het vodge van Dulles 1958-1962: Amerikaanse steun of een dagdroom van Luns?* (Leiden 2005).

³¹ Zie bijvoorbeeld Duynstee, 274-8 en Gase, 58-61.

‘In sum, we had sufficient foresight to realize it was out of the question for us to take a position in support of Dutch, or any other nation’s, retention of a colony. In the view of John Foster Dulles and most men in the administration in 1957-8, however, it was not the job of American diplomacy to pass on the question of right or wrong in the issue of sovereignty over West Irian. American policy therefore followed what seemed a sound and pragmatic course in remaining neutral about an issue in which right and wrong were somewhat obscure and the national interest seemed not to be directly concerned (...) We did not like to admit it, but we were wedded to the *status quo*.’³²

Toen hij een aantal jaren later door Gase werd geïnterviewd over onder andere deze garanties, bevestigde Luns dat hij een schriftelijke verklaring kreeg van Dulles waarin stond dat ‘Amerika niet lijdelijk zou toezien indien Indonesië tot vijandelijkheden zou overgaan’. Hij gaat verder:

‘Toen men mij vroeg: “Welke waarde hecht je aan die halve toezegging?” heb ik gezegd: “Heel weinig waarde, want de voorbeelden zijn legio, waarbij dit soort verklaringen, toezeggingen, later vergeten worden,” maar het was natuurlijk beter dan niks. Maar helemaal vastgestaan heeft Amerikaanse steun dus niet, nooit.’³³

Toch heeft Luns het kabinet kennelijk willen en kunnen overtuigen van de waarde van deze zogenaamde ‘Amerikaanse garanties’. Hij kon daarmee zijn politieke opvattingen verder ondersteunen. Zijn streven was om ‘zo lang mogelijk (...) het Nederlandse standpunt met betrekking tot Nieuw-Guinea vast te houden en dit standpunt pas te verlaten wanneer dat absoluut noodzakelijk was.’³⁴

Met deze garanties in het achterhoofd lag een koerswijziging in het Nieuw-Guinea-beleid niet voor de hand. Het kabinet-De Quay, dat na een interim-kabinet onder leiding van L.J.M. Beel in mei 1959 aantrad, zou de lijn van de voorgaande kabinetten dan ook voortzetten, hoewel premier De Quay (KVP) aanvankelijk enige bedenkingen had over Nieuw-Guinea door een gesprek met Frits Philips in april 1959. De Quay was een geïnteresseerde nieuwkomer in de kwestie die niet veel kennis van zaken had. Hij was gevoelig voor de argumenten van Philips, die als er vertegenwoordiger van de groep-Rijkens voor pleitte aan het conflict een snel einde te maken om zo de betrekkingen met Indonesië te verbeteren. Vanuit zijn eigen partij werd De Quay vervolgens onder druk gezet door Romme en J.L.C. Beaufort. Zij wisten hem uiteindelijk te bewegen tot een gesprek met Luns. De Quay liet zich als minder deskundige overtuigen door Luns’ visie en nam zijn standpunten over.³⁵ Het Nieuw-Guinea-beleid werd zodoende vanaf 1959 in toenemende mate Luns’ beleid.

³² Howard Palfrey Jones, *Indonesia: the possible dream* (New York 1971), 181.

³³ Luns geciteerd in Gase, 198.

³⁴ Ibidem, 204.

³⁵ Brouwer, 163.

Verdere verharding: het zenden van de Karel Doorman

Eind 1959 wist de Nederlandse regering via een ‘meesterspion’ een dik Indonesisch aanvalsplan voor Nieuw-Guinea in handen te krijgen. Volgens Lambert Giebels kon het plan niet als een grote verrassing komen. Nadat Indonesië verschillende keren tevergeefs via overleg en resoluties in de Verenigde Naties had geprobeerd Nederland tot de overdracht van Nieuw-Guinea te brengen, had het land al enkele keren aangegeven via minder vreedzame middelen haar doel te willen bereiken.³⁶ Toch was de Nederlandse regering verontrust en werd er begin 1960 overleg gepleegd over eventuele maatregelen. Vanuit de marine werd het idee gelanceerd om het vliegdekschip de *Karel Doorman* richting Nieuw-Guinea te zenden om de Nederlandse troepen daar te ondersteunen. Een van de praktische doelen daarbij was om nieuwe gevechtsvliegtuigen naar het Verre Oosten te transporteren.³⁷

Het kabinet besloot dit plan over te nemen. De *Karel Doorman* vertrok op 31 mei 1960 richting Nieuw-Guinea. Het ministerie van Buitenlandse Zaken maakte van het plan volgens Huydecoper zelfs een politiek gebaar door bekend te maken dat de reis van het vliegekampschip vooral bedoeld was ‘voor vlagvertoon in het Verre Oosten’.³⁸ Het Nederlandse bedrijfsleven was niet te spreken over deze politiek geladen missie. Ook internationaal werd er weinig enthousiast gereageerd op dit Nederlandse initiatief, zoals onder meer blijkt uit het feit dat het Suezkanaal werd afgesloten voor de doortocht van het schip en een bezoek van de Amerikaanse ambassadeur Young aan premier De Quay, waarbij hij de Amerikaanse onvrede over het Nederlandse beleid uitsprak.³⁹ De landen die het schip zou aandoen waren bovendien op dat moment nog niet op de hoogte gesteld en kwamen door dit gebaar in moeilijkheden. Japan zou onder zware druk van Indonesië de *Karel Doorman* niet laten aanmeren, hetgeen voor Nederland een groot verlies aan prestige betekende.⁴⁰

De Indonesiërs interpreteerden het zenden van het schip direct als machtsvertoon. Volgens Giebels maakte Soekarno handig gebruik van Luns’ aankondiging van ‘vlagvertoon’ door in zijn onafhankelijkheidsrede op 17 augustus onverwachts fel van leer te trekken tegen Nederland, waardoor hij zijn positie als president, die onder vuur lag, weer flink kon versterken. Hij gaf in de toespraak aan dat het ‘onder deze omstandigheden geen zin meer [had] diplomatieke betrekkingen met het halsstarrige Nederland te onderhouden.’⁴¹ Hij zou die betrekkingen dezelfde dag nog verbreken. Oltmans, die zich op dat moment in de Kongo bevond, kwam via de kranten op de hoogte van het zenden de *Karel Doorman*. Hij schrijft daarover op 1 september 1960: ‘In Den Haag zijn ze gek geworden. Om Sukarno nog meer te pesten wordt de ‘Karel Doorman’ op vlagvertoon naar Japan gezonden.’ Helemaal onbegrijpelijk vond hij het, dat de Nederlandse pers blijkbaar grotendeels achter

³⁶ Giebels, 247.

³⁷ Lijphart, 217.

³⁸ Huydecoper, *Nieuw Guinea*, 48.

³⁹ Gase, 66-67.

⁴⁰ Huydecoper, 49.

⁴¹ Giebels, 248. Vgl. Ide Anak Agung Gde Agung, *Twenty years Indonesian foreign policy 1945-1965* (s Gravenhage 1972), 289.

dit beleid stond, zoals hij een paar dagen later uit *De Volkskrant* opmaakte.⁴²

Eind 1960 was de verhouding tussen Nederland en Indonesië wederom verder verslechterd. Er was geen enkel diplomatiek contact meer tussen beide landen. Het conflict zat muurvast en leek zelfs te gaan escaleren. Dankzij een machtswisseling in het Witte Huis zou daar echter in de loop van 1961 spoedig verandering in komen.

⁴² Willem Oltmans, *Memoires 1959-1961* (Baarn 1988), 256 en 257.

4. Een nieuw Amerikaans beleid

Via de journalist Van Blankenstein van *Het Parool* had Oltmans in november 1960 begrepen dat er inmiddels meerdere journalisten ‘om’ waren in de kwestie Nieuw-Guinea, waaronder W. van Wijk van *Het Vaderland* en A. Stempels van *NRC*. Van Blankenstein zelf zocht vanuit zijn diplomatieke achtergrond naar mogelijkheden tot een hernieuwd contact tussen Nederland en Indonesië. Hij deed dit sinds 1960 op verzoek van Soekardjo Wirjopranto, de permanent vertegenwoordiger van Indonesië bij de Verenigde Naties in New York¹ In december 1960 probeerde Oltmans, toen hij voor korte tijd in Nederland was, op verzoek van Van Blankenstein en samen met Van Konijnenburg een ontmoeting te organiseren in Bonn. Daar zouden onder meer Van Blankenstein, Van Wijk, Hofland en Zairin Zain, de Indonesische ambassadeur in Bonn, aanwezig zijn. In diezelfde maand was het kabinet De Quay gevallen. Er werd van alles ondernomen om, zo zei Van Konijnenburg tegen Oltmans, ‘in de komende regeringsverklaring een behoorlijke Nieuw-Guineapassage te krijgen.’ Met dat idee in het achterhoofd werd ook staatssecretaris Bot geïnformeerd, omdat ‘hij aan onze kant staat’, aldus Van Blankenstein.²

Ondertussen werd op 20 januari 1961 in de Verenigde Staten de regering Eisenhower vervangen door de regering Kennedy. Kennedy stelde in korte tijd allerlei nieuwe, jonge mensen aan, ook op Buitenlandse Zaken. Oltmans nam enthousiast kennis van deze machtswisseling. Hij had vrijwel meteen het gevoel dat zich wel eens nieuwe mogelijkheden konden aandienen om tot een oplossing in de kwestie Nieuw-Guinea te komen. Luns maakte zich volgens hem zorgen over een mogelijke toenadering tussen Kennedy en Soekarno en plande daarom een ontmoeting met Kennedy op het Witte Huis, bewust vóór Soekarno met Kennedy zou kunnen spreken. Een ontmoeting tussen de laatste twee stond gepland voor 24 april. Oltmans hield zich nog altijd ‘intens’ bezig met Nieuw-Guinea. Hij sprak regelmatig met de Indonesische diplomaten Zain en Soekardjo, had veel contact met Hofland en Van Konijnenburg en begon zich af te vragen of hij iets zou kunnen doen, liefst nog vóór Luns bij Kennedy geweest was.³

Ontmoeting met Walt Rostow

Oltmans was inmiddels weer teruggekeerd naar de Verenigde Staten en wilde Hofland en Van Konijnenburg daar naartoe halen om met hen een ontmoeting op te zetten tussen Soekarno en leden van de groep-Rijkens. Ook Zain zou naar de VS komen om daar verder te onderhandelen – hij was intussen overgeplaatst naar Washington en werd daar de Indonesische ambassadeur. In maart 1961 was Oltmans volop bezig met voorbereidingen van deze ontmoeting. Hij ontwikkelde daarnaast echter ook

Hoofdstuk 4

¹ Van Blankenstein, *Dr. M. van Blankenstein*, 301.

² Oltmans, *Memoires 1959-1961*, 324-25.

³ Willem Oltmans, *Memoires 1961* (Baarn 1989), 45.

een heel ander plan. ‘Wat Nieuw-Guinea betreft’, schreef Oltmans,

‘had ik een besluit genomen, zonder hier van tevoren Emile van Konijnenburg of iemand anders over te raadplegen. Ik wilde de nieuwe adviseur voor National Security van president Kennedy, Walt Rostow, zo volledig mogelijk inlichten omtrent het conflict Indonesië-Nederland in de hoop, dat de V.S. met JFK aan het roer mogelijk hun invloed zouden uitoefenen en aan de zinloze controversen een snel einde maken.’⁴

Oltmans had Rostow leren kennen tijdens een van zijn lezingen in 1960 in Connecticut en schreef hem een brief om een afspraak te maken.

In de daaropvolgende dagen was Oltmans nog wel aanwezig bij verschillende gesprekken tussen Van Konijnenburg, Soekardjo en Zain, maar hij was vooral toehoorder en hield zijn plannen voor zijn ontmoeting met Rostow voor zich. Het is opvallend om te constateren hoe Oltmans’ houding in deze dagen veranderde. Vanaf 1956 was hij steeds in de weer geweest om ervoor te zorgen dat Nederland en Indonesië op zijn minst weer aan de onderhandelingstafel zouden plaatsnemen. Hij had daarvoor contacten gelegd met Soekarno, allerlei Indonesische regeringsbeambten en diplomaten en daarnaast met verschillende Nederlandse zakenlieden en politici. Vanaf eind 1960 waren er voor het eerst ook een aantal andere journalisten die streefden naar een oplossing van het conflict en een herstel van de betrekkingen tussen Nederland en Indonesië. Oltmans was echter tot de conclusie gekomen dat deze ontwikkeling waarschijnlijk te laat kwam. Hij raakte er steeds meer van overtuigd ‘dat een bilateraal gesprek tussen Nederland en Indonesië nooit van de grond zou komen, indien de V.S., via druk op Den Haag, hiertoe niet de laatste zet deden.’ Opmerkelijk genoeg zei ambassadeur Zain diezelfde dag in een gesprek waar Oltmans bij aanwezig was dat hij vond dat het conflict opgelost zou kunnen worden, zonder dat er een ander land bij betrokken zou worden.⁵

Nadat Rostow had bevestigd⁶ dat een gesprek mogelijk was, begon Oltmans onmiddellijk te werken aan een uitgebreid memorandum dat hij hem wilde overhandigen. Hij zette daarin wat uitgebreider uiteen wat hij Rostow persoonlijk wilde vertellen. Op 5 april vond de ontmoeting plaats in Washington. Tijdens een korte inleiding onderbrak Rostow Oltmans met een opmerking over een aanstaande oorlog in Laos. Vervolgens zei hij:

‘You see, we, Kennedy and I, and many others here are of a war generation. We will not have any more real estate swallowed up by the Soviets. We are not going to insult them, but we will be firm. And Sukarno better doesn’t get himself entangled with the seventh fleet.’⁷

⁴ Ibidem, 65.

⁵ Ibidem, 73.

⁶ In een korte brief op 30 maart, zie KB dagboek W.O. inv. nr. 1961 X.

⁷ Oltmans, *Memoires 1961*, 86.

Hij verwees naar de Amerikaanse marine die in Zuidoost-Azië opereerde en waarschuwde hiermee impliciet de Indonesiërs niet te hard van stapel te lopen.

Nadat Rostow hem vroeg de essentie van zijn plannen te formuleren, begon Oltmans uit te wijden over de Bilderberg-groep⁸, Prins Bernhard en Paul Rijkens. Hij stelde Rostow voor deze mensen te raadplegen met de aanstaande bezoeken van Soekarno en Luns in het achterhoofd. Tevens pleitte Oltmans ervoor dat vóórdát de Amerikaanse regering een standpunt in de kwestie Nieuw-Guinea zou bepalen, men er verstandig aan deed eerst te luisteren naar deze vooraanstaande zakenlieden, die het al heel lang niet eens waren met de Nederlandse regering. Oltmans wees hem ook nog op de zojuist aangestelde ambassadeur Zain, die volgens hem erg goed geïnformeerd was. Rostow luisterde geïnteresseerd en nam het memorandum aan. Het gesprek nam een half uur in beslag. Oltmans was tevreden, hij had Rostow in ieder geval gesproken voordat Luns dat zou doen.

In het memorandum, waarvan Oltmans verscheidene kopieën in zijn dagboek heeft bewaard, zet Oltmans nog eens beknopt de geschiedenis van het conflict uiteen. Hij beklemtoont dat hij wat de Indonesiërs betreft een kenner is en contacten heeft tot op het hoogste niveau. Hij benadrukt dat Nieuw-Guinea voor Soekarno een zeer belangrijke kwestie is, die hij zo snel mogelijk opgelost zou willen zien. Vervolgens doet hij Rostow een aantal suggesties. Hij wijst op de neutrale, maar sterke positie van de VS, die ze zouden moeten gebruiken om druk uit te oefenen op Nederland. Ook stelt hij voor dat ‘the Washington government could initiate an informal and new round of talks between parties.’ Net als in het gesprek adviseert hij Rostow dat de Amerikaanse regering de invloedrijke groep-Rijkens zou moeten raadplegen, waarna hij laat vallen dat Rijkens tevens vooraanstaand lid is van de Bilderberg-groep, via wie hij bevriend is met Prins Bernhard en Secretary of State Dean Rusk.⁹

Na zijn gesprek met Rostow deed Oltmans daarvan onmiddellijk verslag bij ambassadeur Zain. Deze was enthousiast, met name over het memorandum. De waarschuwing wat betreft de zevende vloot seinde hij onmiddellijk door naar generaal Nasution. Hij raadde Oltmans af het bezoek aan het Witte Huis via de pers naar buiten te brengen, ‘want dan wordt het voor Rostow moeilijk om jouw argumenten bij Luns te gebruiken.’¹⁰ Oltmans negeerde dit advies en besloot Rostows waarschuwing over de zevende vloot toch naar buiten te brengen, hoewel niet direct via een krant. Hij bracht het ter sprake, zonder daarbij Rostows te noemen, in een lezing aan de Michigan State University op 9 april. Een dag later stond er een uitgebreid verslag van Oltmans’ lezing in de plaatselijke krant.¹¹

Wat was voor Oltmans het argument om Rostows waarschuwing naar buiten te brengen? De Indonesiërs waren immers al op de hoogte gesteld. Bovendien bracht hij met deze actie het Witte Huis

⁸ Oltmans doelt hier op de Bilderbergconferenties. Hij zou vaker spreken van de ‘Bilderberg-groep’, maar die term is niet helemaal correct. Bernhard en Rijkens kenden elkaar weliswaar via deze conferenties, maar de initiatieven in de kwestie Nieuw-Guinea kwamen vanuit de groep-Rijkens, die een andere samenstelling had en waartoe Bernhard officieel niet behoorde. Wel stond Bernhard met deze groep in contact. Zie ook noot 3 in hoofdstuk 2.

⁹ Kopieën van het memorandum bevinden zich in KB dagboek W.O. inv. nr. 1961 X.

¹⁰ Oltmans, *Memoires 1961*, 89.

¹¹ *Ibidem*, 93.

in verlegenheid. De Amerikanen zouden Oltmans' opmerkingen direct ontkennen. Het vreemde is dat hij op voorhand zijn ontmoeting met Rostow voor iedereen verzweg, het gesprek leek voor hem juist een diplomatieke functie te hebben. Ambassadeur Zain was erg kwaad over Oltmans' actie, hij zei hem onder meer: 'Dat was een blunder van je. Je gesprek met Rostow was vertrouwelijk en niet voor de publiciteit bestemd (...) Op die manier verlies je bij de Amerikanen weer je entree (...) Bovendien kan zoiets de stemming doen omslaan. Ik werd van alle kanten gebeld.' Oltmans was het niet met Zain eens. Hij vond het juist 'een prima waarschuwing aan het adres van de V.S.'¹² Waarvóór hij de V.S. wilde waarschuwen is echter onduidelijk. Dat een Amerikaanse veiligheidsadviseur beter geen verkapte dreigementen aan de Indonesische regering kon maken, omdat dat in de openbaarheid gebracht kon worden? Maar Oltmans was niet als journalist bij Rostow langsgegaan. Hij wilde hem immers adviseren en zag de Amerikaanse regering als hulpmiddel. Bovendien wekte hij de indruk dat het gesprek vertrouwelijk was. Waar was een waarschuwing dan goed voor? Hij zal het ongetwijfeld niet hebben toegegeven, maar zou het niet zo kunnen zijn dat Oltmans zijn lezing in Michigan simpelweg meer gewicht heeft willen geven door er melding van te maken dat hij een ingang had bij het Witte Huis en dat hij daar belangrijke gesprekken voerde, dat hij met andere woorden, een factor was om rekening mee te houden?

Dat was nog niet alles. Oltmans besloot al op 5 april een kopie van het memorandum naar Van Blankenstein te sturen. Wat daar het idee achter was, legt hij nergens uit. Wellicht wilde hij een medestander in de kwestie op de hoogte stellen van zijn activiteiten. Later zou Oltmans erachter komen dat Van Blankenstein 'het *vertrouwelijke* stuk half Den Haag had rondgezonden[mijn cursivering]'.¹³ Kennelijk hechte Oltmans toch aan enige vorm van geheimhouding. In dat licht is de brief die Oltmans (ook op 5 april) aan minister Luns stuurde echter onbegrijpelijk. In deze brief stelde hij minister Luns nota bene persoonlijk op de hoogte van zijn bezoek aan Rostow. Bovendien zond hij kopieën aan Van Konijnenburg, Van Blankenstein, Zain, Soekardjo en Hofland. Hij zegt in de brief onder meer dat hij met Rostow over mogelijke oplossingen voor de kwestie Nieuw-Guinea heeft gesproken. Een van zijn laatste zinnen luidt: 'Nu mij bekend is, dat ook in kringen der regering naar een snelle oplossing wordt gezocht, meen ik dat alle krachten van Nederlandse zijde – ook die van mij – zouden moeten worden aangewend om deze zaak alsnog ten goede te doen keren.' Oltmans geeft toe dat hij Luns heeft willen provoceren, maar dat de inhoud van zijn brief 'zéér wáár' was.¹⁴

Een dag later zond Oltmans Rostow nog een brief na (hij vermeldt dat niet in zijn memoires) waarin hij zich min of meer verontschuldigt voor het feit dat hij Luns op de hoogte stelde van het bezoek. Hij voelde zich gedwongen dit zelf te doen, voordat Luns er via een omweg achter zou komen. Verder schrijft Oltmans in de brief:

¹² Ibidem, 108.

¹³ Ibidem, zie noot op p. 114.

¹⁴ Oltmans, *Memoires 1961*, 125.

'I am very much aware, that my efforts and exposé must have sounded most 'amateurisch' to you, but I beg you to accept, whatever I have pleaded or written into my memorandum, as a most sincere effort to contribute to a solution, which is more needed than ever at this critical stage of relations between Holland and Indonesia.'¹⁵

Het verkondigen van de waarheid, wat voor Oltmans naar eigen zeggen altijd van groot belang was, lijkt in dit geval en op deze manier een merkwaardige, om niet te zeggen onverstandige keuze. Wat hij afgezien van de provocatie met deze brief wilde bereiken is een raadsel. Door de kopieën betrok hij bovendien ook anderen bij de provocatie. Dit was vermoedelijk een van de redenen dat Van Blankenstein hem de brief aan Luns zeer kwalijk nam, want, zo zegt hij in een brief aan Oltmans: 'Luns is nu razend op mij en op ons allen. Hij beschouwt ons als mensen, die zich wat door Oltmans laten wijsmaken (...) Het goede dat je kon doen, heb je door deze brief zeker heel erg geschaad.'¹⁶ In zijn memoires gaf Oltmans later toe dat de brief aan Luns wellicht te impulsief was, maar toch deelde hij de kritiek die Van Blankenstein erop had niet, ook achteraf niet.¹⁷ De kracht van Oltmans' initiatief zat juist in de geheimhouding, daardoor zou Rostow Kennedy zonder problemen van Oltmans' inzichten op de hoogte kunnen stellen. Door Oltmans' handelwijze waren de Amerikanen in verlegenheid gebracht en was Luns nu helemaal op de hoogte. Dat kon toch niet zijn bedoeling geweest zijn, toen hij zich voornam Rostow te informeren.

Gevolgen en een nieuw beleid (?)

Het oorspronkelijke doel van Oltmans was dat dankzij zijn gesprek met Rostow de Amerikanen de kwestie Nieuw-Guinea uiteindelijk beslissend zouden beïnvloeden door Nederland onder druk te zetten. Wat was nu precies het effect van zijn gesprek met Rostow? In de eerste weken van april kon Oltmans dat nog niet overzien. In een van de interviews met Theo van Gogh in 1997 kijkt hij terug op deze affaire. Hij vertelt met het nodige gevoel voor show nog eens wat hij Rostow te zeggen had:

'Zeg aan Kennedy: Luns is hartstikke gek, die wil weer een oorlog met Indonesië beginnen, dat betekent dat alleen maar de PKI en de communisten in Indonesië terrein winnen want er komen allemaal Russische wapens bij Soekarno binnen, dat is helemaal verkeerd! Er is maar één man die u precies kan zeggen hoe dat in elkaar zat en dat is Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard. Praat met hem voordat Luns komt!'

¹⁵ KB dagboek W.O. inv. nr. 1961 X, brief gedateerd op 6 april.

¹⁶ Ibidem, inv. nr. 1961 XIII, brief gedateerd op 10 april.

¹⁷ Oltmans, *Memoires 1961*, 124 en 125.

Vervolgens legt Oltmans uit dat Kennedy Bernhard heeft gebeld, hem heeft uitgenodigd en nog vóór het bezoek van Luns in Washington heeft gesproken. Volgens de officiële berichten vloog Bernhard naar Mexico, maar in werkelijkheid ging hij naar Washington. Daar legde hij namens de groep-Rijkens aan Kennedy en zijn staf (onder meer Rostow, Arthur M. Schlesinger Jr. en Robert McNamara) uit hoe de situatie in Indonesië werkelijk in elkaar zat. Luns kreeg daardoor bij zijn bezoek aan Kennedy op 16 april ‘een koude douche over zich heen’, omdat hem toen duidelijk werd gemaakt dat de Amerikanen het Nederlandse standpunt niet steunden. Zodoende heeft Prins Bernhard er uiteindelijk voor gezorgd dat een oorlog werd voorkomen, zo legt Oltmans uit.¹⁸

Zoals Oltmans het hier beschrijft heeft zijn gesprek met Rostow erin geresulteerd dat president Kennedy vrijwel onmiddellijk contact zocht met Prins Bernhard om zich grondig over Nieuw-Guinea te laten informeren. Daardoor zou het Amerikaanse beleid beslissend zijn beïnvloed. Oltmans stelt de zaken hier echter wat eenvoudiger voor dan ze in werkelijkheid waren. Bovendien is zijn verslag chronologisch onjuist. Oltmans beweert in het interview, maar ook in zijn boek *De verraders* (1973) dat Luns op 16 april een gesprek had met Kennedy in het Witte Huis. Uit verschillende andere bronnen blijkt dat Luns al op 10 april, dus vijf dagen na Oltmans’ onderhoud met Rostow, met Kennedy sprak. Zowel Drooglever, P.B.R. de Geus als William Henderson bevestigen dit.¹⁹ Bernhard zou in dat geval dus tussen 5 en 10 april met Kennedy gesproken moeten hebben. Lambert Giebels bevestigt in zijn Soekarno-biografie weliswaar dat Bernhard vóór Luns op het Witte Huis zou zijn geweest, maar hij neemt de foutieve datum 16 april van Oltmans over, vermeldt niet wanneer Bernhard Kennedy bezocht en hoe hij aan deze informatie komt.²⁰ In de meeste literatuur over de kwestie Nieuw-Guinea wordt Bernhards bezoek aan het Witte Huis en daarmee ook zijn invloed op de kwestie zelfs in het geheel niet genoemd.²¹ Alleen Drooglever maakt melding van het bezoek van de Prins: op 25 april 1961.²²

In 1992 werd voor het eerst een aanwijzing gevonden dat Bernhard inderdaad op het Witte Huis heeft geïntervenieerd. NRC-journalist Harry van Wijnen kwam een telegram van Kennedy aan Koningin Juliana op het spoor, gedateerd op 12 september 1962 (een maand na de officiële overdracht), waarin Kennedy zijn dank uitsprak: ‘with warm personal regards to you and to prince Bernhard, whose thankful comments on this difficult issue [de kwestie Nieuw-Guinea] were helpful for me at an important moment.’²³ Pas in een uitzending van het VPRO-programma *Andere Tijden* in maart 2002 werd echter meer duidelijk over de aanwezigheid van Bernhard op het Witte Huis. Uit onderzoek in Amerikaanse archieven dat in opdracht van het programma is uitgevoerd, bleek dat Prins Bernhard inderdaad op 25 april een kennismakingsbezoek heeft gebracht aan Kennedy, dus twee weken ná het

¹⁸ Van deze serie interviews van Oltmans met Van Gogh is in 2004 een dvd verschenen, getiteld *De eenmotorige mug*.

¹⁹ Zie Drooglever, 395; De Geus, *De Nieuw-Guinea kwestie*, 141 en Henderson, *West New Guinea*, 123.

²⁰ Giebels, 250.

²¹ Bernhard wordt slechts genoemd in verband met een artikel van Lunshof later dat jaar in *Elseviers* (zie epiloog). Zie Lijphart, 227. en Gase, 109-110.

²² Drooglever, 401.

²³ NRC *Handelsblad*, 10 november 1992. Zie ook Harry van Wijnen, *De prins-gemaal: vogelwrij en gekoooid* (Amsterdam 1994), 242-243.

bezoek van Luns, zoals Drooglever later zou bevestigen. Kennedy bleek reeds gewaarschuwd te zijn over Luns met de mededeling dat 'he [Luns] will be aggressive and pushing the legality of Dutch claims over New Guinea'.²⁴ Of die waarschuwing via Rostow vanuit Oltmans kwam, wordt in de betreffende uitzending niet besproken. De Amerikaanse diplomaat Paul F. Gardner bevestigt echter dat 'he [Kennedy] had been forewarned by the NSC staff that Luns might leak such a comment [over de Amerikaanse garanties] in order to "queer" Sukarno's visit to Washington'.²⁵ Rostow was medewerker van de NSC (National Security Council), het is dus goed mogelijk dat de waarschuwing inderdaad van hem kwam.

In het gesprek met Kennedy op 10 april leek Luns inderdaad onaangenaam verrast door het Amerikaanse standpunt en de houding van Kennedy. Vooral omdat, zo schrijft Gardner, 'Kennedy politely evaded giving his Dutch visitors any assurance that the US would oppose Indonesian use of force in West Irian'.²⁶ Luns was sowieso al niet in een opperbeste stemming naar Washington vertrokken omdat de Amerikanen verstek hadden laten gaan bij de openingszitting van de nieuw opgerichte Nieuw-Guinea Raad.²⁷ Toen Luns dit ter sprake bracht, gaf Kennedy toe dat de Amerikaanse afwezigheid zijn persoonlijke beslissing was geweest.²⁸ De Amerikaanse historicus Arthur M. Schlesinger Jr. beschrijft in zijn boek *A Thousand Days: J.F. Kennedy in the White House* (1965) dat 'at one meeting with the President, Luns was so carried away by the injustice of it all that he waved a flabby forefinger in Kennedy's face, a gesture which Kennedy courteously ignored'.²⁹

Ten tijde van het gesprek met Luns had Kennedy nog niet met Bernhard gesproken. Er is reden om aan te nemen dat het Amerikaanse standpunt inzake Nieuw-Guinea onder de regering Kennedy sowieso niet meer hetzelfde neutrale standpunt was als van de regering Eisenhower, iets wat Luns moet hebben gevoeld. Meteen na de aanstelling van Kennedy had de Amerikaanse ambassadeur in Indonesië Howard Jones geadviseerd vooral veel aandacht te geven aan Soekarno, omdat hij daar erg gevoelig voor was. Jones herhaalde tegen Kennedy en zijn adviseurs wat Soekarno letterlijk tegen hem en elke andere Amerikaan die hij tegen kwam had gezegd: 'If the United States Government will change its position on West Irian and support our claim, I will abandon neutrality between the two blocs and take sides with America – like that!' waarbij hij met zijn vingers knipte.³⁰ Omdat de Amerikanen naast de band met Nederland ook met Indonesië een goede relatie wilden opbouwen, zal men in Washington ongetwijfeld gevoelig zijn geweest voor een dergelijke uitspraak. Kennedy wilde namelijk te allen tijde een nieuw strijdtoneel in Zuid-Oost Azië vermijden. Hij overwoog daarom een meer open houding tegenover Indonesië om te voorkomen dat het land door de Sovjet-Unie zou

²⁴ *Andere Tijden*, afl. 'Het einde van Nieuw-Guinea: een Prins in de wereldpolitiek', 19 maart 2002 (VPRO en NPS).

²⁵ Paul F. Gardner, *Shared hopes, separate fears. Fifty years of U.S.-Indonesian relations* (Boulder 1997), 174.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ De Nederlandse regering had de bevolking van Nieuw-Guinea op termijn onafhankelijkheid toegezegd. De oprichting van deze raad, een regering van het gebied bestaande uit plaatselijke vertegenwoordigers, was daartoe een eerste stap.

²⁸ Huydecoper, 51.

²⁹ Arthur M. Schlesinger, Jr., *A thousand Days: John F. Kennedy in the White House* (Londen 1965), 494.

³⁰ Jones, *Indonesia*, 179.

worden ingepalmd. Dit paste bij zijn opvatting dat de Derde Wereld gold als het cruciale slagveld tussen communisme en democratie.³¹

Op 24 april 1961 arriveerde Soekarno als onderdeel van zijn wereldreis in Washington. Met de adviezen van Jones in het achterhoofd onthaalde Kennedy Soekarno op grootse wijze. In plaats van hem op te wachten op het Witte Huis, zoals gebruikelijk was, kwam Kennedy naar het vliegveld om Soekarno daar welkom te heten met een uitgebreide militaire parade. Hij noemde hem ‘de Washington van Indonesië’, een eretitel die Kennedy volgens Giebels niet alleen gebruikte om in te spelen op Soekarno’s ijdelheid, want buiten Nederland werd Soekarno op dat moment als een groot staatshoofd beschouwd.³² Later op de middag fluisterde Kennedy ambassadeur Jones in het oor: ‘I ought to have a present for him. Do you think he would like a helicopter?’ Jones bevestigde dat hij zich geen beter cadeau kon voorstellen.³³ Soekarno was erg te spreken over dit cadeau, hij voelde zich vele malen beter behandeld dan bij zijn bezoek aan Eisenhower een paar jaar eerder. ‘President Kennedy begreep mij. Hij benaderde mij hartelijk en op de man af’, schreef hij later in zijn autobiografie.³⁴ De grootse ontvangst was vooral bedoeld om Soekarno duidelijk te maken dat wat Kennedy betreft de ontmoeting een nieuwe start betekende voor de relatie tussen de Verenigde Staten en Indonesië. Die opzet leek dus geslaagd. Het zou de sfeer bij de gesprekken tussen de twee staatshoofden ten goede komen.

Een dag later arriveerde Prins Bernhard op het Witte Huis, samen met ambassadeur Van Roijen. Bernhard heeft zich tijdens dat gesprek, in tegenstelling tot wat Oltmans vermoedde, vrij terughoudend opgesteld. Hij was vooral benieuwd hoe de gesprekken tussen Kennedy en Soekarno waren verlopen, waarop Kennedy antwoordde dat Soekarno vooral interesse toonde voor het onderwerp Nieuw-Guinea. Bernhard beklemtoonde vervolgens dat veel Nederlanders hoopte op een oplossing en het beëindigen van hun verantwoordelijkheid over het gebied. In de uitzending van *Andere Tijden* wordt benadrukt dat Bernhard in dit gesprek zijn werkelijke mening grotendeels voor zich hield door de aanwezigheid van Van Roijen, die moest rapporteren aan Luns.³⁵ Die mening zou hij vier dagen later en inmiddels teruggekeerd op Soestdijk wél verkondigen toen hij sprak met de Amerikaanse advocaat Henry G. Walter Jr.. De Prins gaf Walter een document mee met de titel ‘P.B. proposal’, waarin hij uiteenzette hoe volgens hem de kwestie diende te worden opgelost. Walter gaf dit document op zijn beurt door aan Walt Rostow en McGeorge Bundy, samen met Rostow behorend tot de belangrijkste adviseurs van Kennedy.³⁶

Bernhard was ervan overtuigd dat Nederland zich uit Nieuw-Guinea moest terugtrekken en zich moest concentreren op Europa. Het grootste struikelblok daarbij was minister Luns, die was verwickeld

³¹ Zie bijvoorbeeld Koster, *Een verloren land*, 38-40.

³² Giebels, 251.

³³ Jones, 194.

³⁴ C. Adams, *Sukarno: een autobiografie, uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams* (1967), 337.

³⁵ *Andere Tijden*, 19 maart 2002. Zie ook de bijlage ‘Het einde van Nieuw-Guinea: Prins in de wereldpolitiek’ op: <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/5655334/>

³⁶ *Ibidem*, zie ook Drooglever, 401.

in 'a personal vendetta with the Indonesians', aldus het 'P.B. proposal'.³⁷ Er was echter verdeeldheid in de Nederlandse regering, waardoor er kansen lagen voor het plan, vooral als de Amerikanen het zouden indienen. De belangrijkste punten van dit plan waren (1) dat Nederland zich bereid verklaarde Nieuw-Guinea over te dragen aan een multinationale trustschap, ongeacht of Nederland zelf een van de trusthouders zou zijn, (2) dat Nederland nooit meer een teruggave van Nieuw-Guinea zou aanvaarden, ook niet wanneer de bevolking van Nieuw-Guinea zich middels een referendum zelf over haar toekomst zou kunnen uitspreken en (3) dat Nederland zijn ambtenaren slechts in functie zou houden zo lang als de trusthouders dat wensten of totdat ze hen wilden vervangen.³⁸ Bernhard hoopte met dit document de Amerikanen te bewegen Nederland onder druk te zetten, in eerste instantie in het geheim en als dat niet zou werken in het openbaar.

Slot

Vanaf juni 1961 zou in het geheim tussen Nederland en de Verenigde Staten worden onderhandeld over Nieuw-Guinea, onder meer over het vinden van een vorm van trustschap, al dan niet onder de vlag van de Verenigde Naties, waarin Nieuw-Guinea kon worden ondergebracht. Indonesië werd bij deze besprekingen niet betrokken want, zo zegt Joseph Sisco, destijds werkzaam op het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken, 'wij hadden nu eenmaal meer sympathie voor de Nederlanders en waren op zoek naar een gemeenschappelijk belang'.³⁹ Bij de officiële besprekingen in 1962 onder leiding van de Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker werden de Indonesiërs wel betrokken. Het opvallende is dat de uiteindelijke overeenkomst, die na deze onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië in augustus 1962 werd bereikt, verrassend veel gelijkenis vertoont met het oorspronkelijke plan van Prins Bernhard, zoals doorgegeven aan het Witte Huis. De Amerikanen lijken daarbij precies de rol te hebben gespeeld die Oltmans oorspronkelijk voor ogen had.

Toch is het moeilijk na te gaan hoeveel invloed Oltmans daarop heeft gehad. Voor Oltmans zelf was zijn bezoek aan Rostow cruciaal, zeker achteraf. Of hij bij de Amerikaanse beleidsmakers een onuitwisbare indruk heeft achtergelaten valt echter te betwijfelen. Zijn bezoek aan Rostow wordt bijvoorbeeld niet genoemd door Schlesinger, die wel uitgebreid ingaat op het gesprek tussen Luns en Kennedy. Historicus Ben Koster stelt dat Rostow Oltmans' plannen beschouwde als 'a very long shot', maar het 'toch de moeite waard [vond] de formules nader te onderzoeken'; hoewel Washington de voorstellen volgens Koster 'voorlopig te radicaal' vond en zich eerst wilde richten op de vorming van een trustschap.⁴⁰ Drooglever schrijft echter dat het memorandum 'belangrijk genoeg gevonden [werd] om het aan Kennedy voor te leggen en het met enige nadruk te vermelden in de briefing voor de

³⁷ Bijlage op: <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/5655334/>

³⁸ Drooglever, 402.

³⁹ Bijlage op: <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/5655334/>

⁴⁰ Koster, 52-3.

president ter voorbereiding van het gesprek met Luns'.⁴¹ Rostow was in ieder geval een van de adviseurs die Kennedy ten aanzien van Nieuw-Guinea hebben geïnstrueerd. Het is denkbaar dat vanuit dit soort gesprekken op advies van Oltmans contact werd gezocht met Prins Bernhard. Het is echter evengoed mogelijk dat de ontmoetingen tussen Kennedy en Bernhard door de Prins zelf geïnitieerd werden. In dat geval zou Oltmans verworven tot slechts een van de vele (onofficiële) adviseurs van het Witte Huis. Feit is dat Bernhard uitgebreid contact heeft gehad met Kennedy. Uit de dankbrief van de laatste mogen we zelfs opmaken dat hij zich iets heeft aangetrokken van de inzichten van de Prins. Oltmans' doel was daarmee bereikt, al blijft het de vraag in hoeverre hij daaraan zelf heeft bijgedragen.

⁴¹ Drooglever, 394-95.

5. Het einde van de groep-Rijkens

In april 1961 was Oltmans nog altijd in de weer om leden van de groep-Rijkens met Soekarno in contact te brengen. Hij was nooit officieel in dienst geweest bij deze groep industriëlen, maar legde in opdracht van hen in de jaren 1956-1961 vaak contacten met Indonesische politici en ambtenaren, of werd eropuit gestuurd om poolshoogte te nemen, zoals in Indonesië in 1957. De belangrijkste figuren binnen de groep-Rijkens waren Paul Rijkens zelf, Kees Scholtens, oud-chef van de Koninklijke/Shell in Indonesië, en Emile van Konijnenburg, onderdirecteur van KLM en tevens het belangrijkste contact van Oltmans binnen de groep. Het doel van de groep was, zoals Rijkens het zelf verwoordt, om de ‘zich steeds verbredende kloof tussen beide landen [Nederland en Indonesië] te helpen overbruggen, waar onze regering die overbrugging niet kon beginnen. Zij beoogde de mogelijkheid voor te bereiden voor beide regeringen om, voorlopig onofficieel met elkaar te kunnen praten.’¹

Op 23 april arriveerden Van Konijnenburg en Scholtens in de Verenigde Staten. Later op die dag vond er een ontmoeting plaats tussen deze twee heren, Oltmans en Zain. Het onderwerp van gesprek was een eventuele ontmoeting met Soekarno. Zo’n ontmoeting was volgens Scholtens en Van Konijnenburg noodzakelijk, omdat meer autoriteit nodig was ‘om te helpen een procedure te vinden, die wij aan de Nederlandse regering, dus de politiek, kunnen verkopen.’² Zain gaf in het gesprek het Indonesische standpunt nog eens weer, zoals dat in feite sinds 1955 niet gewijzigd was:

‘Holland moet gewoon uitscheiden met dat eeuwige maar... Er zou hier in Washington door u moeten worden gewerkt aan de manier hoe we op de hoofdlijn terecht zullen komen. Dit comité [van de groep-Rijkens] moet het werk doen om tot officiële besprekingen tussen beide regeringen te komen... Al deze dingen heb ik in Geneve [Geneefse Conferentie in 1955] gezegd, maar mijnheer Luns wilde niet luisteren.’³

Na dit gesprek werd Oltmans door Zain geadviseerd zich voorlopig slechts als lobbyist op te stellen en zich niet te veel met Scholtens en Van Konijnenburg te laten zien, onder andere omdat Oltmans nog altijd op slechte voet stond met Max Maramis, die op dat moment deel uitmaakte van de Soekarno-delegatie.

Uit de woorden van Zain – in vergelijking met sommige andere Indonesische politici en diplomaten een bijzonder redelijke gesprekspartner, die zich nog sterk verbonden voelde met Nederland – blijkt dat de Indonesiërs in 1961 langzamerhand hun geduld begonnen te verliezen met de

Hoofdstuk 5

¹ Rijkens, *Handel en wandel*, 169.

² Oltmans, *Memoires 1961*, 111.

³ *Ibidem*, 112.

weinig actieve Nederlandse houding. Hoewel de pogingen van de groep-Rijkens werden gewaardeerd, hadden ze tot nu toe weinig tot niets opgeleverd. Twee dagen later, op 25 april, werden Scholtens en Van Konijnenburg nog wel hartelijk ontvangen door Soekarno en Soebandrio, maar uit het gesprek dat volgde bleek dat de goedbedoelde initiatieven niet zoveel zin hadden zolang ze niet door de officiële politiek werden gesteund. Voordat Scholtens en Van Konijnenburg weer naar Nederland zouden vertrekken, bevestigde Zain wat Soekarno en Soebandrio al min of meer hadden aangegeven: ‘Nu moet u wat bereiken in Den Haag, anders gelooft men in Djakarta mij ook niet meer. Nu moet u (...) aantonen, dat uw groep politieke invloed heeft.’⁴

Scholtens en Van Konijnenburg vertrokken vervolgens naar Nederland. Oltmans had nog een aantal uitgebreide gesprekken met Zain, waarin de laatste Oltmans een soort diplomatietraining gaf. Zain beschouwde Oltmans voornamelijk als een onervaren, maar desondanks nuttige contactpersoon. Hij gaf hem (en indirect de groep-Rijkens) een opdracht mee, voordat ook Oltmans op 18 mei naar Nederland zou vertrekken: ‘Jullie moeten in Holland een geweldig gevecht leveren en bewust laten ontstaan. Veroorzaak maar een ontploffing dan kan Bungarno zijn konklusies trekken.’⁵ Het is echter de vraag of Zain werkelijk een politieke rel wilde veroorzaken in Nederland, want hij legde over het algemeen steeds de nadruk op de diplomatie. Oltmans zou zijn spel vooral ‘bedachtzaam en voorzichtig’ moeten spelen. Hij leidde uit het laatste gesprek met Zain in ieder geval af dat er iets moest gebeuren om de impasse te doorbreken en zou daartoe zijn eigen methode vinden.

Terug in Nederland hoorde Oltmans over de telefoon van Van Konijnenburg: ‘de brief met het mandaat om met Soekarno te gaan spreken is er.’⁶ Paul Rijkens zou de brief persoonlijk tekenen. Oltmans had echter zijn twijfels of de brief voor de Indonesiërs voldoende zou zijn. In de betreffende brief van Rijkens aan Soekarno, gedateerd op 19 mei 1961, stond onder meer dat

‘de zienswijze van de regeering is, dat haar niets liever zou zijn dan het scheppen van een mogelijkheid om te komen tot een gesprek. De regeering juicht het dan ook toe, dat in een informeel gesprek wordt gepoogd een procedure hiertoe te vinden. Zij stemt er mede in, dat hiervan aan Uwe excellentie mededeeling wordt gedaan.’⁷

De groep-Rijkens was ten tijde van deze brief al ruim vijf jaar bezig met het leggen van informele contacten met de Indonesiërs, in die zin stond in de brief in feite helemaal niets nieuws. De gesprekken die moesten leiden tot officiële besprekingen, moesten nog altijd worden gevoerd. Dan nog was het afwachten of de Nederlandse regering wilde praten met de overdracht van Nieuw-Guinea als uitgangspunt, zoals de Indonesiërs feitelijk wensten. De overdracht zelf, kwam in Rijkens’ brief niet

⁴ Ibidem, 120.

⁵ Ibidem, 150.

⁶ Ibidem, 152.

⁷ Rijkens, *Handel en Wandel*, 172.

eens ter sprake.

Het antwoord van Soekarno op Rijkens' brief, gedateerd op 22 mei, was weliswaar optimistisch van toon, maar hij herhaalde wat de groep-Rijkens zelf al lang wist: 'Ik apprecieer ten zeerste het initiatief (...) U kunt er op rekenen, dat ik mijn volledige steun zal geven aan de totstandkoming van elke ontmoeting op de basis van bestuursoverdracht van West-Irian aan Indonesië.' Verder bevestigde Soekarno (ook niet voor het eerst) dat hij na het oplossen van de kwestie het liefst zo snel mogelijk de verhouding tussen Nederland en Indonesië wilde herstellen.⁸ Het was nu juist dit gesprek op basis van bestuursoverdracht dat de groep-Rijkens niet kon garanderen. Hoewel de vriendelijkheid in de briefwisseling de overhand leek te hebben, was men in feite geen stap dichterbij een oplossing gekomen.

Oltmans heeft de precieze inhoud van deze brieven vermoedelijk pas veel later achterhaald. Zijn bedenkingen over de waarde van de brief van Rijkens lijken echter terecht te zijn geweest. Oltmans' twijfel over de activiteiten van de groep-Rijkens zou in de laatste weken van mei alleen maar verder toenemen, daarin mede gesteund door Henk Hofland, die nooit veel vertrouwen in de groep had gehad. Overigens had dit ook te maken met het feit dat Oltmans door Van Konijnenburg steeds minder goed op de hoogte werd gehouden, wat hem irriteerde. Op 28 mei kwam hij daarom tot het besluit zich te laten interviewen. In dat interview wilde Oltmans op subtiële wijze laten doorschemeren dat de rol van de groep-Rijkens was uitgespeeld, want

'nooit of te nimmer zou de regering of de politiek de amateur-diplomatie in de gelegenheid stellen op stoelen van staatslieden te gaan zitten, terwijl de Indonesische zijde glashelder had aangegeven, dat afgezanten van Paul Rijkens zonder mandaat niet langer de moeite dienden te nemen om achter de schermen te komen praten.'⁹

Hij beschouwde zijn interview als 'een zorgvuldig overdacht startsein van een gigantische rel'.¹⁰

De groep-Rijkens in de publiciteit

In het interview, dat op 3 juni 1961 werd gepubliceerd in *Vrij Nederland*, legt Oltmans een verband tussen de Bilderberg-groep, Prins Bernhard, Paul Rijkens en de groep-Rijkens. Hij maakt melding van contacten vanuit deze hoek met Soekarno en Kennedy, waarbij ernaar werd gestreefd een vreedzame oplossing voor het conflict te vinden. Oltmans zegt nergens letterlijk dat de groep-Rijkens dan wel de Bilderberg-groep aan een hopeloze missie bezig is. Hij wijst er slechts op dat de initiatieven vanuit deze groepen weliswaar door Soekarno worden toegejuicht, maar dat ze zonder mandaat van de regering niet

⁸ Ibidem, 173.

⁹ Oltmans, *Memoires 1961*, 170-71.

¹⁰ Ibidem, 179.

erg waardevol zijn.¹¹

Oltmans' gebruik van de term 'Bilderberg-groep' was feitelijk niet helemaal juist. Een dergelijke benaming verwijst naar de deelnemers van de Bilderbergconferenties.¹² Prins Bernhard en Paul Rijkens waren weliswaar beiden betrokken bij deze conferenties, kenden elkaar daarvan en raakten bevriend, maar de initiatieven in de kwestie Nieuw-Guinea kwamen vanuit de groep-Rijkens. Bernhard handelde vermoedelijk namens of in ieder geval met de steun van de groep-Rijkens – hoewel Bernhard in 2002 aan de medewerkers van *Andere Tijden* liet weten dat hij uit eigen initiatief handelde¹³ – maar de Bilderbergconferenties stonden daar geheel los van. Dat Oltmans desondanks sprak van 'de Bilderberg-groep' en Rijkens en vooral Bernhard ermee in verband wilde brengen had twee redenen. In de eerste plaats was Oltmans van mening dat 'beide organisaties parallel en door elkaar' liepen.¹⁴ Dat de Bilderberg-groep zich niet direct met de kwestie bemoeide, maakte voor Oltmans dus niet zoveel uit. In de tweede plaats hoopte hij op reacties op zijn interview. Hij wilde daarbij vooral de rol van de Prins in de publiciteit brengen; 'een rol', zegt Oltmans, 'waarvan ik zelf het fijne niet wist, maar waarvan ik hoopte, dat het ontstane kabaal de onderste steen boven zou brengen.'¹⁵

Een week later verscheen in *Vrij Nederland* een kort stukje vanuit de redactie, waarin 'een zeer bevoegde autoriteit' wordt geciteerd, die alle betrokkenheid van de Bilderberg-groep bij de kwestie Nieuw-Guinea ontkent: 'Het is dus ook volstrekt onwaar, dat hetzij dr. Rijkens, hetzij enkele leden van de Bilderberg-groep... door president Soekarno in audiëntie (zijn) ontvangen.'¹⁶ Feitelijk gezien klopte dit bericht, want Paul Rijkens had zelf inderdaad nooit met Soekarno gesproken. Slechts leden van de groep-Rijkens, niet de Bilderberg-groep werden door Soekarno ontvangen. Doordat voor Oltmans de twee groepen echter dezelfde lobby representeerden, zag hij deze reactie als extra reden om te werken aan een zeer felle tegenreactie, die weer een week later in *Vrij Nederland* zou verschijnen. Om aan te geven hoe uitwisselbaar de beide groepen voor Oltmans waren; in zijn dagboek schreef Oltmans in die dagen verschillende malen te werken aan 'een Open Brief aan de groep-Rijkens'¹⁷, terwijl het stuk op 17 juni zou worden gepubliceerd als 'Antwoord aan de Bilderberg-groep'.

Arend Lijphart is ervan overtuigd dat Oltmans met opzet de foutieve benaming Bilderberg-groep heeft gebruikt. Hij suggereert bovendien dat Oltmans bij zijn actie werd beïnvloed door de Indonesische regering, omdat 'this effort to implicate the Dutch Royal House was completely in line with president Sukarno's wellknown conviction that Queen Juliana and Prince Bernhard had been advocates of a more conciliatory Dutch policy toward Indonesia for a long time.'¹⁸ Oltmans was weliswaar op de hoogte van Soekarno's zienswijze, maar hij benadrukt verschillende keren met trots dat

¹¹ *Vrij Nederland*, 3 juni 1961, 4.

¹² Zie voor toelichting, noot 3 in hoofdstuk 2 en noot 8 in hoofdstuk 4.

¹³ *Andere Tijden*, 19 maart 2002.

¹⁴ Oltmans, *Den Vaderland getrouwe*, 149.

¹⁵ Oltmans, *Memoires 1961*, 203.

¹⁶ *Vrij Nederland*, 10 juni 1961, 1.

¹⁷ Oltmans, *Memoires 1961*, 194.

¹⁸ Lijphart, 227.

hij volledig uit eigen initiatief handelde, net als twee maanden eerder bij zijn bezoek aan Rostow. Dat hij bewust de naam Bilderberg liet vallen om Bernhard erbij te betrekken is niet onmogelijk, maar of Oltmans dit zelf zou beschouwen als een opzettelijke fout is zeer de vraag, omdat voor hem zoals gezegd de beide groepen zeer met elkaar verweven waren. Bovendien was Oltmans veel te onvoorspelbaar om gestuurd te worden. De publicaties kwamen zowel voor de Indonesiërs, inclusief Soekarno, als voor de groep-Rijkens zelf geheel onverwachts.

In zijn open brief spreekt Oltmans naast Rijkens ook Van Konijnenburg en Scholtens direct aan. Zelfs Frits Philips wordt in de brief genoemd, die in 1959 in Kopenhagen een kort onderhoud met Soekarno had gehad en daarna tegen Oltmans (die toen ook in Kopenhagen was) zei: 'Ik ben hier niet geweest en laat mij maar geruisloos naar Nederland terugkeren.'¹⁹ Hij beschuldigt Rijkens en consorten van 'lafhartigheid' en vraagt de groep (die ik vanaf hier verder de groep-Rijkens zal noemen) met klem de moed te tonen om in het daglicht te treden, verantwoordelijkheid te nemen voor haar daden en de consequenties daarvan te accepteren, in plaats van alle betrokkenheid in de kwestie te ontkennen. Verder stelt hij ze een hele reeks provocerende vragen in de trant van: 'Waar bent u bang voor? Vreest u Luns? De BVD? Onderschat u nog altijd de Indonesiërs en Soekarno? (...) Is het verantwoord langer te zwijgen en dilettantisch geheimzinnig te blijven doen?' Ook laat Oltmans doorschemeren dat de regering precies op de hoogte was van de activiteiten van de groep-Rijkens, door te verwijzen naar contacten met minister Luns (5 juni 1961) en premier De Quay (7 juni 1961). Oltmans eindigt het stuk met een serie inhoudelijke (retorische) vragen over de activiteiten van de groep-Rijkens waarop hij zelf het antwoord al weet, maar waarvan hij vindt dat ook de rest van Nederland en de nog in Indonesië verblijvende Nederlanders recht hebben op een antwoord.²⁰

Dat er vanuit de groep-Rijkens inderdaad van jongs af aan contacten waren met de regering, ook met minister Luns, bevestigt Paul Rijkens in zijn memoires: '...de regering was op de hoogte van de stappen die wij ondernamen. Minister Luns zei toen ik de zaak met hem besprak: "Ach, het is altijd te proberen. Zelf verwacht ik er niets van. Maar doe maar."²¹ Eind 1959 was er vanuit de groep zelfs een uitgebreide poging ondernomen om minister De Quay te 'bewerken', omdat vermoed werd dat hij het in werkelijkheid niet voor honderd procent met het beleid van Luns eens was. Op 25 november van dat jaar kreeg De Quay 'een zware delegatie uit het bedrijfsleven' op bezoek, waaronder zich onder meer Van Konijnenburg, Philips en de voorzitter van de Ondernemersraad, J. van Oldenborgh, bevonden. Zes dagen later, op 1 december 1959, had De Quay ook nog een gesprek over de kwestie Nieuw-Guinea met Paul Rijkens zelf, zoals Gase uit de dagboeken van De Quay heeft vernomen.²² Een verandering van het beleid zou dat overigens niet opleveren.

¹⁹ Dit bezoek van Philips stond overigens los van de activiteiten van de groep-Rijkens, hoewel Philips wel contacten onderhield met deze groep. Minister-president De Quay was op de hoogte van Philips' bezoek. Oltmans zou het bezoek van Philips aan Soekarno via Hans Beynon op 9 mei 1959 in *De Volkskrant* openbaar maken.

²⁰ *Vrij Nederland*, 17 juni 1961, 1.

²¹ Rijkens, 171.

²² Gase, 65.

Reacties en gevolgen

Oltmans' open brief was bij veel journalisten reeds een dag voor publicatie bekend. Oltmans' vriend Hofland had er zelfs al uitgebreid met hem over gesproken en kon daardoor een dag eerder een sussend artikel publiceren in *Algemeen Handelsblad* waarin hij reeds naar Oltmans' open brief verwees en probeerde zowel het lijf van Oltmans als dat van de groep-Rijkens enigszins te redden.²³ Reacties van andere journalisten, waarvan de eersten op dezelfde dag verschenen als Oltmans' brief, waren minder vriendelijk. *De Telegraaf* vermoedde vooral een wraakactie van de "journalist" Oltmans: 'blijkbaar wilde het comité [de groep-Rijkens] geen gebruik meer maken van [de] diensten van deze specialist in onbetaalde rekeningen.'²⁴ *Het Vaderland* herhaalt grotendeels het artikel uit het *Algemeen Handelsblad* van een dag eerder en merkt daarnaast op dat er in Oltmans' brief in feite 'meer boze en emotionele verwijten dan onthullingen' staan.²⁵

Na een serie vrij positieve hoofdartikelen in het communistische dagblad *De Waarheid* op 20 juni²⁶, kwam er in de gehele pers een grote stroom reacties op gang, die ruim anderhalve maand zou aanhouden. Er was veel kritiek op het optreden van Oltmans en veel ophef over de activiteiten van de groep-Rijkens, al dan niet met medeweten van de regering. G.B.J. Hiltermann van de *Haagse Post* noemt Oltmans' voorstelling van zaken 'onzinnig en schadelijk', neemt het daarna op voor de groep-Rijkens en verwijt de leden slechts 'een gebrek aan ervaring'.²⁷ H.A. Lunshof van *Elseviers Weekblad* schrijft: 'De groep-Rijkens kan niet onderhandelen. Alleen de regering kan en moet dat doen. Deze regering moet ophouden met dubbel spel te spelen. Een gedeelte van de regering heult in het geniep met de groep-Rijkens.'²⁸ *De Volkskrant* schreef dat de regering 'voortaan elk contact met deze 'bemiddelaars' [moest] vermijden'.²⁹

In deze trant bleven er tot diep in augustus allerlei artikelen verschijnen. Oltmans zelf publiceerde op 1 juli nog een uitgebreide uiteenzetting over alle activiteiten van de groep-Rijkens vanaf 1956.³⁰ Rijkens zelf wilde meteen na het verschijnen van Oltmans' brief een 'rechtzetting' publiceren om een eventuele verkeerde indruk van de groep bij het publiek weg te nemen, maar tijdens een gesprek met De Quay op 19 juni zegt de laatste tegen Rijkens: 'Wij hebben al zoveel ellende met die Nieuw-Guinea zaak – laten wij het nog even aanzien en er allebei over nadenken.' Rijkens ging akkoord, maar constateerde tot zijn grote verontwaardiging nog dezelfde avond dat de regering via een woordvoerder van Buitenlandse Zaken aan de pers liet weten dat zij zich volledig van de activiteiten van de groep-

²³ *Algemeen Handelsblad*, 16 juni 1961, 1.

²⁴ *De Telegraaf*, 17 juni 1961, 3.

²⁵ *Het Vaderland*, 17 juni 1961, 4.

²⁶ *De Waarheid*, 20 juni 1961, 1 e.v.

²⁷ *Haagse Post*, 24 juni 1961, 5.

²⁸ *Elseviers Weekblad*, 24 juni 1961, 3.

²⁹ *De Volkskrant*, 22 juni 1961, 3.

³⁰ *Vrij Nederland*, 1 juli 1961, 1.

Rijkens distantieerde.³¹ Het communiqué dat Rijkens al klaar had liggen, zou hij daarom toch publiceren, hoewel pas op 15 augustus. In dat communiqué bevestigt de groep-Rijkens dat ze zich zal gedragen naar de wens van de regering om haar activiteiten inzake Nieuw-Guinea te staken. Bij wijze van verantwoording worden vervolgens de beweegredenen van de groep uiteengezet. Zonder de raad van de regering naast zich neer te leggen, zegt het communiqué tot slot, ‘zal de groep-Rijkens blijven ijveren, met geen ander dan het Nederlandse belang voor ogen, voor herstel van normale vriendschappelijke betrekkingen tussen Nederland en Indonesië.’³² Afgezien van deze weinig overtuigende, hernieuwde strijdbaarheid, leek de rol van de groep-Rijkens hiermee definitief uitgespeeld.

Het effect van Oltmans’ actie was groot. Hij kreeg behalve vanuit de pers, ook in zijn eigen omgeving commentaar. Ambassadeur Zain was kwaad omdat Oltmans hem voor het blok zette: ‘Je dwingt mij te kiezen tussen jou en de anderen van de groep-Rijkens (...) Samen hebben we dit spelletje opgezet. Je zet nu dus ook mij voor schut.’ Zain was een onderhandelaar pur sang die op dat moment geloofde in een diplomatieke oplossing. Hij hield niet van de ‘Amerikaanse methoden’ van Oltmans. ‘Je hebt alléén maar bereikt’, zei hij tegen Oltmans, ‘dat iedereen nu eerst weer in zijn schulp kruipt.’³³ Emile van Konijnenburg, waar Oltmans in de jaren vanaf 1956 erg veel contact mee had gehad, reageerde geschrokken en teleurgesteld. In antwoord op een ‘vredesbrief’ die Oltmans hem had gestuurd schreef Van Konijnenburg:

‘De situatie doet mij denken aan het verhaal van het jongmens, dat meende dat zijn verloofde niet meer om hem gaf, naar een wapenzaak ging, een revolver kocht en haar overhoop schoot (...) Als mijn woorden een bepaalde indruk hebben gemaakt, die je bevreedde, waarom dan niet eens ernstig de zaak uitgesproken, waarom dan ineens een schot?’³⁴

Achteraf, bij het schrijven van zijn memoires, geeft Oltmans toe dat hij na de publicatie van zijn brief een gevoel van medelijden had, met name met Van Konijnenburg. Hij blijft echter van mening dat het in de openbaarheid brengen van de activiteiten van de groep-Rijkens ‘een bitter, noodzakelijk kwaad’ was.³⁵ Het diende een hoger doel: hernieuwde aandacht voor en discussie over de kwestie Nieuw-Guinea.

De affaire rond de publiciteit van de groep-Rijkens zou in de politiek geen grote rel veroorzaken, zoals Oltmans hoopte, maar wel de nodige discussie teweeg brengen. Premier De Quay was ook in 1961 gevoelig voor de argumenten en initiatieven van de groep-Rijkens³⁶, maar had volgens Gase geen

³¹ Rijkens, 176-77.

³² *Algemeen Handelsblad*, 15 augustus 1961, 3.

³³ Oltmans, *Memoires 1961*, 201-2.

³⁴ KB dagboek W.O. inv. nr. 1961 XXII, 22 juni.

³⁵ Oltmans, *Memoires 1961*, 199.

³⁶ Vgl. Brouwer, 185.

kans gezien het kabinet mee te krijgen. Hij vermoedt dat daarbij ook een rol speelde dat het bedrijfsleven niet eensgezind achter de opvattingen van de groep stond, zoals hij opmaakt uit een dagboekaantekening van De Quay.³⁷ Nadat de groep-Rijkens in de publiciteit kwam, was die binnen het Nederlandse parlement veelvuldig onderwerp van gesprek, hoewel de kritiek op het regeringsbeleid beperkt bleef. Alleen de PvdA liet van zich horen door zich uit te spreken voor een internationale oplossing. Openlijke steun aan de groep werd in de regering en het parlement vrijwel onmogelijk. Mede doordat, in de bijtende woorden van Hofland, ‘in de Tweede Kamer door politieke nullen als de AR-man Algra dapper werd gesproken van “politieke amateurs” die zich beter bij de margarine kunnen houden enz., enz.’ Hij voegt daar nog aan toe: ‘Zelf wist iemand als Algra het natuurlijk veel beter: pal staan – totdat Bruins Slot [fractievoorzitter van de ARP] de tegenorder gaf [zoals eind 1961 zou gebeuren].’³⁸ Hoewel het officiële beleid niet werkelijk zou worden veranderd, werd er in de regering en het parlement nu wel openlijk gediscussieerd over de kwestie Nieuw-Guinea. Voor het eerst leek men wat minder eensgezind in Den Haag.

De publieke opinie, zo laat historicus Jan Willem Brouwer zien, liet zich door alle ophef niet beïnvloeden. Luns werd dankzij zijn Nieuw-Guinea-beleid en zijn onbuigzaamheid tegenover grote staatsmannen als Soekarno en Kennedy in de periode 1959-1963 alleen maar populairder.³⁹ Onderzoek van NIPO laat bovendien zien dat de mening van het volk over wat Nederland met Nieuw-Guinea moest doen begin 1961 nauwelijks was veranderd ten opzichte van 1958. Het percentage dat koos voor het antwoord ‘nooit afstaan, zelf houden’ was zelfs gestegen van 5 naar 12 procent. In oktober 1961, na de ophef in pers over de groep-Rijkens, was weliswaar een lichte wijziging waar te nemen, maar nog steeds bleef 56 procent van de ondervraagden voorstander van ‘onder toezicht houden van Nieuw-Guinea tot “mondigheid” der Papoea’s’. Slechts 20 procent was van mening dat Nederland op een of andere manier uit Nieuw-Guinea moest verdwijnen. Gedurende de gehele periode 1945-1963 bleef een meerderheid van de ondervraagden een behoudende Indonesië-politiek voorstaan: ‘en dat in meerderheid onder alle partijen (inclusief de PvdA), behalve de communisten.’⁴⁰

De hernieuwde aandacht voor de kwestie Nieuw-Guinea bleef zodoende vooral beperkt tot de pers. Lijphart legt uit dat de Nederlandse pers in de periode tot 1956 een weinig onafhankelijke rol speelde in de kwestie Nieuw-Guinea. Vanaf 1956 werden sommige kranten iets kritischer, vooral als gevolg van de ‘Oproep van de Hervormde Synode’. Lijphart zet uitgebreid uiteen hoe de verschillende Nederlandse dag- en weekbladen in 1956-1962 stilaan hun standpunt in de kwestie Nieuw-Guinea wijzigden en verscherpten, waarbij in de tweede helft van 1961 ‘this gradual trend toward greater criticism of the government culminated in a wave of editorial opposition of unprecedented

³⁷ Gase, 78.

³⁸ Hofland, *Opmerkingen*, 92.

³⁹ Brouwer, 159.

⁴⁰ *Zo zijn wij. De eerste vijftig jaar NIPO-onderzoek* (Amsterdam 1970), 88-90.

magnitude'.⁴¹ Er werd nu openlijk gediscussieerd over de kwestie en de verschillende betrokkenen. De onthullingen van Oltmans hebben aan deze stroomversnelling een belangrijke bijdrage geleverd, hoewel zijn publicaties daartoe niet de enige aanleiding waren. Zo had Henk Hofland in april 1961 een manifest tegen de regeringspolitiek opgesteld met als de belangrijkste bezwaren dat Nederland in een internationaal isolement dreigde te raken en dat het de Papoea's opvoedde in vijandschap met Indonesië, terwijl ze zich daarmee in de toekomst toch op een of andere manier moesten zien te redden. Het manifest kreeg in korte tijd openlijke steun kreeg van ruim honderd prominente Nederlanders. De aandacht voor dit manifest en de ophef over de publicaties van Oltmans bevestigde, aldus Drooglever, dat er in Nederland weliswaar nog steeds 'weinig stemmen te horen [waren] die pleitten voor een rechtstreekse overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië', maar dat het duidelijk was dat 'het denkend deel der natie worstelde met de vraag, hoe het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's in overeenstemming kon worden gebracht met een of andere vorm van internationalisatie van het bestuur'.⁴²

Slot

Hoewel Oltmans zich niet officieel terugtrok, eindigde zijn directe betrokkenheid bij de kwestie Nieuw-Guinea in de zomer van 1961. Doordat de groep-Rijkens in de openbaarheid was gedwongen, was in feite ook zijn eigen diplomatieke rol uitgespeeld. De zin van eventuele informele besprekingen was niet langer aanwezig. De kwestie Nieuw-Guinea kreeg in Nederland voor het eerst de aandacht die het volgens Oltmans verdiende. Bovendien leefde hij sinds korte tijd in onmin met ambassadeur Zain, met wie hij daarvoor zoveel contact had gehad. Daardoor kwam zijn contact met de Indonesiërs tijdelijk op een laag pitje te staan. Een symbolisch eindpunt was misschien wel een ontmoeting met Soekarno in Washington op 17 september. Soekarno had net een nieuwe bespreking met Kennedy gehad, die wederom positief was verlopen, hij ontmoette daarna Oltmans kort in zijn hotelkamer en zei hem: 'Ik dank je voor alles wat je hebt gedaan en ook voor de stukken en brieven die je me via Sabur hebt gezonden.'⁴³ In oktober zou Oltmans zijn contacten met de Indonesische diplomaten weliswaar weer herstellen, maar aan de oplossing in het conflict zouden deze contacten niet meer wezenlijk bijdragen.

⁴¹ Lijphart, 227-249.

⁴² Drooglever, 397.

⁴³ Oltmans, *Memoires 1961*, 270.

Epiloog: de overdracht van Nieuw-Guinea

Oltmans maakte zich tegen het einde van het conflict op de valreep bij velen gehaat. Dit was vooral te danken aan een artikel dat hij in mei 1962 publiceerde in *Elseviers Weekblad*, omdat Smedts van *Vrij Nederland* het niet wilde hebben. *Elseviers* was op dat moment de rechts georiënteerde tegenhanger van het linkse, socialistische *Vrij Nederland*. Bovendien was bekend dat Lunshof, de hoofdredacteur van het blad, goede banden onderhield met minister Luns. In Indonesië zou het artikel van Oltmans en een vervolgartikel daarop een week later geschreven door Lunshof zelf, worden uitgelegd met de mededeling dat Oltmans zich ineens achter de politiek van Luns had geschaard. Oltmans zou dit tweede artikel, getiteld 'Het Verraad', dat in Nederland veel ophef veroorzaakte omdat opnieuw de groep-Rijkens en Prins Bernhard werden aangevallen, aan Lunshof hebben gedictieerd. Pas later zou blijken dat de meeste informatie in het artikel niet van Oltmans, maar van minister Luns kwam. Het gevolg van de publicatie van deze twee artikelen was dat Oltmans zowel in Nederland als in Indonesië plotseling hevig onder vuur kwam te liggen. Ten tijde van de overdracht van Nieuw-Guinea heeft hij daardoor veel vrienden verloren. Soekarno zou hij pas weer in 1966 terugzien.

Nadat Nieuw-Guinea was overgedragen hoopte Oltmans dat zijn conflict met Buitenlandse Zaken verleden tijd zou zijn. Dat was echter niet het geval. Oltmans was na lang wachten inmiddels lid geworden van de Federatie van Nederlandse Journalisten en Luns leek hem in eerste instantie met een nieuwe instructie aan alle diplomatieke en zelfstandige consulaire posten op 13 februari 1964 niet langer te willen tegenwerken. In het bericht stond onder meer 'dat ook aan de Heer Oltmans normale faciliteiten die aan alle journalisten worden verstrekt, door de posten kunnen worden verleend.'¹ Daarmee werden eerdere instructies ontkracht. Maar acht dagen later stuurde Luns nóg een instructie, die ik hier volledig citeer, omdat daaruit duidelijk wordt waarom Oltmans ook na de kwestie Nieuw-Guinea niet als een 'normale journalist' zou worden behandeld:

'Aan de heer Oltmans ware, zoals gesteld, thans de normale faciliteiten te verlenen, welke aan alle Nederlandse journalisten worden verstrekt. De heer Oltmans is bericht, dat hij daardoor b.v. in aanmerking komt voor perscommuniqués, persconferenties en plaatsing op eventuele distributielijsten voor journalisten. Ter vermijding van elk misverstand bij U, moge dienen, dat ik onder persconferenties uiteraard die conferenties versta, die voor alle journalisten toegankelijk zijn. Dit betekent echter niet, dat mijn mening over de kwaliteiten van de Heer Oltmans een verandering zou hebben ondergaan. U dient derhalve bij contacten met de Heer Oltmans de uiterste voorzichtigheid in acht blijven nemen en U zeker onthouden van enigszins vertrouwelijke dan wel 'off-the-record' mededelingen, die overigens geenszins deel uitmaken van de normale faciliteiten

Epiloog

¹ Geciteerd in Pasman, 66.

voor alle journalisten, evenmin als het aanbevelen van betrokkene bij autoriteiten of andere in het land Uwer vestiging.²

Dit was een van de belangrijkste berichten die Oltmans pas in 1991 te zien kreeg. Het verklaarde waarom Oltmans na de kwestie Nieuw-Guinea vaak het gevoel had dat hij nog steeds werd tegengewerkt.

De overdracht van Nieuw-Guinea

Dankzij de positieve gesprekken met Kennedy was bij Soekarno en Indonesië langzaamaan het idee ontstaan dat het conflict wellicht toch via onderhandelingen zou kunnen worden beëindigd. Soekarno's gebruikelijke onafhankelijkheidstoespraak op 17 augustus 1961 was milder dan in de voorafgaande jaren. In de Nederlandse regering was mede dankzij alle ophef in de zomer van 1961 het idee gerezen dat niet langer aan het standpunt kon worden vastgehouden dat Nieuw-Guinea Nederlands grondgebied was. Vanuit die gedachte werd eind september het plan-Luns gelanceerd, waarin onder meer werd voorgesteld het bestuur en de ontwikkeling van het gebied onder gezag van de Verenigde Naties te brengen. Op het oog leken beide partijen door deze 'nieuwe' houdingen dichter bij elkaar te komen, maar dat was niet het geval. Het plan werd zonder de Indonesiërs ervan op de hoogte te stellen voorgelegd in de VN. Bovendien zag het plan volgens Duynstee 'het kardinale punt over het hoofd'. Hoe vernuftig de voorstellen ook mochten zijn, en hoe royaal de financiële geste, 'geen internationalisatie is haalbaar noch uitvoerbaar zolang Indonesië zich hiertegen desnoods met extreme middelen zal blijven verzetten.'³ De voorwaarde van de Indonesiërs voor onderhandelingen bleef immers, dat was nooit veranderd, bestuursoverdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië. Dat kon desnoods met inschakeling van de Verenigde Naties, maar het uitgangspunt bleef hetzelfde.

Nederland bleef echter wijzen op het belang van de Papoea's, ervan overtuigd dat onder Indonesisch bestuur alles wat de Nederlanders hadden opgebouwd, teniet zou worden gedaan. De stemming in de Verenigde Naties was daardoor in plaats van op een gezamenlijke oplossing, veeleer gericht op het winnen van zoveel mogelijk medestanders voor het eigen standpunt. Het plan zou het dan ook niet halen en Indonesië raakte geïrriteerd over het optreden van Luns. Opnieuw was er de dreiging dat het conflict zou escaleren.

Ondertussen ging men in de Nederlandse regering nog altijd uit van de Amerikaanse militaire garanties. Luns hield vol dat Kennedy de toezeggingen van Dulles nooit had ontkracht en het kabinet bleef hem geloven. Er werden althans nooit enige kritische vragen gesteld. Huydecoper en zijn superieur Van Roijen hadden echter al vrij snel in de gaten dat de regering Kennedy heel anders over de kwestie dacht. Er werd daarover uitvoerig naar Den Haag geseind, maar, zo zegt Huydecoper, 'ik geloof

² Ibidem, 67.

³ Duynstee, 424-25.

evenwel niet, dat wij daarmee Luns hebben kunnen overtuigen. Hij scheen te blijven geloven dat er niet veel veranderd was in Washington.⁴ Volgens Gase heeft het kabinet De Quay tot aan februari 1962 vastgehouden aan haar oorspronkelijke beleidslijn. Dat eind 1961 de ARP inmiddels van standpunt was gewisseld – doordat ARP-Kamerlid Biesheuvel via gesprekken in de VS met onder meer Van Roijen en Averell Harriman (Kennedy's adviseur voor Zuid-Oost Azië) had ontdekt, dat bij een gewapend conflict met Indonesië Nederland inderdaad niet op steun van de VS hoefde te rekenen – veranderde niets aan de houding van het kabinet.⁵

Het keerpunt was een bezoek van Robert Kennedy aan Nederland in februari 1962. In diezelfde maand had de broer van de Amerikaanse president eerst Indonesië bezocht. Doel van dat bezoek was een vriendelijk gebaar naar de Indonesiërs, zoals Howard Jones uitlegt: 'We hoped that a friendly gesture, like a visit by the brother of the President, might slow Sukarno down; at least the possibilities of a peaceful settlement could be explored.'⁶ Robert Kennedy werd groots ontvangen door Soekarno. Bovendien voldeed Soekarno aan het verzoek van Kennedy om een ter dood veroordeelde Amerikaanse piloot, die al jaren in Indonesië op voltrekking van zijn vonnis wachtte, vrij te laten.⁷ Luns heeft later over dit bezoek van Kennedy aan Indonesië gezegd: 'Hij is enkele dagen in Indonesië geweest en heeft daar Soekarno's overigens leugenachtige verklaringen (...) voor zoete koek aangenomen.'⁸ Luns had het idee dat Kennedy door Soekarno was ingepalmd. Mede daardoor zou het bezoek van Kennedy aan Nederland zo desastreus zijn verlopen.

Tijdens dat bezoek werd duidelijk dat Nederland bij een militair conflict absoluut niet op Amerikaanse steun hoefde te rekenen. Volgens ambassadeur Van Roijen was Kennedy's standpunt heel redelijk, maar bracht hij het erg rot: 'Door zijn brutale en vlegelachtige gedrag tijdens het bezoek aan Nederland heeft hij heel wat mensen tegen zich in het harnas gejaagd.'⁹ Voor Van Roijen was dit standpunt geen verrassing. Dat was het voor de Nederlandse regering wel. Binnen het kabinet werd dan ook geschokt gereageerd op het Amerikaanse standpunt en Kennedy's verschijning. Luns zou de Kennedy's later zelfs beschuldigen van verraad.

Vanuit Amerikaans oogpunt was de houding van Robert Kennedy echter vrij goed te begrijpen. Volgens Arthur Schlesinger was Kennedy's missie in Jakarta bedoeld om een oorlog tussen Nederland en Indonesië te voorkomen. In tegenstelling tot Luns beweert Schlesinger echter dat Robert Kennedy helemaal geen goede indruk had van Soekarno.¹⁰ Dat hij met een keihard standpunt naar Nederland kwam, had niets te maken met eventuele sympathie voor de Indonesiërs. Lambert Giebels legt uit dat een rapport van een militaire adviseur van de CIA die met Kennedy was meegerisd doorslaggevend

⁴ Huydecoper, 51.

⁵ Gase, 122 en 85.

⁶ Jones, 204.

⁷ Giebels, 259.

⁸ Luns geciteerd in Gase, 94.

⁹ Van Roijen geciteerd in Gase, 189.

¹⁰ Arthur M. Schlesinger, Jr., *Robert Kennedy and his times* (Boston 1978), 569.

zou zijn voor Kennedy's beeldvorming over Indonesië. De CIA-man werd begeleid door T.G.J. Wibisana, een vertrouweling van Soekarno, die de Amerikaan een aantal geheime legerbases liet zien, waar allerlei Russische onderzeeboten, jagers en bommenwerpers stonden uitgesteld. De Amerikanen waren via de inlichtingendiensten al op hoogte van de Indonesische wapenaankopen in Rusland, maar kregen nu een idee van de totale omvang daarvan. Volgens Wibisana zou deze wetenschap Kennedy en de VS ervan hebben overtuigd dat een oorlog koste wat kost voorkomen moest worden.¹¹ Dat Kennedy de Nederlanders vervolgens onder druk zette, lijkt daarvan een logisch gevolg.

Het bezoek van Kennedy veroorzaakte een omslag in het Nederlandse regeringsbeleid. Het was duidelijk dat Nederland zonder de steun van de Amerikanen geen oorlog tegen Indonesië kon en wilde voeren. Premier De Quay was er na het bezoek van overtuigd geraakt 'dat het [de kwestie Nieuw-Guinea] een aflopende zaak was, die uit zou lopen op overdracht, in welke vorm dan ook.'¹² Toch zou de Nederlandse regering zich niet direct naar de onderhandelingstafel begeven. Er werd in de daaropvolgende weken volop overlegd over het zenden van hulptroepen naar Nieuw-Guinea.

Eind maart 1962 waren in de Verenigde Staten ondertussen in het geheim onderhandelingen op gang gekomen tussen Nederland en Indonesië, die werden voorgezeten door de Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker. De Nederlandse delegatie werd vertegenwoordigd door Van Roijen en de Nederlandse ambassadeur bij de Verenigde Naties C.W.A. Schürmann, de Indonesische delegatie stond onder leiding van de Indonesische ambassadeur in de Sovjet-Unie Adam Malik. Deze besprekingen zouden leiden tot het zogenaamde plan-Bunker. Daarin stond onder meer dat met onmiddellijke ingang een begin moest worden gemaakt met de overdracht van het bestuur van Nieuw-Guinea aan Indonesië. Ook werd een termijn vastgesteld waarbinnen de Papoea's zich over hun eigen toekomst konden uitspreken.¹³

Premier De Quay had vlak voor hij over het plan-Bunker werd ingelicht een brief ontvangen van president Kennedy, waarin deze de Nederlandse regering met klem verzocht in te gaan op de voorstellen van Bunker, omdat een oorlog voor iedereen zeer nadelig zou zijn. De Quay en Luns waren verontwaardigd over de brief en vooral Luns voelde zich bedrogen. Op het plan-Bunker werd teleurgesteld gereageerd, zelfs door Van Roijen, die vond dat er werd voorbijgegaan aan het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. De laatste hoop op een wijziging van het Amerikaanse standpunt was nu definitief verdwenen. De onderhandelingspositie van Nederland was bovendien niet meer van dien aard, dat het voorstel zomaar van tafel kon worden geveegd. De verdeeldheid was groot toen het plan in het kabinet bekend werd gemaakt. 'Door zes weken met het aanvaarden van het plan-Bunker te wachten', zo benadrukt Gase, 'slaagde de premier er uiteindelijk in alle ministers op één lijn te krijgen.'¹⁴

Op 23 mei 1962 aanvaardde het kabinet het plan 'als working paper'. Indonesië had het plan reeds

¹¹ Giebels, 259.

¹² De Quay geciteerd in Gase, 98.

¹³ Gase, 103-4.

¹⁴ Ibidem, 102, 103 en 123.

‘in principe’ aanvaard. Dat betekende echter niet dat volledige overeenstemming was bereikt. Het zou nog tot 12 juli duren voordat beide partijen weer aan de onderhandelingstafel zouden plaatsnemen, daarbij opnieuw begeleid door Ellsworth Bunker. In de tussentijd voerde Indonesië de militaire druk verder op. Bij de nieuwe besprekingen werd er nog enigszins gediscussieerd over het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea’s, maar op 31 juli 1962 zou Van Roijen alsnog akkoord gaan met de Indonesische interpretatie van het plan, hetgeen betekende zonder werkelijke garanties voor de Papoea’s. Op 15 augustus werd het slotakkoord getekend in Washington. De Indonesische invasievloot, die reeds was uitgevaren, werd net op tijd teruggeroepen.

In Nederland nam premier De Quay alle schuld op zich. Luns zou zich niet eens naar de VS begeven om het slotakkoord te ondertekenen, dat liet hij over aan Van Roijen. Soekarno was in Indonesië de grote held.¹⁵ Hij was zelf echter niet zo uitgelaten als je zou mogen verwachten, zo concludeerde ambassadeur Howard Jones toen hij Soekarno kort na de overdracht ontmoette, maar stil en bedachtzaam. ‘Sukarno would miss West Irian’, dacht Jones, ‘he had won a victory, but he had lost an issue.’¹⁶ De betrekkingen tussen Nederland en Indonesië werden na de beëindiging van het conflict verrassend snel hersteld. Luns bracht Soekarno in 1964 zelfs een bezoek, waarvan hij een luchtig verslag geeft in zijn memoires.¹⁷ Wat dat betreft had Soekarno zich aan zijn woord gehouden. Tot een staatsbezoek aan Nederland, waar hij volgens Oltmans zo naar uitkeek, zou het echter nooit komen.

¹⁵ Giebels, 262-265.

¹⁶ Jones, 214.

¹⁷ Van der Plas, 114.

Conclusie

Willem Oltmans was bepaald geen onopvallende verschijning. De meeste mensen die hem hebben ontmoet, kennen wel een of andere gekke anekdote waarin hij een hoofdrol speelde. De kwestie Nieuw-Guinea was, zo wordt tegenwoordig vaak geconcludeerd, een van de minder fraaie episodes uit de Nederlandse geschiedenis. Breng de twee bij elkaar en er ontstaat gedonder, zoveel lijkt inmiddels duidelijk.

De kwestie Nieuw-Guinea heeft uiteindelijk ruim twaalf jaar geduurd. Reeds vanaf het begin is het onduidelijk geweest waarom Nederland koste wat kost aan Nieuw-Guinea wilde vasthouden. Economische, strategische en morele argumenten werden door elkaar gebruikt. Ondertussen gingen de Indonesiërs er vanuit dat Nieuw-Guinea snel zou worden overgedragen, zoals in hun ogen was afgesproken ten tijde van de soevereiniteitsoverdracht. Dat de onderhandelingen in de vroege jaren van het conflict steeds zouden vastlopen ligt volgens Indonesiëkenner en taalkundige Andries Teeuw vooral aan het feit dat Nederland niet wilde inzien dat er in alle problemen die er lagen een 'grote mate van eigen schuld' bestond. De impasse werd ten onrechte alleen geweten aan Indonesische onwil of slechtheid.¹ Inderdaad lijkt de mogelijkheid tot het vinden van een snelle oplossing van het conflict vooral in de eerste jaren te hebben gelegen, want in de latere periode, vanaf 1956, liep het conflict steeds verder vast. Indonesië werd steeds ongeduldiger, terwijl de Nederlandse regering zich juist ergerde aan de 'verharding' van Indonesische kant. Willem Oltmans heeft op geheel eigen wijze geprobeerd deze impasse te doorbreken. Geen enkele van Oltmans' bemoeienissen met het conflict is in de pers onopgemerkt gebleven. Maar hoe kunnen we Oltmans betrokkenheid achteraf plaatsen in de kwestie Nieuw-Guinea?

In de eerste jaren van het conflict hield Oltmans zich afzijdig. Hij kon de kolonialistische houding van Nederland niet waarderen, maar zette ook vraagtekens bij de situatie in Indonesië en de persoon Soekarno. Na zijn ontmoeting met Soekarno in Rome in juni 1956, zou zijn visie op de Indonesiërs en de kwestie Nieuw-Guinea echter drastisch veranderen. Deze ontmoeting was om verschillende redenen cruciaal. In de eerste plaats kwam Oltmans tot de ontdekking dat Soekarno een compleet ander figuur was dan het beeld dat in de Nederlandse pers van hem werd geschetst deed vermoeden. Dit veranderde niet alleen zijn visie op de Indonesiërs, het veranderde ook zijn beeld over de Nederlandse pers. Bovendien kwam Oltmans door zijn gesprekken met Soekarno tot de conclusie dat er met Soekarno en Indonesië 'geen land te bezeilen' zou zijn, zolang Nederland niet bereid was Nieuw-Guinea aan Indonesië over te dragen. Voor de Indonesiërs was de enige belangrijke vraag *wanneer* en niet *of* het gebied zou worden overgedragen. Dit was een inzicht waartoe ook Paul Rijkens was gekomen na zijn reis door Indonesië en zijn ontmoeting met Soekarno in 1952, zoals hij later in zijn memoires zou

¹ Andries Teeuw, *Het conflict met Indonesië als spiegel voor Nederland* ('s Gravenhage 1956), 20.

uitspreken.² Vanaf de reeks ontmoetingen met Soekarno zou Oltmans zich actief gaan inzetten om de kwestie in Nederland onder de aandacht te brengen. Hij was ervan overtuigd geraakt dat de (economische) betrekkingen tussen Nederland en Indonesië, die volgens hem cruciaal waren voor het welvaren van Nederland, alleen konden worden hersteld als Nederland bereid zou zijn Nieuw-Guinea zo snel mogelijk over te dragen.

In de tweede plaats hechtte Oltmans veel waarde aan zijn contact met Soekarno, een contact dat hij regelmatig bestempelde als een vriendschap. Hij was gecharmeerd van de Indonesische president en ervan overtuigd dat diens haat jegens Nederland door de Nederlandse pers vaak sterk werd overdreven. Dat Oltmans zich vanaf 1956 met zoveel energie zou inzetten voor de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië kan vrijwel zeker voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan zijn goede band met en sympathie voor Soekarno.

Hier is een kanttekening echter op zijn plaats. Oltmans greep iedere kans aan om zijn goede relatie met de Indonesische president te benadrukken. Hij noemde hem 'mijn vriend Sukarno' en publiceerde later zelfs een boek met die titel.³ Maar was er werkelijk sprake van een vriendschap tussen de twee? Er is geen reden om te betwijfelen dat de sympathie wederzijds was, maar het contact kwam Soekarno waarschijnlijk ook goed uit. Er diende zich plotseling een Nederlandse journalist aan die zich hard maakte voor het Indonesische standpunt, geen wonder dat Soekarno dat waardeerde. Deze waardering is ongetwijfeld oprecht geweest, zoals zijn woorden van dank zouden bevestigen, maar het woord vriendschap voert wellicht te ver. Getuige de persoonlijke notities die beiden hebben nagelaten, speelde Oltmans in het leven van Soekarno ten tijde van de kwestie Nieuw-Guinea hooguit een bijrol, terwijl Soekarno voor Oltmans in die periode een van de hoofdrollen vertolkte. In Oltmans' memoires wordt Soekarno in meerdere delen gemiddeld elke vier pagina's genoemd. Oltmans echter, komt in Soekarno's autobiografie niet één keer voor. Als er al sprake was van een vriendschap, dan toch niet op gelijkwaardige basis.

Ondanks deze nuancering was Oltmans' ontmoeting met Soekarno om nog een derde reden van belang, want hij nam daardoor een unieke positie in. Hij was op dat moment de enige Nederlandse journalist die in direct contact stond met een aantal hooggeplaatste Indonesiërs. Oltmans zag dit als een uitgelezen mogelijkheid om het Nederlandse publiek een andere kant van het verhaal te laten zien. Hij leek daarbij geholpen door zijn ongevestigde status als nieuwkomer in de kwestie, waardoor hij de Indonesiërs betrekkelijk open kon benaderen.

Het is achteraf de vraag of Oltmans zich ten volle bewust is geweest van de bijzondere positie die hij innam, want hoewel hij altijd heeft beweerd vanuit eigen initiatief en in het Nederlandse belang te handelen, voelde hij zich op zijn plek bij de Indonesiërs en kon hij zich geheel vinden in de meeste van Soekarno's standpunten. Het was misschien niet zijn bedoeling, want zijn eerste artikelen waren vrij

² Rijkens, 165.

³ Zie Willem Oltmans, *Mijn vriend Sukarno* (Utrecht 1995).

mild, maar Oltmans wekte vanaf 1956 bij velen in Nederland de indruk dat hij aan de kant van Indonesië stond. Met zijn Adres aan de Staten Generaal begin 1957 zou hij dat beeld nog verder versterken. Had hij niet vanaf het begin een meer afstandelijke, beschrijvende positie kunnen of moeten innemen, om zodoende met feitelijke artikelen te proberen de Nederlandse publieke opinie te bereiken?

Misschien was Oltmans daarvoor niet de geschikte figuur. Dankzij de affaire Roëll-Westerman had hij al geen vlekkeloze reputatie. Vrijwel vanaf het begin van zijn bemoeienis zijn er bovendien over hem de nodige negatieve berichten verspreid, vooral gericht op zijn persoon en daarmee zijn betrouwbaarheid in twijfel trekkend. Er ontstond daarmee in de Nederlandse pers al snel een sfeer waarin Oltmans als journalist niet serieus diende te worden genomen. Oltmans leek daardoor zelf ook maar matig overtuigd van wat hij via de pers zou kunnen bereiken. Bovendien bleek veel later, zoals Oltmans en zijn advocaten in de jaren negentig zouden ontdekken, dat het ministerie van Buitenlandse Zaken het op Oltmans had voorzien. Kennelijk was zijn optreden volgens Luns een gevaar voor het regeringsbeleid ten aanzien van Nieuw-Guinea. Hij werd met name vanaf 1957 regelmatig tegengewerkt en had daar zijn dubieuze reputatie voor een deel aan te danken. In de kranten ging het vaak over zijn persoonlijkheid, in plaats van over wat hij te zeggen had. Doordat Oltmans het idee had dat hij constant werd 'genaaid', moest hij zich voortdurend verdedigen. Hij was er niet de persoon naar dat rustig en onopvallend te doen, waardoor hij zijn reputatie als 'ruziezoeker' in zekere zin leek te bevestigen. Dat Oltmans in een aantal gevallen gelijk had, werd pas veel later, tijdens zijn rechtszaak tegen de staat, duidelijk. Mede daardoor was de uiteindelijke schadevergoeding die hij in 2000 kreeg uitgekeerd zo hoog. Een opmerking van Pierre Vinken (de in de inleiding reeds genoemde voorzitter van de arbitragecommissie) die deel uitmaakt van het vonnis is veelzeggend: 'De effecten van de beschadiging zijn in haar [van de commissie] ogen cumulatief en ze vergroeien met diens [Oltmans'] imago zoals de beschadiging van een boom definitief vergroeit met zijn vorm.'⁴ De opmerking van Vinken slaat ook op de periode na de kwestie Nieuw-Guinea, maar is voor de jaren 1956-1962 niet minder waar.

Het is niet meer te beoordelen, maar daarom niet minder interessant om de vraag te stellen of een andere journalist die in de kwestie Nieuw-Guinea rond 1956/1957 een vergelijkbare positie had ingenomen, op dezelfde manier zou zijn behandeld. Waarom was Oltmans voor Luns en consorten zo'n groot gevaar? Wist Luns dat zijn Nieuw-Guinea-beleid aan verschillende kanten rammelde, zoals Ronald Gase in 1984 uiteindelijk concludeerde? Toen Gase Oltmans in een gesprek met Luns ter sprake bracht, antwoordde Luns: 'De heer Oltmans verkondigde onzin, dat waren de sprookjes van Moeder de Gans. Het was en is beneden mijn waardigheid om er op in te gaan.'⁵ De verschillende instructies en telegrammen die op zijn initiatief over Oltmans werden verspreid doen echter anders vermoeden. Kon

⁴ Vinken geciteerd in Frentrop, *Tegen het idealisme*, 920.

⁵ Luns geciteerd in Gase, 201.

hij Oltmans dan simpelweg niet uitstaan? Want als Oltmans onzin verkondigde, was het helemaal niet nodig om hem in zijn werk te belemmeren, dat zou dan vanzelf wel duidelijk worden. Of vreesde Luns dat Oltmans medestanders zou vinden voor zijn standpunten? Luns heeft helaas zelf nooit antwoord gegeven op deze vragen, maar inderdaad zouden Oltmans' inzichten in Nederland weinig weerklank vinden.

In elk geval heeft Oltmans er niet voor gekozen om in de kwestie een afstandelijke, neutrale positie in te nemen; daardoor was hij kwetsbaar. Hij hoopte met medewerking van rechtsgeleerde Pieter Drost via een Adres aan de Staten Generaal, gesteund door het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië, het parlement en de publieke opinie te kunnen beïnvloeden en overtuigen dat het beleid in de kwestie Nieuw-Guinea moest worden veranderd. We moeten concluderen dat zijn Adres averechts heeft gewerkt. Hij werd beschuldigd van 'landverraad' en kon nu toch echt niet meer serieus worden genomen, zo was het overheersende gevoel in de Nederlandse pers. Het Adres was een enigszins naïeve inschattingfout, die onder meer leek voort te komen uit Oltmans' onbegrip over wat Hofland hem reeds eerder had proberen duidelijk te maken: men was in Nederland nog niet rijp voor alternatieve opvattingen inzake Nieuw-Guinea, zoals de reacties op de 'Oproep van de Hervormde Synode' een half jaar eerder al hadden aangekondigd.

Zijn pogingen om in de tweede helft van 1957 via de diplomatieke weg in Nederland iets teweeg te brengen, leverden weinig resultaat op. De bijeenkomst in hotel de Wittebrug was weliswaar veelbelovend, maar door de economische maatregelen tegen Nederland die begin december door Soekarno werden getroffen, was de kans op onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië voorlopig van de baan. In de jaren 1956-1960 zou het conflict slechts verder verharderen. Het kabinet voelde zich in haar Nieuw-Guinea-beleid nog extra gesteund door de Amerikaanse garanties die Luns via Dulles zou hebben gekregen. Tot vroeg in 1961 werd er in de pers nauwelijks enige kritiek geleverd op dit beleid. Henk Hofland schreef later dat er in de Nederlandse pers in die jaren sprake was van 'een reusachtige meepraterij'.⁶ De groep-Rijkens was in die jaren volop bezig (informele) gesprekken te voeren met politici en zakenlieden uit zowel Nederland als Indonesië en maakte daarvoor veelvuldig gebruik van Oltmans. Maar de groep zou nooit enig tastbaar resultaat boeken, afgezien van het feit dat de Indonesiërs door deze initiatieven voorlopig niet overgingen tot militaire maatregelen.

Met de machtswisseling in het Witte Huis in januari 1961 veranderde er veel. Nederland vreesde een koerswijziging, terwijl Indonesië daar juist op hoopte. Oltmans zag vooral nieuwe mogelijkheden tot een oplossing van het conflict. Van de activiteiten van Oltmans in de kwestie Nieuw-Guinea is zijn onderhoud met adviseur Walt Rostow in de literatuur over het conflict het minst besproken. Voor Oltmans zelf echter lijkt het zijn belangrijkste bijdrage te zijn geweest, niet in de laatste plaats omdat daardoor Prins Bernhard bij de kwestie betrokken werd. In werkelijkheid is Oltmans' mening

⁶ Hofland, *Opmerkingen*, 83.

waarschijnlijk slechts een van meerdere meningen geweest die in de eerste helft van 1961 door het Witte Huis werden gehoord. In zijn memorandum aan Rostow heeft hij onder andere de naam van Prins Bernhard laten vallen. Het is inmiddels bekend dat Bernhard inderdaad via een gesprek met Kennedy en later via een toegezonden stuk zijn mening over Nieuw-Guinea kenbaar heeft gemaakt, maar het blijft vooralsnog moeilijk aan te tonen of Oltmans' gesprek met Rostow en zijn memorandum daartoe de directe aanleiding waren. Wel zouden de Verenigde Staten druk uitoefenen op de Nederlandse regering en organiseerden ze via Ellsworth Bunker nieuwe onderhandelingen, precies zoals Oltmans had voorgesteld. Ook de opmerking van Gardner dat Kennedy vanuit het NSC, waarvoor Rostow werkte, was gewaarschuwd voor Luns, doet vermoeden dat Oltmans' memorandum enige invloed heeft gehad op het Amerikaanse beleid.

In Nederland lukte het Oltmans uiteindelijk toch om de kwestie onder de aandacht te brengen door in juni 1961 de groep-Rijkens in de openbaarheid te brengen. Nog steeds werd hij in een aantal artikelen persoonlijk aangevallen, maar deze keer werd er ook veelvuldig over de inhoud gesproken. Oltmans' publicaties leverden een belangrijke bijdrage aan de omwenteling in de Nederlandse pers in de vroege zomer van 1961. Het regeringsbeleid zou in de pers voortaan meer worden bekritiseerd, maar dat beleid zelf kwam pas werkelijk onder druk te staan in februari 1962, toen na het bezoek van Robert Kennedy bleek dat men bij een eventuele oorlog geen steun van de Verenigde Staten hoefde te verwachten.

De Nederlandse pers komt er in dit onderzoek niet goed vanaf. Er bleek, na bestudering van Oltmans' activiteiten ten tijde van het conflict met Indonesië, een in de huidige tijd moeilijk te begrijpen, eensgezinde stemming te heersen, waarin het regeringsbeleid ten aanzien van Nieuw-Guinea pas in het laatste jaar van het conflict in twijfel werd getrokken.⁷ Daarvóór werd eventuele kritiek van iemand als Oltmans nogal eens terzijde geschoven met de mededeling dat hij met de Indonesiërs sympathiseerde en bovendien uitermate onbetrouwbaar was. Ik ben me ervan bewust dat het beeld van de Nederlandse pers in de jaren vijftig en begin zestig, zoals dat hier naar voren komt, waarschijnlijk een beperkt beeld is. Dat is voor een groot deel toe te schrijven aan de smalle invalshoek die ik heb gekozen en de bronnen die ik heb gebruikt. Oltmans zelf had sowieso geen goed woord over voor de Nederlandse pers. Een journalist als Hofland had zich weliswaar in algemene zin vrij negatief uitgelaten over de Nederlandse journalistiek, maar hij was bevriend met Oltmans en zal door hem ongetwijfeld in zijn meningen zijn gesterkt. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of de houding van de Nederlandse pers inzake Nieuw-Guinea uniek was of juist heel goed paste in de context van de tijd, dat wil zeggen, vergelijkbaar met reacties van de pers bij andere politieke kwesties in de jaren vijftig en zestig.

Willem Oltmans heeft in het uiteindelijke verloop van de kwestie Nieuw-Guinea geen beslissende of

⁷ Overigens met uitzondering van *De Groene Amsterdammer* en het communistische blad *De Waarheid*, die al voor 1961 kritiek leverden op het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid. Zie daarvoor Lijphart, 228.

sturende rol kunnen spelen. Op het hoogste politieke niveau had zijn bemoeienis, net als de activiteiten van de groep-Rijkens overigens, dat had hij goed gezien, nauwelijks invloed. Oltmans' activiteiten geven echter wel enig inzicht over de Nederlandse houding in de kwestie Nieuw-Guinea. In de Nederlandse pers stond men totaal niet open voor een verslag van de Indonesische kant van de zaak. Daardoor werd het extra lastig om een de publieke opinie te bereiken en beïnvloeden, zoals Oltmans graag wilde. Het is opvallend hoe zelden er inhoudelijk op zijn artikelen werd gereageerd. De haat voor Soekarno zat diep en overheerste in de reacties op Oltmans' berichten vanuit en over Indonesië. Uit zijn verslag van de gesprekken in voorbereiding op de Wittebrug Conferentie blijkt daarnaast dat sommige politici zich wel konden vinden in de opvattingen van Oltmans, maar dat zij veelal niet in de positie waren om iets te ondernemen, vaak uit vrees voor hun eigen positie of vanwege onenigheid binnen hun partij.

Dat Oltmans' invloed beperkt bleef en hij nooit langdurige en serieuze steun heeft gevonden voor zijn standpunten is echter niet alleen te wijten aan de Nederlandse houding in de kwestie. Ook de veranderlijkheid en onberekenbaarheid van zijn optreden droegen daaraan bij. Het is voor veel mensen met wie Oltmans ten tijde van het conflict contact had nooit helemaal duidelijk geworden in welke functie en met welk doel hij zich nu precies bezig hield met Nieuw-Guinea. Hij was een soort eenmansfractie die zich bewoog tussen de betrokken partijen. De Indonesiërs zagen hem als een medestander, maar zo wenste hij zelf niet afgeschilderd te worden. In Nederland werd hij in de kranten vaak getypeerd als een landverrader die was ingepalmd door Soekarno, maar dat heeft Oltmans altijd gepikeerd ontkend.

Ook zijn wijze van handelen bracht niet veel duidelijkheid. Officieel was hij journalist, zoals hij via zijn eerste reeks artikelen over Soekarno en Indonesië ook liet blijken, maar zijn Adres aan de Staten Generaal was een politiek statement dat hem als journalist bij verschillende werkgevers zijn baan zou kosten. Zijn besprekingen in voorbereiding op de Wittebrug Conferentie hadden meer weg van het berekende optreden van een diplomaat. Ook met zijn bezoek aan Rostow vermeed hij in eerste instantie bewust de publiciteit. Toch zou hij in beide gevallen achteraf verschillende mensen op de hoogte stellen van zijn doen en laten, terwijl hem van tevoren was geadviseerd dit niet te doen. De journalist in Oltmans stelde vast dat Rostows opmerking over de zevende vloot openbaar gemaakt moest worden, terwijl de waarde van het gesprek met Rostow nu juist zat in de vertrouwelijkheid ervan. Het Witte Huis ontkende, waardoor Oltmans positie werd verzwakt. Bovendien besloot hij in dit geval zelfs Luns te informeren. Dat was een blunder. Zijn eigen belang (publiciteit en de provocatie van Luns) botste met het landsbelang waarvoor hij zei te strijden, namelijk de overdracht van Nieuw-Guinea onder druk van de Amerikanen.

Oltmans had als diplomaat en lobbyist jarenlang min of meer in opdracht van de groep-Rijkens contacten onderhouden tussen en gesprekken gevoerd met verschillende Indonesiërs en leden van de groep-Rijkens. In mei 1961 besloot hij dat de rol van de groep was uitgespeeld en bracht ze zonder overleg via de journalistieke weg opens in de openbaarheid, daarbij zijn vroegere 'medestrijders'

verbijsterd en teleurgesteld achterlatend.

Dit soort onduidelijkheid in Oltmans' beweegredenen maakt het begrijpelijk dat er vanuit verschillende hoeken met regelmaat fel en afkeurend werd gereageerd op zijn activiteiten. Ook nu blijft die onduidelijkheid nog bestaan. Handelde hij uit sympathie voor de Indonesiërs en dan met name Soekarno, die hij als een vriend beschouwde? Ging het hem uiteindelijk om de economische positie van Nederland, die door het conflict serieuze schade opliep? Of wilde hij vooral zelf in het middelpunt van de belangstelling staan? Voor elk van de drie overwegingen zijn argumenten te vinden. De constante wisselwerking daartussen maakte zijn optreden zo gecompliceerd. Hij was er oprecht van overtuigd dat het in het belang van Nederland was om Nieuw-Guinea af te staan, maar zal in die opvatting ongetwijfeld zijn gesterkt door zijn ontmoeting met en sympathie voor Soekarno. Zijn eigenzinnigheid en doorzettingsvermogen om een oplossing te vinden voor het conflict doen in de verte denken aan de beroemde stripheld Kuifje. Oltmans stak zijn neus in zaken waarvan hij volgens de directe betrokkenen te weinig kaas had gegeten om zich er werkelijk mee te kunnen bemoeien. Hij was er desondanks net als de creatie van Hergé van overtuigd dat door zijn toedoen onheil zou worden voorkomen. Het kon hem niet schelen of hij daarbij de Nederlandse staat of de pers tegen zich in het harnas joeg. Het ging hem om gerechtigheid. Maar tegelijkertijd, en daar loopt de vergelijking spaak, leek hij gedreven door een soort onbedwingbare drang om niet alleen een rol te spelen in de kwestie, maar daarvoor ook de nodige publieke aandacht dan wel bevestiging op te eisen. Steeds als hij uit beeld dreigde te verdwijnen of verstandiger wijze beter op de achtergrond kon blijven, wrong hij zichzelf weer naar de voorgrond, met alle gevolgen van dien.

Dat zijn bemoeienis op verzet stuitte en dat zijn aanpak niet altijd even handig en soms zelfs ronduit naïef was wil echter niet zeggen dat Oltmans zomaar ter zijde kan worden geschoven als zijnde een irritante bemoeial. Je zou hem wellicht kunnen verwijten dat hij er net als de groep-Rijkens nooit in is geslaagd de Nederlandse regering duidelijk te maken dat er met Indonesië geen land te bezeilen was zolang Nederland niet op een of andere manier bereid was Nieuw-Guinea over te dragen, maar dat zodra dat eenmaal gebeurd was, de betrekkingen vrijwel zeker zouden worden hersteld, zoals Soekarno later zou bewijzen. Het is echter zeer de vraag of men in Nederland in staat was dit argument te aanvaarden. Oltmans was in elk geval aan Nederlandse zijde een van de weinigen die überhaupt moeite hebben gedaan om het conflict dichterbij een oplossing te brengen. Hij was weliswaar niet uniek in de zin dát hij kritiek had op het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid, maar wel in de manier waaróp. Hij stond open voor de Indonesische kant van het verhaal, was bereid de Indonesiërs in het conflict tegemoet te komen en had daardoor een uitgangspositie die verschilde van die van de meeste andere journalisten, die veelal vanuit hun kantoor in Nederland over de kwestie berichtten. Bovendien durfde hij zich uit te spreken in felle taal, waarbij hij geen waarde hechtte aan eventuele (partijpolitieke) gebondenheid, en bleef dat doen, ondanks de nadelige gevolgen voor zijn eigen positie. Oltmans zou daardoor echter niet de bejubelde held worden. Tegen het einde van het conflict was hij niet alleen in

Nederland gehaat, ook in Indonesië stond hij inmiddels op de zwarte lijst. De enige die hem ooit bedankte voor de gedane moeite was Soekarno.

Geraadpleegde bronnen en literatuur

Archief

Koninklijke Bibliotheek (KB) Den Haag, dagboek Willem Oltmans.

Artikelen

Meijer, Hans, 'Het uitverkoren land: de lotgevallen van de Indo Europese kolonisten op Nieuw-Guinea (1949-1962) *Tijdschrift voor geschiedenis* 112 (1999) 353-384.

Literatuur

Aalders, Gerard, *De Bilderbergconferenties: organisatie en werkwijze van een geheim Transatlantisch netwerk* (Amsterdam 2007).

Adams, Cindy, *Sukarno: een autobiografie, uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams* (1967).

Anak Agung Gde Agung, Ide, *Twenty years Indonesian foreign policy 1945-1965* ('s Gravenhage 1972).

Blankenstein, Elisabeth van, *Dr. M. van Blankenstein. Een Nederlands dagbladdiplomaat 1880-1964* (Leiden 1999).

Bone, Robert C., *The dynamics of the Western New Guinea (Irian Jaya) problem* (Ithaca, Cornell 1962).

Brouwer, Jan Willem en Jan Ramakers (ed.), *Regeren zonder rood. Het kabinet-De Quay 1959-1963* (Amsterdam 2007).

Drees, W., *Zestig jaar levenservaring* (Amsterdam 1962).

Drooglever, P.J., *Een daad van vrij keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht* (Den Haag 2005).

Duynstee, F.J.F.M., *Nieuw Guinea als schakel tussen Nederland en Indonesië* (Amsterdam 1961).

Elands, Martin en Alfred Staarman (ed.), *Afscheid van Nieuw-Guinea: het Nederlands-Indonesische conflict 1950-1962* (Bussum 2003).

Esterik, Chris van, *Nederlands laatste bastion in de Oost. Economie en politiek in de Nieuw-Guinea-questie* (Baarn 1982).

Frentrop, Paul, *Tegen het idealisme: een biografie van Pierre Vincken* (Amsterdam 2007).

Gardner, Paul F., *Shared hopes, separate fears. Fifty years of U.S.-Indonesian relations* (Boulder 1997).

Gase, Ronald, *Misleiding of zelfbedrog. Een analyse van het Nederlandse Nieuw-Guinea-beleid aan de hand van gesprekken met betrokken politici en diplomaten* (Baarn 1984).

Geus, P.B.R. de, *De Nieuw-Guinea kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht* (Leiden 1984).

Giebels, Lambert, *Soekarno. President: een biografie 1950-1970* (Amsterdam 2001).

Goedhart, F.J., *Een revolutie op drift* (Amsterdam 1953).

Hagen, Piet, *Journalisten in Nederland. Een persgeschiedenis in portretten 1850-2000* (Amsterdam 2002).

Henderson, William, *West New Guinea: the dispute and its settlement* (Seton Hall 1973).

Hofland, H.J.A., *Opmerkingen over de chaos* (Amsterdam 1963).

Hofland, H.J.A., *Tegels lichten, of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten* (Amsterdam 1972).

Huydecoper van Nigtevecht, Jan L.R., *Nieuw Guinea, het einde van een koloniaal beleid* ('s Gravenhage 1990).

Jansen van Galen, John, *Ons laatste oorlogje. Nieuw-Guinea: de pax neerlandica, de diplomatieke kruistocht en de vervlogen droom van een papoea-natie* (Weesp 1984).

Jones, Howard Palfrey, *Indonesia: the possible dream* (New York 1971).

Kersten, Albert Emmanuel, *Het vodje van Dulles 1958-1962: Amerikaanse steun of een dagdroom van Luns?* (Leiden 2005).

Kikkert, J.G., *De wereld volgens Luns* (Utrecht 1992).

Koster, Ben, *Een verloren land. De regering Kennedy en de Nieuw-Guinea kwestie 1961-1962* (Baarn 1991).

- Lijphart, Arend, *The trauma of decolonization. The Dutch and West New Guinea* (New Haven 1966).
- Meek, Harmen, *Nieuw-Guinea als utopie. Nederlandse kolonisatieplannen 1920-1940* (Utrecht 2007, ongepubliceerde scriptie).
- Meijer, Hans, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Zeist 1994).
- Mook, H.J. van, *Indonesië, Nederland en de wereld* (Amsterdam 1949).
- Oltmans, Willem, *De Verraders* (Utrecht 1968).
- Oltmans, Willem, *Den Vaderland getrouwe, uit het dagboek van een journalist* (Utrecht 1973).
- Oltmans, Willem, *Familie album* (Breda 2004).
- Oltmans, Willem, *Memoires 1925-1953* (Baarn 1985).
- Oltmans, Willem, *Memoires 1953-1957* (Baarn 1986).
- Oltmans, Willem, *Memoires 1957-1959* (Baarn 1987).
- Oltmans, Willem, *Memoires 1959-1961* (Baarn 1988).
- Oltmans, Willem, *Memoires 1961* (Baarn 1989).
- Oltmans, Willem, *Memoires 1961-1963* (Breda 1997).
- Oltmans, Willem, *Mijn vriend Sukarno* (Utrecht 1995).
- Oltmans, Willem, *Persona Non Grata: aan hen die wèl solidair en wel echte vrienden zijn geweest* (Breda 1994).
- Pasman, Ellen, *Oud zeer. Over de façades van de Nederlandse rechtsstaat* (Utrecht 2002).
- Penders, C.L.M., *The West New Guinea debacle. Dutch decolonisation and Indonesia 1945-1962* (Adelaide 2002).
- Plas, Michiel van der, *Luns: 'ik herinner mij...'. Vrijmoedige herinneringen van Mr. J.M.A.H. Luns zoals verteld aan Michiel van der Plas* (Leiden 1971).
- Rijkens, Paul, *Handel en wandel: nagelaten gedenkschriften, 1888-1965* (Rotterdam 1965).
- Röling, B.V.A., *Nieuw Guinea als wereldprobleem* (Assen 1958).
- Rostow, W.W., *The diffusion of power. An essay in recent history* (New York 1972).
- Schlesinger, Jr., Arthur M., *Robert Kennedy and his times* (Boston 1978).
- Schlesinger, Jr., Arthur M., *A thousand Days: John F. Kennedy in the White House* (Londen 1965).
- Steenhorst, Rene, *Joseph Luns: biografie* (Amsterdam 1985).
- Teeuw, Andries, *Het conflict met Indonesië als spiegel voor Nederland* ('s Gravenhage 1956).
- Valkenier, W.J.A.P., *Op de valreep* (Emmen 2008).
- Vlasblom, Dirk, *Papoea. Een geschiedenis* (Jakarta 2004).
- Wal, Hans van de, *Een aanvechtbare en onzekere situatie. De hervormde kerk en Nieuw-Guinea 1949-1962* (Hilversum 2006).
- Wijnen, Harry van, *De prins-gemaal : vogelvrij en gekooïd* (Amsterdam 1994).
- Zijlstra, Jelle, *Per slot van rekening. Memoires* (Amsterdam 1992).
- Zo zijn wij. De eerste vijftig jaar NIPO-onderzoek* (Amsterdam 1970).

Periodieken

Algemeen Handelsblad
De Nieuwsgier
De Telegraaf
De Volkskrant
De Waarheid
Elseviers Weekblad
Haagse Post
Het Parool
Het Vaderland
Indonesian Observer
Nieuwe Rotterdamse Courant
NRC Handelsblad
The Indonesian Spectator
Vrij Nederland

Overige Bronnen

Andere Tijden, afl. 'Het einde van Nieuw-Guinea: Prins in de wereldpolitiek', 19 maart 2002 (NPS, VPRO).

De éénmotorige mug (2004)

<http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/5655334/>